

Working Papers

ISS

**Instytut Studiów Społecznych
Uniwersytet Warszawski**

**Institute for Social Studies
University of Warsaw**

*

Seria: PRACE MIGRACYJNE, nr 40

**Mechanizmy migracji
osiedleńczych na przykładzie
małżeństw polsko-ukraińskich**

Ewa Kępińska

Listopad 2001

ISS is affiliated with the Institute for Social Research at the University of
Michigan, Ann Arbor, MI

Ośrodek Badań nad Migracjami
Instytut Studiów Społecznych UW
Stawki 5/7
00-183 Warszawa
Tel.: 48+22+8315153
Fax: 48+22+8314933
Internet: ISSINFO @SAMBA.ISS.UW.EDU.PL

Seria: PRACE MIGRACYJNE, nr 40

Mechanizmy migracji osiedleńczych na przykładzie małżeństw polsko- ukraińskich

Ewa Kępińska

Spis treści

1. Cel opracowania	4
2. Opis danych i sposobu realizacji badania.....	6
3. Migracje z Ukrainy do Polski.....	8
3.1 Najnowsze migracje z Ukrainy – krótki rys historyczny	8
3.2 Przyczyny wyboru Polski jako kraju docelowego	8
3.3 Migracja z Ukrainy do Polski według typów.....	10
3.3.1 Migracja nierejestrowana – Ukraińcy o nieregulowanym statusie	11
3.3.2 Migracja rejestrowana.....	13
3.4 Ewolucja procesu migracyjnego	18
4. Małżeństwa mieszane jako strategia na osiedlenie się w Polsce.....	21
4.1 Małżeństwa mieszane zawarte w Polsce w latach 1990. – podstawowe trendy	21
4.2 Małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 w świetle urzędowych statystyk	21
4.2.1 Ukraina na tle innych krajów pochodzenia cudzoziemca.....	21
4.2.2 Ukraina a pozostałe kraje byłego ZSRR.....	23
4.2.3 Dynamika zawierania małżeństw polsko-ukraińskich.....	24
4.2.4 Terytorialne zróżnicowanie zawierania małżeństw polsko-ukraińskich	26
4.2.5 Podstawowe charakterystyki społeczno-demograficzne współmałżonków	28
4.3 Migracje i małżeństwo w świetle wywiadów pogłębionych z małżeństwami polsko- ukraińskimi.....	34
4.3.1 Migracja prowadząca do małżeństwa <i>versus</i> małżeństwo prowadzące do migracji ..	35
4.3.2 Podstawowe informacje o małżeństwach migrantów, nie-migrantów i studentów	37
4.3.3 Rola czynnika ekonomicznego a zawarcie małżeństwa z obywatelem polskim	40
4.3.4 Konsekwencje małżeństwa z Polakiem dla sytuacji osobistej cudzoziemca.....	41
4.3.5 Konsekwencje małżeństwa z Polakiem w świetle regulacji prawnych	46
PODSUMOWANIE	50
BIBLIOGRAFIA	51
ANEKS 1. Małżeństwa mieszane zawarte w Polsce w latach 1989-1997 w świetle urzędowych statystyk.....	53
Kraje pochodzenia cudzoziemców	53
Dynamika zawierania małżeństw mieszanych	57
ANEKS 2. Tabele	61
ANEKS 3. Scenariusz wywiadu pogłębionego z małżeństwami polsko-ukraińskimi	66
ANEKS 4. Małżeństwa mieszane w świetle regulacji prawnych.....	69

1. Cel opracowania

Pod koniec lat 1980. Polska stała się aktywnym aktorem zmian zachodzących w Europie Środkowo-Wschodniej. Transformacja ustrojowa w tym rejonie świata i idące za tym zmiany polityczne i ekonomiczne spowodowały, na niespotykaną dotychczas skalę, napływ cudzoziemców do naszego kraju. Tym samym, Polska, kraj tradycyjnie wysyłający emigrantów, stanęła przed koniecznością radzenia sobie z nową rzeczywistością migracyjną.

Nowe doświadczenia Polski związane z napływem na jej terytorium niespotykanej w dotychczasowej historii liczby imigrantów trwają już ponad 10 lat. Część przybyszów dążyła do pozostania w naszym kraju na stałe. Według oficjalnych statystyk ich liczba rosła z roku na rok. W niektórych przypadkach decyzja o osiedleniu się na stałe była ściśle związana z dotychczasową historią migracji. Nie można jednak zapominać o takich cudzoziemcach, dla których migracja na stałe była pierwszą i ostatnią wędrówką, a podjęcie decyzji o jej rozpoczęciu nastąpiło jeszcze w kraju pochodzenia. W obu przypadkach podjęcie decyzji o osiedleniu się na stałe, bez względu na dotychczasową historię migracji, było w pewnym stopniu uzależnione od indywidualnej motywacji migranta, ale znaczący wpływ miały także czynniki o charakterze makro, na poziomie kraju wysyłającego i docelowego, i na poziomie relacji pomiędzy tymi krajami.

Jednym z czynników o charakterze makro, który „reglamentował” osiedlenie się na stałe w naszym kraju była konieczność uzyskania na drodze procedury administracyjnej karty stałego pobytu (KSP)¹. Nie była to jednak czynność automatyczna. Jedną z przesłanek sprzyjających uzyskaniu zezwolenia na osiedlenie się w Polsce było małżeństwo z obywatelem polskim².

Jedną z ważniejszych kategorii imigrantów, którzy w latach 1990. przybywali do Polski byli obywatele krajów b. ZSRR. Wśród nich na szczególne zainteresowanie zasługiwali obywatele Ukrainy. Dominowali oni zarówno wśród cudzoziemców przyjeżdżających do Polski w celach zarobkowych, uzyskujących w Polsce zezwolenie na osiedlenie się jak i wśród tych, którzy zawierali związek małżeński z obywatelem Polski. Dodatkowo, pomimo tego, że dotychczas skala zjawiska była relatywnie niska, to na przestrzeni lat wykazywała tendencje rosnące.

Podstawowym celem niniejszego opracowania, będącego wynikiem projektu badawczego pt. „Rola społecznych, ekonomicznych i politycznych sieci powiązań w migracji osiedleńczej do Polski na przykładzie migracji z Ukrainy” realizowanego przez Ośrodek Badań nad Migracjami ISS UW w latach 1998-2000, jest analiza jednego ze współczesnych strumieni migracji osiedleńczej, jaki tworzy się „na styku” międzynarodowych wędrówek ludności i zawarcia małżeństwa mieszanego. Oba te zjawiska są rozpatrywane zarówno z punktu widzenia istniejących ogólnych uwarunkowań prawnych, politycznych i ekonomicznych, czyli niezależnych od jednostki jak i według racjonalności samej jednostki, która kalkulując swoje korzyści i koszty, podejmuje decyzję o zaangażowaniu się w migracje międzynarodowe i zawarciu małżeństwa z obywatelem innego kraju. Jest to szczególnie interesujące w przypadku jednostki, która, decydując się na małżeństwo mieszane, opuszcza

¹ Dane przedstawione w tym opracowaniu odnoszą się przede wszystkim do sytuacji sprzed wejścia w życie ustawy o cudzoziemcach z 1997, czyli opierają się na odpowiedniej ustawie z 1963 roku (tekst jednolity Dz. U. z 1995r. Nr 23, poz. 120). Oznacza to, że w przeciwieństwie do obecnie obowiązujących przepisów, cudzoziemiec mógł ubiegać się o przyznanie karty stałego pobytu i wszystkich związanych z nią praw (poza prawami wyborczymi były to takie same prawa, jakie przysługiwały obywatelowi Polski) już następnego dnia po przyjeździe do Polski. Ustawa o cudzoziemcach, która weszła w życie 27 grudnia 1997 roku (Dz.U. z 1997, Nr 114, poz. 739), oraz nowelizacja do tej ustawy z dnia 11 kwietnia 2001 (Dz.U. z 2001, Nr 42, poz. 475) wprowadziły istotne zmiany z punktu widzenia tematu niniejszego opracowania. Poza zezwoleniem na osiedlenie się (kartą stałego pobytu) zostało także wprowadzone zezwolenie na zamieszkanie na czas oznaczony (karta czasowego pobytu), która nie oferowała już cudzoziemcowi tak obszernych praw (np. cudzoziemiec nie miał prawa do zatrudnienia na takiej samej zasadzie jak obywatele polscy). Przebywając na podstawie karty czasowego pobytu co najmniej trzy lata cudzoziemiec mógł ubiegać się o przyznanie karty stałego pobytu. Zmiany wprowadzone nowelizacją wydłużają ten okres do pięciu lat. (szczegółowe informacje patrz Aneks 4. - Małżeństwa mieszane w świetle regulacji prawnych)

² „(...) kartę stałego pobytu wydać można cudzoziemcowi, który przedstawi okoliczności uzasadniające konieczność jego stałego pobytu na terytorium Polski oraz udokumentuje posiadanie środków zapewniających mieszkanie i utrzymanie. Każdy przypadek rozważony musi być przy tym indywidualnie, z odwołaniem się do konkretnej sytuacji. Na ogół jako okoliczności uzasadniające pobyt stały uznawane są przez organy administracyjne zwłaszcza takie jak zawarcie małżeństwa z obywatelem polskim mieszkającym w kraju, posiadanie dzieci, które mają polskie obywatelstwo, długie przebywanie w Polsce i wynikająca stąd chęć związania się z nią na trwałe poprzez zamieszkanie, wywodzenie się z rodziny narodowości polskiej i posiadanie rodziny w Polsce” [Jagielski, 1997]. Zawarcie małżeństwa z obywatelem polskim było więc bardzo ważnym argumentem przy staraniu się o KSP (choć nie powodowało to jednoczesnego wydania pozytywnej decyzji). Początkowo, wprowadzenie ustawą o cudzoziemcach z 1997 zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony nie zmieniło zasadniczo stosunku do wydawania takich zezwoleń cudzoziemcom, którzy zawarli związek małżeński z obywatelem polskim. W tekście ustawy (Art. 17) małżeństwo z obywatelem polskim jest wymieniane jako jedna z okoliczności uzasadniających przebywanie cudzoziemca na terytorium Polski powyżej 12 miesięcy i tym samym możliwość ubiegania się o kartę czasowego pobytu. Jednak nowelizacja z dnia 11 kwietnia 2001 wprowadziła wiele ograniczeń dotyczących małżeństw cudzoziemców z obywatelami Polski, które w założeniu mają przeciwdziałać zawieraniu małżeństw fikcyjnych, czyli takich, które zostały zawarte wyłącznie w celu uzyskania zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony w Polsce. (szczegółowe informacje patrz Aneks 4. - Małżeństwa mieszane w świetle regulacji prawnych).

swój kraj i osiedla się w kraju zamieszkania współmałżonka. W przypadku migracji z Ukrainy do Polski, obserwowanej od 1990 roku, pojawia się także pytanie o związek pomiędzy masowością krótkoterminowych migracji z Ukrainy a wzrostem liczebności małżeństw polsko-ukraińskich.

Oba zjawiska – migracje międzynarodowe i małżeństwo są dynamicznymi procesami, na których istnienie, rozwój i zmianę mają wpływ różne zespoły czynników. Oba zjawiska są związane z podejmowaniem wiążących dla życia jednostki decyzji. Oba zjawiska biorą pod uwagę racjonalność jednostki, ale wskazują także na moc sprawczą warunków brzegowych. Oba zjawiska wskazują też na wzajemną zależność pomiędzy indywidualnymi charakterystykami a warunkami brzegowymi, które kształtują się wpływając na siebie nawzajem. Oba zjawiska umiejscawiają podejmowane przez jednostkę decyzje w kategoriach maksymalizacji korzyści i minimalizacji kosztów. Bez względu na to czy celem jest małżeństwo, czy też celem jest migracja można mówić o wyborze strategii życiowej, której podstawowym celem jest osiągnięcie jak największych korzyści, które przewyższą ewentualne straty.

Migracje wahadłowe, przede wszystkim z terenów b. ZSRR, określane przez badaczy jako charakterystyczna forma przemieszczeń międzynarodowych w okresie transformacji ustrojowej zasługują w tym kontekście na szczególną uwagę [Okólski, 1997b]. Związane z bardzo krótkimi pobytami w Polsce, mającymi na celu uzyskanie dochodu, przy jednoczesnym zatrudnieniu w kraju pochodzenia, są strategią działania pozwalającą na poprawę (a w najgorszym wypadku utrzymanie na tym samym poziomie) materialnych warunków życia. Przyjmując rok 1991, kiedy Ukraina proklamowała niepodległość, jako rok startu w nową rzeczywistość instytucjonalną można przypuszczać, że powoli poczucie tymczasowości, związane z przejściowym charakterem nowej sytuacji powinno być zastępowane przez bardziej realistyczne ujmowanie rzeczywistości i modyfikacje jednostkowych strategii działania. Tym samym zakłada się, że część migrantów zaangażowanych w migracje wahadłowe będzie zainteresowana pozostaniem w Polsce na dłużej (na stałe).

Istnienie migracji wahadłowych jest m.in. wyjaśniane na poziomie jednostkowym przez postrzeganie nowej rzeczywistości po rozpadzie ZSRR jako przejściowej i tymczasowej oraz powszechnie panującą nadzieją na zmiany [Okólski, 1997a]. Podobny mechanizm został wskazany przez badaczy analizujących społeczeństwo polskie w dobie transformacji ustrojowej. Nowy układ instytucjonalny tworzony w Polsce po 1989 roku spowodował zmianę warunków brzegowych jednostkowego działania. Jednostka zatem, po okresie przypatrywania się nowej rzeczywistości przechodzi proces adaptacji do nowych warunków, które modelują zarówno jej system wartości jak i jednostkowe strategie działania. Rok 1993, na podstawie wskaźników nastrojów społecznych (wzrastające zadowolenie, że coś się udało; wzrastające poczucie, że wszystko układa się dobrze przy malejącej bezradności, depresji, wściekłości, zniechęcenia oraz rozdrażnienia) został umownie przyjęty jako przejście społeczeństwa polskiego od strategii skierowanych na przetrwanie do strategii zmierzających do rozpoznania i oswojenia nowego porządku społecznego [Marody, 1996].

2. Opis danych i sposobu realizacji badania

W niniejszym opracowaniu zostały wykorzystane dwa rodzaje danych. Pierwszy z nich to statystyki urzędowe Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące małżeństw mieszanych zawartych na terenie Polski w latach 1989-1997. Drugie z nich mają charakter jakościowy. Są to wywiady pogłębione z małżeństwami polsko-ukraińskimi zawartymi na terenie przygranicznego miasta Przemyśl w latach 1990-1998.

Dane oficjalne zostały oparte na informacjach znajdujących się w formularzach zawarcia małżeństwa, które każdy Urząd Stanu Cywilnego ma obowiązek przesłać do Głównego Urzędu Statystycznego. We wspomnianym formularzu znajdują się następujące

informacje (poza danymi osobowymi) dotyczące obojga przyszłych małżonków: data zawarcia małżeństwa, data urodzenia, stan cywilny, rok ustania poprzedniego małżeństwa, numer kolejny małżeństwa, poziom ukończonego wykształcenia, źródło utrzymania oraz miejsce zamieszkania³ przed zawarciem małżeństwa (województwo, gmina w przypadku obywatela Polski i kraj w przypadku cudzoziemca⁴)⁵.

Zaletą uzyskanych danych ilościowych jest ich kompletność. Opierają się one na rzeczywistych faktach zawarcia małżeństwa, co pozwala dokładnie poznać skalę zjawiska i jego podstawowe charakterystyki. Jednak z drugiej strony, są to informacje zbierane dla potrzeb statystyki w momencie zawarcia danego małżeństwa i ograniczają się tylko do niewielu zmiennych⁶. Dodatkowo, wejście w życie, w połowie 1997 roku, ustawy o ochronie danych osobowych⁷ pozwoliło na uzyskanie przez badaczy danych tylko na poziomie zagregowanym, co w założeniu miało uniemożliwić identyfikację pojedynczego małżeństwa.

Badanie jakościowe zostało przeprowadzone na przełomie sierpnia i września 1998 roku w Przemyślu. Przemyśl jest miastem na pograniczu polsko-ukraińskim, położonym przy największym (do połowy 1997) przejściu granicznym (w Medyce) i utrzymującym się w dużym stopniu z dynamicznie rozwijającego się bazaru, którego istnienie sprzyja nawiązywaniu i utrzymywaniu kontaktów pomiędzy obywatelami obu krajów. Został wybrany jako miejsce przeprowadzenia wywiadów pogłębionych ze względu na założony związek pomiędzy migracjami wahałowymi samych cudzoziemców lub migracjami osób ze środowiska pochodzenia cudzoziemca a zawieraniem małżeństwa z obywatelem polskim⁸.

Respondenci byli dobierani za pomocą trzech metod. Podstawowym źródłem był rejestr zawartych małżeństw Urzędu Stanu Cywilnego (USC) w Przemyślu⁹. Dodatkowo, w trakcie realizacji badania próba była uzupełniana dzięki metodzie "śnieżnej kuli", poprzez wykorzystywanie informacji uzyskanych od miejscowej ludności oraz dotychczasowych respondentów.

³ Wielkość miejscowości zamieszkania Polaka mówi o miejscowości zamieszkania polskiego współmałżonka przed ślubem, a nie o tym, gdzie małżonkowie będą mieszkać po zawarciu małżeństwa.

⁴ Kraj pochodzenia cudzoziemca tak naprawdę oznacza kraj, w którym mieszkał cudzoziemiec przed zawarciem małżeństwa czyli określa tylko kraj ostatniego pobytu przed przyjazdem do Polski. Zakładam jednak, że jest to tożsamy z obywatelstwem posiadanym przez cudzoziemca.

⁵ Kwestionariusze zawarcia małżeństwa są wypełniane przez wszystkie małżeństwa, zarówno Polaków, cudzoziemców, jak i mieszane. Jedyną zmienną, która wskazuje na to, że jednym ze współmałżonków jest cudzoziemiec jest miejsce zamieszkania przed ślubem. Małżeństwem mieszanym zatem jest małżeństwo pomiędzy Polakiem (osobą, która przed ślubem mieszkała na terenie Polski) a cudzoziemcem (osobą, która przed ślubem mieszkała poza granicami naszego kraju). Dlatego uzyskane dane nie obejmują przypadków małżeństw pomiędzy obywatelem polskim a cudzoziemcem posiadającym kartę stałego pobytu, gdyż oboje mieszkają na terenie Polski. Obejmują natomiast małżeństwa Polaka z osobą narodowości polskiej, której miejsce zamieszkania przed ślubem znajdowało się za granicą.

⁶ Informacje o roku ustania poprzedniego małżeństwa i o tym, po raz który dana osoba zawiera małżeństwo nie zostały uwzględnione w analizie.

⁷ Dz.U. Nr 133, poz. 883.

⁸ Należy jednak mieć na uwadze, że wybór Przemyśla prowadził do pewnych ograniczeń i zawężenia pola badania. Na przykład, tym sposobem z badania o charakterze jakościowym zostały wykluczone małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte na terenach wiejskich. Jak wynika z danych GUS, w województwie przemyskim w latach 1992-1997 aż 55% wszystkich małżeństw polsko-ukraińskich zostało zawartych na wsi.

⁹ Skorzystanie z pomocy USC miało w założeniu po pierwsze, przyspieszyć realizację badania, a po drugie, wyeliminować wady metody "śnieżnej kuli", czyli docierania do potencjalnych respondentów tylko w obrębie jakiejś specyficznej grupy, np. wśród osób handlujących na bazarze. Spośród wszystkich małżeństw zawartych w Przemyślu w latach 1990-1998 (do czerwca) zostały wybrane małżeństwa, w przypadku których miejscem zamieszkania jednego z partnerów przed ślubem była miejscowość na Ukrainie. Lista respondentów została stworzona podczas tygodniowego pobytu w Przemyślu w maju 1998. Do momentu realizacji właściwego badania (przełom sierpnia i września 1998 roku) adresy małżeństw polsko-ukraińskich uzyskane z ksiąg zawarcia małżeństw zostały zweryfikowane w Wydziale Ewidencji Ludności Urzędu Miasta.

3. Migracje z Ukrainy do Polski

3.1 Najnowsze migracje z Ukrainy – krótki rys historyczny

Rozpatrując przemieszczenia międzynarodowe pomiędzy Ukrainą a Polską nie można zapominać o wiodącej roli czynnika politycznego w rozwoju tego strumienia migracyjnego. Gdyby nie przemiany zachodzące w Europie Środkowo-Wschodniej na przełomie lat 80. i 90., to migracje pomiędzy oboma krajami prawdopodobnie do dziś nie byłyby możliwe.

Proklamowanie niepodległości przez Ukrainę oraz zniesienie pozwoleń na krótką podróż za granicę w 1993 roku zakończyło okres w historii Ukrainy, w którym wyjazd za granicę, nawet w celach turystycznych był ściśle reglamentowany. Tym samym, możliwość podjęcia decyzji o migracji nie była już dłużej uzależniona od niezależnych od potencjalnego migranta czynników państwowych, które w okresie istnienia Związku Radzieckiego skutecznie blokowały możliwość wyjazdów zagranicznych swoich obywateli.

W wyniku tego, pod koniec lat 1980. mieszkańcy Ukrainy zaczęli korzystać z pojawiających się możliwości wyjazdu za granicę (poza ZSRR). Ukraina, tak jak i inne kraje b. ZSRR stała się przez to ogromną "wylegarnią" imigrantów. Z jednej strony, z powodu wieloletniej izolacji, z drugiej strony, z powodu pogarszającej się sytuacji ekonomicznej na Ukrainie. Potencjał wyjazdowy obywateli Ukrainy pokazuje liczba wydanych zezwoleń na indywidualną krótką podróż za granicę. Od 85 tys. w roku 1987 do 360 tys. w roku 1988. Skala zjawiska systematycznie rosła osiągając w latach 1990-92 pułap 2 mln pozwoleń rocznie. Głównymi krajami docelowymi dla wędrowek krótkookresowych była Polska, kraje Europy Środkowo-Wschodniej, Turcja oraz Chiny [Okólski, 1997a].

Polska dotychczas nie stała się ważnym krajem przeznaczenia dla migracji osiedleńczej z Ukrainy. Jej strumienie kierują się przede wszystkim do tradycyjnych skupisk migracji ukraińskiej – USA i Kanady. Nasz kraj był za to miejscem docelowym dla ogromnej rzeszy migrantów wahadłowych. Po 1986 roku, gdy migracje na Ukrainie zaczęły przybierać masowy charakter, Polska stała się głównym kierunkiem wędrowek ludności ukraińskiej. Sytuacja uległa zmianie w 1991 roku, kiedy to znaczna część wędrowek z Ukrainy kierowała się do innych b. republik ZSRR, w szczególności do Rosji. Polska jednak nadal pozostawała najatrakcyjniejszym krajem leżącym poza obszarem b. ZSRR [Okólski, 1997a]. Ostrożne szacunki podane w raporcie z badań Ośrodka Badań nad Migracjami ISS UW¹⁰ wskazywały na 800 tys. obywateli Ukrainy, którzy przyjechali do Polski w ramach migracji wahadłowej¹¹ w 1995 roku [Okólski, 1997a].

3.2 Przyczyny wyboru Polski jako kraju docelowego

Zastanawiając się nad przyczynami wyboru Polski jako kraju docelowego potencjalnej migracji przez mieszkańca Ukrainy, spróbuję zaadaptować kilka przesłanek¹² teorii systemów

¹⁰ Badanie przeprowadzone w latach 1995-1997, w ramach projektu badawczego zamawianego KBN pt. "Imigranci: przyczyny napływu, cechy demograficzno-społeczne, funkcjonowanie w społeczeństwie polskim", które w dalszej części będzie określone jako „badanie imigracyjne”.

¹¹ Tzn. podczas krótkiego pobytu w Polsce zajmowali się zarobkowaniem.

¹² Po pierwsze, istnieje specjalna przestrzeń obejmująca swoim zasięgiem obszary wysyłające i przyjmujące migrantów. Proces migracji jest tylko jednym z wielu procesów, które wiążą oba obszary między sobą. Po drugie, wszystkie procesy zmieniają się w czasie powodując zmiany w relacjach pomiędzy wymienionymi obszarami. Dotyczy to także migracji, która zmienia się zarówno w czasie jak i w odniesieniu do innych procesów. Po trzecie, państwo odgrywa znaczącą rolę wpływając na migracje międzynarodowe poprzez swoją politykę migracyjną oraz rozwijanie i podtrzymywanie więzi politycznych, ekonomicznych czy kulturowych, które, może nie zawsze bezpośrednio, mogą prowadzić do migracji. Po czwarte, makroekonomiczne czynniki, które są odpowiedzialne za powstanie strumienia migracyjnego przekładają się na indywidualne decyzje migracyjne [Złotnik, 1998].

migracyjnych, która zakłada, że pomiędzy krajami przyjmującymi a wysyłającymi tworzy się specjalna przestrzeń, która nie jest tylko oparta na migracji, ale bardzo często na innych procesach historycznych, gospodarczych czy kulturowych łączących kraje docelowe z krajami wysyłającymi. Innymi słowy, podejście systemowe jest oparte na koncepcji interakcji migracyjnych, które rozwijają się i ulegają przeobrażeniom poprzez inne istniejące procesy łączące obie grupy krajów. Proces migracji nie jest więc zależny tylko i wyłącznie od grupy czynników, które wywołały migrację [Zlotnik, 1998].

Poniżej zostaną przedstawione czynniki z poziomu makro oraz czynniki z poziomu mikro, które mogły mieć wpływ na decyzje podejmowane przez migranta z Ukrainy.

Położenie geograficzne – wydawałoby się, że pod koniec XX wieku odległość między krajem pochodzenia a krajem przeznaczenia nie powinna odgrywać istotnej roli. Jednak biorąc pod uwagę, że podstawową formą przepływów pomiędzy Ukrainą a Polską była migracja wahałowa, odległość jest dość istotna. Jedną z cech charakterystycznych tej formy migracji są częste, ale krótkie pobyty za granicą. Fakt, że oba państwa sąsiadują ze sobą zmniejszało koszty podróży i minimalizowało tym samym ryzyko migracji nieudanej, związanej z uzyskaniem mniejszego niż oczekiwany dochodu. Poza aspektem czysto ekonomicznym, bliskość obu krajów umożliwiała także niektórym jednostkom wyjazdy zarobkowe do Polski przy jednoczesnym posiadaniu stałego źródła dochodu w kraju pochodzenia¹³. Dodatkowo, krótkie, chociaż częste pobyty za granicą pozwalały na utrzymywanie więzi rodzinnych w kraju pochodzenia.

Wspólnota najnowszej historii i doświadczeń społeczno-ekonomicznych (procesy historyczne) – połączone kilkudziesięcioletnią historią krajów zza żelaznej kurtyny Ukraina i Polska uczestniczyły w podobnych procesach polityczno-gospodarczych. Razem doświadczyły izolacji bloku komunistycznego od reszty świata oraz gospodarki centralnie sterowanej, która w wyniku transformacji ustrojowej ujawniła swoje słabe strony wysuwając czynniki ekonomiczne na pierwsze miejsce w podejmowaniu decyzji o migracji. Także wydarzenia historyczne, a przede wszystkim przesunięcie, w wyniku II wojny światowej, wschodniej granicy II Rzeczypospolitej na zachód doprowadziły do powstania skupisk polskich na Ukrainie. W związku z tym pochodzenie polskie było bardzo częstym powodem wyboru Polski jako kraju docelowego. Miało to także swoje implikacje w stosunku Polaków do handlujących Ukraińców. Polacy jako prekursorzy zagranicznych migracji wahałowych odnosili się ze zrozumieniem do form zarabkowania obywateli Ukrainy w Polsce.

Uwarunkowania polityczne – przepływy między oboma krajami były prawnie usankcjonowane przez istnienie ruchu bezwizowego co stwarzało możliwość stosunkowo łatwego przyjazdu do Polski, bez konieczności załatwiania formalności paszportowo-wizowych. W wyborze Polski istotna była także łatwość przyjazdu do Polski w porównaniu z krajami Europy Zachodniej ze względu na ograniczenia w napływie imigrantów stosowane przez te kraje, a co za tym idzie trudności w uzyskiwaniu wizy wjazdowej. Także nieefektywne prawo polskie umożliwiało istnienie nieformalnego rynku pracy, łatwość poruszania się w nim i praktycznie brak konsekwencji dla cudzoziemca, decydującego się na uczestnictwo w migracji wahałowej (i nielegalnego zarabkowania w Polsce).

Czynnik społeczny – w miarę trwania ruchów migracyjnych pomiędzy Ukrainą a Polską coraz istotniejszą rolę, w myśl teorii sieci migracyjnych, zaczęły odgrywać bezpośrednie powiązania, które pozwalały korzystać zarówno doświadczonym migrantom, jak i tym, którzy dopiero rozpoczynali swoją karierę migracyjną ze stworzonego kapitału społecznego. Prawdopodobnie był to jeden z bardzo istotnych czynników, które spowodowały, że migracje pomiędzy Ukrainą a Polską przybrały masowy charakter.

¹³ Wyjazdy zarobkowe do Polski były często podejmowane przez osoby posiadające stałe miejsce pracy w kraju pochodzenia. Migracja była traktowana jako dodatkowe źródło dochodu uzyskiwane podczas weekendów, urlopu bezpłatnego lub płatnego czy przestojów w pracy [Frejka et al., 1999].

Czynnik kulturalny – nie można zapominać o tak banalnej kwestii jak podobieństwo języka, religii i kultury, co sprzyjało nawiązywaniu kontaktów pomiędzy obywatelami obu krajów.

Uwarunkowania ekonomiczne to według wielu teorii migracyjnych oraz zdroworozsądkowego rozumowania podstawowy motyw przemieszczeń międzynarodowych. Nie bez przyczyny został on wymieniony na końcu listy uwarunkowań i procesów, które mogą mieć wpływ na istnienie migracji. Ekonomiczny motyw migracji jest postrzegany jako warunek konieczny, ale nie dostateczny zaistnienia migracji. Innymi słowy mówiąc, bez specyficznych uwarunkowań, które zostały wymienione powyżej czynnik ekonomiczny nie miałby dostatecznej siły prowadzącej do realizacji migracji. Jednak jego istnieniu i ważnej roli w przypadku migracji z Ukrainy nie da się zaprzeczyć. W warunkach transformacji ustrojowej, wysokiego wskaźnika bezrobocia, niskich płac, a także obniżenia standardu życia w porównaniu z okresem przynależności do b. ZSRR możliwość migracji pojawiała się jako jedna z dróg materialnej poprawy warunków życia.

Wymienione powyżej czynniki wzajemnie na siebie wpływały i uzupełniały się. To, że Ukraina i Polską sąsiadują ze sobą nie odgrywałoby roli, gdyby możliwość wjazdu do naszego kraju nie była taka łatwa (na podstawie ruchu bezwizowego). Natomiast położenie geograficzne Polski w strefie buforowej pomiędzy krajami Europy Zachodniej i Europy Wschodniej, w powiązaniu z łatwością wjazdu do naszego kraju w przeciwieństwie do krajów Europy Zachodniej, wskazywało na oczywistość wyboru Polski jako kraju docelowego.

3.3 Migracja z Ukrainy do Polski według typów

Przemieszczenia międzynarodowe pomiędzy Ukrainą a Polską, których celem nie jest turystyka albo wypoczynek, pomimo tego, że podstawową formą wędrówek Ukraińców są przyjazdy krótkoterminowe związane z uzyskiwaniem dochodu, są bardzo zróżnicowane. Najprostszym podziałem, który można zastosować, aby sklasyfikować i uporządkować tę różnorodność jest posiadanie lub nie przez cudzoziemca uregulowanego statusu prawno-administracyjnego w Polsce. Innymi słowy, podstawowym kryterium różniącym dla przedstawionej poniżej typologii form migracji z Ukrainy do Polski będzie fakt, czy cudzoziemiec jest traktowany przez polskie prawo jako migrant, któremu przysługują, w zależności od tego na jakiej podstawie przebywa w Polsce, różne prawa i przywileje, czy też jako zwykły cudzoziemiec przyjeżdżający do Polski w ruchu turystycznym, pomimo tego, że rzeczywistym celem jego przyjazdu do Polski jest uzyskanie dochodu, co oznacza w praktyce nielegalne zatrudnienie i operowanie w szarej strefie gospodarki.

Podział pomiędzy wyróżnionymi kategoriami migracji z Ukrainy do Polski jest w praktyce rozłączny. Cudzoziemcy, których rzeczywisty cel pobytu w Polsce był inny niż deklarowany przy wjeździe nie dysponowali wieloma dostępnymi możliwościami, które umożliwiłyby im przeobrażenie się z cudzoziemca o nieuregulowanym statusie (przebywającego legalnie na terytorium Polski w ramach umowy o ruchu bezwizowym, jednak realizującego cele swojego wyjazdu niezgodnie z prawem) w legalnie przebywającego na terytorium Polski (realizującego cele swojej migracji, nie obawiając się sankcji ze strony państwa)¹⁴.

¹⁴ Oczywiście nie można wykluczyć sytuacji, że obywatel Ukrainy, przyjeżdżający do Polski na podstawie uzyskanej wizy pobytowej z prawem do pracy, nie skorzysta z możliwości handlowania, jednak nie będzie to jego podstawowe źródło dochodu. To samo dotyczy Ukraińców z kartą stałego pobytu, a tym bardziej studentów z Ukrainy.

3.3.1 Migracja nierejestrowana – Ukraińcy o nieuregulowanym statusie

Najpopularniejszą formą przemieszczeń pomiędzy Ukrainą a Polską jest migracja wahadłowa. Ze względu na jej cechy niemożliwe jest dokładne określenie liczby obywateli Ukrainy, którzy są uwikłani w ten rodzaj migracji. Mówi się tylko o przewadze migrantów z Ukrainy w tej formie mobilności [Okólski, 1997a]. Tym samym niemożliwe jest opisanie i sklasyfikowanie tej kategorii cudzoziemców w oparciu o urzędowe statystyki.

Obywatele Ukrainy korzystają w dużej mierze z umowy o ruchu bezwizowym, która zezwala im na pobyt w Polsce do trzech miesięcy bez konieczności posiadania wizy wjazdowej. Z jednej strony, jest to sposób na ominięcie żmudnych i długotrwałych procedur prowadzących do uregulowania pobytu, czyli swego rodzaju korzyść dla imigrantów z Ukrainy, ale z drugiej strony wiąże się to z wieloma niedogodnościami, tj. praca w szarej strefie oraz idący za tym brak ochrony ze strony państwa polskiego, brak dostępu do bezpłatnej służby zdrowia i w rezultacie zdanie na własne siły – także w sytuacjach kryminogennych.

Podstawowym kryterium wyróżniającym podtypy cudzoziemców o nieuregulowanej sytuacji w Polsce (przyjeżdżających w ruchu bezwizowym) jest rodzaj zajęcia, jakiego podejmują się w Polsce w celu uzyskania dochodu. Tym samym można wyróżnić dwa główne źródła uzyskiwania dochodu: handel i praca najemna. Jednocześnie, podane poniżej rozróżnienie nie zakłada, że handlujący obywatel Ukrainy nie będzie także zatrudniał się jako pracownik najemny.

Handel

Jednym z podstawowych zajęć obywateli Ukrainy przyjeżdżających do Polski jest handel. Aż 80% (blisko 300 osób) przebadanych migrantów z Ukrainy deklarowało, że ich głównym zajęciem w Polsce jest handel¹⁵. Konstatacja powyższa nie wymaga jednak naukowych dowodów. Na każdym bazarze w ciągu ostatnich 10 lat można było spotkać handlujących przybyszy z krajów b. ZSRR.

Dariusz Stola wyodrębnia dwie podstawowe strategie działania związane z handlem [Stola, 1997]. Pierwsza z nich to wahadłowy handel transgraniczny związany z bardzo krótkimi pobytami w Polsce, których celem jest jak najszybsza sprzedaż towaru, albo osobiście, albo znanemu pośrednikowi. Ta forma handlu była najbardziej popularna w początkowej fazie migracji wahadłowych pomiędzy Ukrainą a Polską. Sprzyjała temu transformacja ustrojowa, która obalając gospodarkę centralnie sterowaną dopiero wchodziła w etap budowy gospodarki wolnorynkowej. Drobnny handel spełniał bardzo istotne funkcje, zaopatrując społeczeństwa polskie i ukraińskie w towary, których nie było w sklepach.

Druga grupa handlujących to cudzoziemcy zajmujący się handlem wewnętrznym, których pobyty w Polsce są znacznie dłuższe niż pobyty migrantów wahadłowych. Kupują oni towary w hurtowniach na terenie Polski i sprzedają je na okolicznych bazarach. Tym samym ich zysk sprowadza się do uzyskania jak najkorzystniejszej ceny za sprzedawane towary w porównaniu z ceną zakupu (ceną hurtową). Dodatkowe koszty to cena jaką płacą za mieszkanie (zazwyczaj wynajęty pokój), za zameldowanie w mieszkaniu polskiego obywatela (obowiązek ustawowy), za mandaty za nielegalny handel i za ewentualne wynajęcie od Polaka „szczęki” na

¹⁵ Na podstawie badania przeprowadzonego przez Kijowski Instytut Studiów Strategicznych w Kijowie w latach 1994-1995 we współpracy z Instytutem Studiów Społecznych UW i Instytutem Socjologii i Filozofii Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie w ramach obszerniejszego projektu na temat przyczyn i skutków migracji zagranicznych ludności Europy Środkowej i Wschodniej, inspirowanego przez Europejską Komisję Gospodarczą ONZ w Genewie. Badanie było realizowane za pomocą podejścia etnosondażowego. Na Ukrainie przebadano 516 gospodarstw domowych (próbę gospodarstw nie była reprezentatywna), w których w latach 1975-1994 migracja zagraniczna była udziałem przynajmniej jednego z członków gospodarstwa domowego [Pirozhkov, 1996]. Podstawowym opracowaniem stworzonym na podstawie omówionego badania, na którym się opieram jest praca M. Okólskiego pt. Najnowszy ruch wędrowniczy z Ukrainy do Polski [Okólski, 1997a]. W dalszej części będę się odnosić do tego badania jako „badania ukraińskiego”.

bazarze. Korzyścią natomiast jest oszczędność na podróżach i nie podejmowanie ryzyka związanego z przewożeniem towaru przez granicę.

Najbardziej widoczną cechą zajęcia, jakim jest handel, jest jego ciągle przeobrażanie się i zmiana, dlatego poniżej zostaną przedstawione podstawowe etapy, które wpłynęły na rozwój handlu jako źródła uzyskiwania dochodu [Stola, 1997].

Jednym z nich jest zmiana kierunku przeprowadzanych transakcji. W początkowym okresie obywatele Ukrainy, tak jak i inni przybysze z b. ZSRR przywozili na sprzedaż towary wyprodukowane w ZSRR. Około roku 1993, w wyniku wzrostu cen na Ukrainie, który powodował, że sprzedaż towarów ukraińskich w Polsce przestawała być opłacalna, import do Polski został zastąpiony eksportem z Polski.

Drugim etapem, na który warto zwrócić uwagę jest proces specjalizacji handlu. W początkowym okresie (1988-1991) domeną przybyszy ze Wschodu był drobny handel walizkowy. Był on wywołany przez warunki polityczno-gospodarcze krajów w początkowym okresie transformacji ustrojowej, w sytuacji braku precyzyjnych uregulowań prawno-administracyjnych i w sytuacji ogromnego popytu na wszelkiego rodzaju towary. Po 1991 roku, aby osiągnąć jak najwięcej korzyści i jednocześnie ponieść jak najmniej strat (wydatków związanych z podróżą, noclegiem, wyżywieniem) ważnym elementem handlowania stały się kontakty nawiązane w Polsce, sprawdzone i tanie możliwości noclegu, stała grupa odbiorców (im szybciej sprzedał towar tym mniej pieniędzy wydał na pobyt w Polsce i tym większy w rezultacie był jego zysk) lub pośrednik zajmujący się odsprzedażą przywiezionego towaru na terenie Polski. Jednocześnie, lata 1991-1993 były najlepszym okresem dla handlarzy ze względu na ułatwienia w wyjeździe z Ukrainy, a także ze względu na bardzo korzystne relacje cenowe pomiędzy Ukrainą a Polską (odsprzedaż na Ukrainie z wielokrotnym zyskiem waluty, zakupionej w Polsce po sprzedaży przywiezionych towarów) [Stola, 1997]. Zmiana kierunku transakcji handlowych wymusiła na cudzoziemcach dostosowanie strategii działania. Coraz ważniejsze stały się kontakty nawiązane w Polsce, możliwość zakupu towaru i jego przewóz na Ukrainę itd. Z penetracji rynku i potrzeb konsumentów polskich „przedsiębiorcy” musieli przestawić się na rozpoznanie zapotrzebowania na rynku w kraju pochodzenia.

O ile pierwszy z wymienionych etapów w rozwoju handlu jest raczej związany ze zmianami polityczno-gospodarczymi i rozwojem rynku w Polsce oraz ograniczeniami prawnymi nakładanymi w miarę upływu lat na przyjazdy handlowe do Polski¹⁶, to drugi z nich jest przede wszystkim związany z rozwojem sieci powiązań oraz budowanej infrastruktury migracyjnej, takiej jak bezpośrednie połączenia autobusowe, stworzona dla obsługi obcokrajowców ze Wschodu baza noclegowa itd.

Warto też wspomnieć o geograficznym rozprzestrzenianiu się tej formy migracji. W początkowym okresie miejscami docelowymi dla przybyszy z Ukrainy było przede wszystkim pogranicze polsko-ukraińskie, czyli miejscowości położone najbliżej granicy polsko-ukraińskiej, a także Warszawa. W miarę upływu lat migranci z Ukrainy zaczęli eksplorować tereny coraz odleglejsze od granicy. W latach 1992-1994 udział regionów nie przylegających do granicy Polski i Ukrainy (także bez Warszawy) wzrósł z 33% do 54%. Udział Warszawy jako miejsca docelowego wędrowek zmalał z 47% przed 1992 do 26% wszystkich wędrowek w latach 1992-1994 [Okólski, 1997a].

¹⁶ Oczywiście, nie należy zapominać, że konkretne uregulowania prawne dotyczące możliwości wjazdu, a także rozwój mechanizmów gospodarczych jest uzależniony i dostosowany do jednostkowych zachowań. Są one płaszczyzną, na podstawie której powstają i są kształtowane obiektywne warunki brzegowe.

Praca najemna

Uważa się, że pracę najemną jako źródło uzyskiwania dochodu wybiera mniejszy odsetek Ukraińców zaangażowanych w migracje wahałowe niż handel [Okólski, 1997a]. Jednak nadal jest to, obok handlu, jedna z możliwości uzyskania dochodu w Polsce¹⁷.

Cudzoziemcy ci podejmują różnego rodzaju prace. Są to prace w budownictwie, przy sezonowym zbiorze owoców i warzyw, a także pomoc w gospodarstwie domowym czy opieka nad dzieckiem [Stola, 1997].

Podstawowym motywem skłaniającym do podejmowania pracy najemnej w Polsce (w szarej strefie gospodarki) są zarobki, które przewyższają uzyskiwane dochody na Ukrainie, pomimo tego, że są one niższe niż płace obywateli polskich. Jednak w przeprowadzanych badaniach pojawiają się sygnały, że różnica pomiędzy zarobkami w Polsce a zarobkami na Ukrainie zmniejsza się, w szczególności biorąc pod uwagę koszty ponoszone przez migranta, zarówno finansowe jak i psychologiczne [Okólski, 1997a].

Jednym ze sposobów na znajdowanie pracy są kontakty, znajomości i obieg informacji, który pozwala zorientować się potencjalnemu migrantowi gdzie znajduje się np. giełda pracy. Może się też zdarzyć, że cudzoziemcy przyjeżdżają do sezonowej pracy, w szczególności przy zbiorze warzyw i owoców, co roku do tego samego gospodarza. Tworzą się też agencje pośrednictwa pracy, które niejednokrotnie są jednoosobowym przedsiębiorstwem, którego narzędziami do pracy jest gazeta polska z ogłoszeniami o pracę i telefon.

Pracownicy najemni pracujący w szarej strefie, bez wymaganych zezwoleń znajdują się w gorszej sytuacji niż regularni pracownicy. Zdarzają się przypadki niewypłacania wynagrodzenia, gorszego traktowania pracowników z Ukrainy, brak osłony socjalnej itd.

Jednak z drugiej strony, podejmowanie pracy, a raczej sytuacja, w której praca ta jest pracą względnie stałą (np. w okresie zbiorów) powoduje, że cudzoziemiec ma poczucie stabilności swojej sytuacji. Dla wielu migrantów odgrywa to ogromne znaczenie. Wolą pracować przy zbiorach przez trzy miesiące i wiedzieć, że po zakończeniu pracy dostaną określoną sumę pieniędzy niż handlować i nie być pewnym, co nadchodzącego dnia będzie wyższe: zyski czy straty.

Wydaje się także, że warunki podejmowania pracy najemnej nie podlegają takiej ewolucji jak warunki handlu. Na przykład, z przeprowadzonej obserwacji uczestniczącej w gospodarstwie rolnym w woj. warszawskim wynika, że część osób przyjeżdżających do sezonowej pracy przy zbieraniu cebuli robi to już od kilku lat. Stanowią więc oni jakby stałą siłę roboczą w okresie zbiorów [Antoniewski, 1999].

3.3.2 Migracja rejestrowana

Wśród migracji rejestrowanej można wyróżnić migrantów-pracowników, którym przyznano w Polsce pozwolenia na pracę, cudzoziemców studiujących na polskich uczelniach¹⁸ oraz migrantów przebywających w Polsce na podstawie karty stałego pobytu.

¹⁷ Trzeba jednak pamiętać, że cudzoziemcy podejmujący pracę, przebywając na terenie Polski w ramach ruchu bezwizowego, w rzeczywistości pracują nielegalnie, bez wymaganych prawem zezwoleń.

¹⁸ Obcokrajowcy studiujący na wyższych uczelniach zazwyczaj nie są traktowani jako migranci. Jednak można zakładać, że jest to potencjalna grupa osób skłonnych do osiedlenia się na stałe w Polsce.

Cudzoziemcy na rynku pracy w Polsce¹⁹

Obecność cudzoziemców na polskim rynku pracy nie jest na razie zjawiskiem powszechnym. W latach 1995-1999 zostało przyznawanych ponad 70 tys. indywidualnych zezwoleń na zatrudnianie cudzoziemców²⁰. Ich liczba wzrosła z 10 tys. w roku 1995 do 17 tys. w roku 1999. Krajem, którego obywatelom zostało przyznanych najwięcej pozwoleń na pracę we wspomnianym okresie jest Ukraina (średnio 2 tys. rocznie).

Popyt na pracowników z Ukrainy był często kreowany przez działania informacyjno-marketingowe prowadzone przez agencje pośrednictwa ulokowane przeważnie na Ukrainie, które pobudzały zarówno zainteresowanie polskich pracodawców jak i ukraińskiej siły roboczej [Okólski, 1997a].

Tabela 3.1. Indywidualne zezwolenia na pracę przyznawane w latach 1995-1999

	Ogółem	Ukraina	
		N	% ogółu wydanych pozwoleń
1995-1999	71707	11125	15,5
1995	10421	1815	17,4
1996	11915	2234	18,7
1997	15307	2233	14,6
1998	16928	2311	13,7
1999	17116	2532	14,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie KUP, różne lata.

Największy odsetek Ukraińców uzyskiwał pozwolenia na pracę w charakterze robotnika niewykwalifikowanego (w latach 1995-1999 średnio 26%). Kolejne 17% to robotnicy wykwalifikowani, a 14% – nauczyciele i trenerzy. Pozostałe kategorie zawodowe obejmujące ekspertów i konsultantów oraz stanowiska kierownicze (w tym właściciele) to tylko 15% wszystkich pozwoleń na pracę wydanych obywatelom Ukrainy.

Tabela 3.2. Pozwolenia na pracę wydane w latach 1995-1999 według kategorii zawodowych

	Ogółem	Ukraina	
		N	% ogółu wydanych pozwoleń
Ogółem	71687	11125	15,5
Robotnik niewykwalifikowany	3674	2877	78,3
Robotnik wykwalifikowany	7315	1921	26,3
Nauczyciele, trenerzy	8475	1782	21,0
Eksperci, konsultanci	9723	1148	11,8
Właściciele	15663	930	5,9
Stanowiska kierownicze	16471	320	1,9
Inne	12036	2147	17,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie KUP, różne lata.

¹⁹ Dotyczy cudzoziemców nie posiadających prawa do stałego pobytu w Polsce.

²⁰ Na podstawie statystyk Krajowego Urzędu Pracy [KUP, różne lata]. Tym samym przytaczane liczby są odzwierciedleniem zjawiska ubiegania się i przyznawania pozwoleń na zatrudnienie obcokrajowca firmom działającym na terenie Polski. Nie zawsze jest to tożsame z faktyczną liczbą cudzoziemców podejmujących pracę w Polsce na podstawie legalnego zezwolenia.

Jeżeli chodzi o sektor gospodarki, w której zatrudniani są obcokrajowcy z Ukrainy to było to przede wszystkim rolnictwo i leśnictwo (w latach 1995-1999 średnio 24%), handel i usługi (18%), przemysł i transport (17%) oraz oświata (15%).

Tabela 3.3. Pozwolenia na pracę wydawane w latach 1995-1999 według sektora gospodarki

	Ogółem	Ukraina	
		N	% ogółu wydanych pozwoleń
Ogółem	71687	11125	15,5
Przemysł i transport	14281	1872	13,1
Budownictwo	2895	414	14,3
Rolnictwo i leśnictwo	3395	2689	79,2
Handel i usługi	27063	1942	7,2
Edukacja	7921	1652	20,9
Inne	16132	2556	15,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie KUP, różne lata.

Struktura zatrudnienia ze względu na kategorie zawodowe i gałęzie gospodarki wyróżnia Ukrainę spośród innych krajów. Wśród wszystkich zezwoleń wydanych cudzoziemcom w latach 1995-1999 tylko 15% dotyczy zatrudnienia robotnika wykwalifikowanego lub niewykwalifikowanego, a ponad połowa – pracowników umysłowych (eksperti i konsultanci oraz stanowiska kierownicze). Proporcje wśród Ukraińców pomiędzy zatrudnianiem pracowników fizycznych a pracowników umysłowych są odwrócone. Prawie połowa obywateli Ukrainy dostawała w latach 1995-1999 pozwolenie na wykonywanie pracy w charakterze pracownika niewykwalifikowanego i wykwalifikowanego, a tylko co czwarty był zatrudniony na stanowisku umysłowym. W całym badanym okresie tylko odsetek Ukraińców zatrudnianych w zawodach nauczycielskich jest nieznacznie wyższy niż dla wszystkich krajów ogółem (odpowiednio 16% i 12%). Jednak patrząc na dynamikę zjawiska widać wyraźnie, że wśród Ukraińców zatrudnionych w Polsce spada odsetek robotników niewykwalifikowanych (z 39% w 1995 do 11% w 1999) oraz systematycznie rośnie znaczenie zawodów umysłowych i nauczycielskich²¹.

Charakterystycznym jest także, że jeszcze do niedawna większość obywateli Ukrainy znajdowała zatrudnienie w rolnictwie i leśnictwie (w latach 1995-1997 średnio co trzeci), podczas gdy sektorem gospodarki, w którym było wydawanych najwięcej pozwoleń na pracę dla obcokrajowców był handel i usługi (np. w latach 1995-1997 średnio 36% – Ukraińcy tylko 12%). Pozostałe sektory gospodarki nie wykazywały zróżnicowania ze względu na kraj pochodzenia cudzoziemca. Jednak biorąc już pod uwagę lata 1995-1999 można zauważyć wiele zmian. Przede wszystkim bardzo gwałtownie spadł odsetek Ukraińców zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie (z 37% w 1995 do 10% w 1999), natomiast wzrósł w handlu i usługach (z 9% w 1995 do 30% w 1999). Czyli struktura zatrudnienia obywateli Ukrainy według sektorów gospodarki zbliżyła się do tej, która była reprezentowana przez ogół cudzoziemców pracujących w Polsce²². Dodatkowo odsetek Ukraińców zatrudnionych jako nauczyciele i trenerzy także wzrósł. W 1999 już co piąty obywatel Ukrainy był zatrudniony w tym obszarze i

²¹ Patrząc na dwie skrajne wartości czyli odsetek Ukraińców zatrudnionych w danym zawodzie wśród wszystkich Ukraińców z roku 1995 i 1999 widać, że udział nauczycieli i trenerów wzrósł z 13% do 20%, udział ekspertów i konsultantów wzrósł z 8% do 15%, udział menadżerów (stanowiska kierownicze) z 2% do 5%, a udział właścicieli z 2% do 16%.

²² Oczywiście nadal, np. w 1999 roku, w porównaniu z ogółem cudzoziemców pracujących w rolnictwie i leśnictwie (2%) Ukraina ze swoimi 10% stanowiła aż 73% wszystkich cudzoziemców z tego sektora gospodarki.

udział obywateli Ukrainy wśród wszystkich cudzoziemców z sektora edukacyjnego wzrósł w tym roku aż do 27%.

Cudzoziemcy studiujący na polskich uczelniach

Obywatele Ukrainy przodowali także pod względem liczby cudzoziemców studiujących w Polsce. Jak wynika ze statystyk Ministerstwa Edukacji Narodowej w latach 1992-1999 wśród cudzoziemców, którzy byli studentami polskich uczelni wyższych udział obywateli Ukrainy wzrósł z 7% w roku akademickim 1992/1993 do 15% w roku 1995/1996 i pozostawał na takim poziomie przez następane analizowane lata [GUS, 1999].

Tabela 3.4. Studenci studiujący w Polsce w latach 1992-1999

	Ogółem	Ukraina	
		N	% ogółu studiujących
1992/93	4976	379	7,6
1993/94	4968	418	8,4
1994/95	5176	693	13,4
1995/96	5202	790	15,2
1996/97	5313	816	15,4
1997/98	5443	855	15,7
1998/99	5541	868	15,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS, 1999

Cudzoziemcy posiadający kartę stałego pobytu

Szacuje się, że w połowie 1998 roku na terenie Polski przebywało na stałe 32,5 tys. osób, które nie posiadały polskiego obywatelstwa²³ [GUS, 1998]. Ponad 42% (około 14 tys.) z nich to obywatele b. ZSRR, z czego obywatele Ukrainy to około 3,2 tys. osób. Nie odzwierciedla to do końca skali migracji osiedleńczej obywateli Ukrainy do Polski po pierwsze dlatego, że w około 4,8 tys. przypadkach niemożliwe było ustalenie obywatelstwa, a po drugie dlatego, że podana liczba nic nie mówi o tym, kiedy tak naprawdę cudzoziemiec ubiegał się o pozwolenie na osiedlenie się. Dlatego lepszym wskaźnikiem jest liczba wydanych kart stałego pobytu.

W latach 1994-1998²⁴ – ponad 3 tys. obywateli Ukrainy²⁵ otrzymało pozytywną decyzję w sprawie o zezwolenie na pobyt stały w RP [DMU MSWiA, 1999]. Tym samym, co piąty cudzoziemiec, który otrzymał kartę stałego pobytu w wymienionym okresie był Ukraińcem. I znowu, tak jak w przypadku udzielonych zezwoleń na pracę oraz liczby studentów na polskich uczelniach, obywatele Ukrainy zajęli pierwsze miejsce pod względem liczby pozytywnych decyzji dotyczących osiedlenia się na terenie Polski.

²³ Szacunki oparte na rejestrach ewidencyjnych DMU MSWiA [GUS, 1998].

²⁴ Liczba wydanych kart stałego pobytu w 1998 jest sumą decyzji wydanych na podstawie ustawy o cudzoziemcach z 1963 r. (rozpatrzenie wniosków złożonych do końca 1997) i decyzji wydanych w oparciu o ustawę o cudzoziemcach z 1997 r. W obu przypadkach chodzi o zezwolenie na osiedlenie się w Polsce bez względu na to, że przyznawane są one na odmiennych zasadach.

²⁵ Przedstawione liczby obejmują liczbę osób, a nie liczbę przyznanych kart stałego pobytu, na które wpisywane są osoby niepełnoletnie. Zazwyczaj więc liczba przyznanych kart stałego pobytu nie jest tożsama z liczbą osób objętych decyzjami w sprawie zezwolenie na pobyt stały w RP.

Tabela 3.5. Statystyka decyzji pozytywnych w sprawie o zezwolenie na pobyt stały w latach 1994-1998

	Ogółem	Ukraina	
		N	% ogółu wydanych decyzji
1994-1998	13911	3050	21,9
1994	2463	518	21,0
1995	3067	588	19,2
1996	2841	646	22,7
1997	3973	927	23,3
1998	1567	371	23,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie DMU MSWiA, 1999.

Z roku na rok coraz więcej cudzoziemców otrzymuje pozytywną decyzję w sprawie o zezwolenie na osiedlenie się w naszym kraju. Dotyczy to także obywateli Ukrainy. Ich udział wśród obywateli innych krajów pochodzenia cudzoziemca otrzymujących kartę stałego pobytu rośnie.

Jednak potencjalnych chętnych było więcej. Liczbę wniosków złożonych przez obywateli Ukrainy, ubiegających się o wydanie karty stałego pobytu w latach 1994-1998, pokazuje tabela 3.6.

Tabela 3.6. Statystyka cudzoziemców ubiegających się o zezwolenie na osiedlenie się w latach 1994-1998

Lata	N
1994-1998	3959
1994	717
1995	808
1996	978
1997	1382
1998	74*

* plus 1020 obywateli Ukrainy ubiegających się o zezwolenie na zamieszkanie na czas oznaczony według ustawy o cudzoziemcach z 1997

Źródło: Opracowanie własne na podstawie DMU MSWiA, 1999.

Wymienione typy migracji z Ukrainy do Polski to modelowe przypadki. Pomimo stwierdzenia, że pomiędzy dwoma podstawowymi grupami (migrantami rejestrowanymi i nierejestrowanymi) istnieje swego rodzaju rozłączność to należy dodać, że wszystko jest uzależnione od możliwości, jakimi dysponuje migrant. Można sobie wyobrazić sytuację, że dzięki pośrednictwu na Ukrainie cudzoziemiec załatwia sobie legalną pracę w gospodarstwie rolniczym w Mysiadle. Jednak w czasie pobytu w Polsce, będąc niezadowolonym z istniejących warunków pracy próbuje rozglądać się za innymi możliwościami. W pewnym momencie zaczyna zdawać sobie sprawę, że handel przynosi o wiele większe zyski i dodatkowo człowiek nie jest uzależniony od pracodawcy, a tylko od własnej pracy. Może się więc zdarzyć, że następnym razem przyjedzie do Polski na handel, tym samym zmieniając status z cudzoziemca rejestrowanego w nierejestrowanego. Wszystko zależy od indywidualnej kalkulacji kosztów i korzyści, a także od dostępnych cudzoziemcowi możliwości. Dużą rolę mogą odgrywać także jego cechy osobiste takie jak: zdolność podejmowania ryzyka,

umiejętność przystosowania sposobu myślenia i działania do warunków obowiązujących w gospodarce wolnorynkowej oraz determinacja (czy ma na utrzymaniu żonę i sześcioro dzieci czy nie ma).

3.4 Ewolucja procesu migracyjnego

Jedną z cech procesu migracyjnego jest jego przeobrażanie się z form przypadkowych w bardziej uporządkowane. W kontekście migracji z Ukrainy do Polski zakłada się, że migracje wahadłowe zaczną przybierać, przynajmniej w jakiejś części, formę migracji osiedleńczej lub zmierzającej do osiedlenia. Poniżej przedstawię kilka czynników, które, moim zdaniem, wskazują na rozwój i zmianę formy migracji z Ukrainy do Polski.

Po pierwsze, Polska jest jednym z głównych (poza krajami b. ZSRR) krajem docelowym dla migracji wahadłowych z Ukrainy.

Po drugie, skala migracji osiedleńczej z Ukrainy (mierzona liczbą uzyskiwanych pozwoleń na osiedlenie się) rośnie systematycznie z roku na rok, powodując, że obywatele Ukrainy stanowią jeden z ważniejszych krajów pochodzenia cudzoziemca. Taką samą prawidłowość można także zaobserwować przy okazji innych kategorii migrantów rejestrowanych (pozwolenia na pracę i studenci).

Można więc podsumować, że migracja z Ukrainy do Polski przybrała już masowy charakter – obywatele Ukrainy przodują zarówno w statystykach migracji rejestrowanych jak i stanowią najliczniejszy strumień przybywający do Polski w ramach migracji wahadłowej²⁶.

Po trzecie, tworząca się dynamicznie sieć powiązań i dostateczna wiedza o Polsce, warunkach w niej panujących, stosunku Polaków do obywateli Ukrainy, a także zwiększającej się atrakcyjności Polski w świetle jej przygotowań do wstąpienia do Unii Europejskiej itd. pozwala na wyrobienie sobie pozytywnego mniemania o Polsce²⁷, a tym samym o pozostaniu w naszym kraju na stałe. Dodatkowo, w coraz większym stopniu w grę mogą wchodzić inne grupy czynników, jak np. w przypadku ludzi młodych chęć ułożenia sobie życia w kraju o większych możliwościach.

Po czwarte, nie należy zapominać o czynnikach, które można nazwać psychospołecznymi. Obrazowo rzecz ujmując, można zadać sobie pytanie: "Jak długo można jeździć z torbami i handlować?". Poszukiwanie poczucia bezpieczeństwa i stabilizacji sytuacji życiowej czy zapewnienia lepszej przyszłości dzieciom może skłaniać do zmiany dotychczasowego trybu życia. W szczególności może to dotyczyć osób młodych oraz samotnych kobiet, które mają dzieci na utrzymaniu. Nie jest to przypuszczalnie znikoma liczba, biorąc pod uwagę wysoki odsetek rozwodów na Ukrainie wiążący się ze stosunkowo młodym wiekiem prawnie dopuszczającym do zawarcia małżeństwa (dla kobiet – 16 lat, dla mężczyzn – 18 lat)²⁸. Ważnym czynnikiem może być także, zaobserwowana w trakcie badania imigranckiego oraz innych badaniach przeprowadzonych w Europie Środkowo-Wschodniej [Stola, 1997] niechęć do podejmowania się prac, będących poniżej statusu migranta w kraju pochodzenia. Jest to bardziej zrozumiałe jeśli wziąć pod uwagę, że migranci są zazwyczaj bardzo dobrze wykształceni i zazwyczaj podejmują się zajęć niezgodnych z poziomem wykształcenia.

²⁶ Nie znaczy to oczywiście, że obywatele Ukrainy są bardziej niż reprezentanci innych nacji b. ZSRR zainteresowani przyjazdami do Polski. Jest to prawdopodobnie związane z tym, że Ukraina z około 50 mln mieszkańców [GUS, 1997b] jest największym krajem, z którym Polska sąsiaduje.

²⁷ W badaniu sondażowym zrealizowanym wśród wyjeżdżających za granicę obywateli Ukrainy aż 55% respondentów uznało Polskę za „bliskiego przyjaciela Ukrainy”, co było równoznaczne z tym, że Polska uzyskała zdecydowanie najlepszy wynik spośród wszystkich branych pod uwagę krajów. Np. następny kraj - Rosja otrzymała 32% wskazań [Okólski, 1997a].

²⁸ Wskaźnik rozwodów na Ukrainie jest dwukrotnie wyższy niż w Polsce [GUS, 1997b].

Po piąte, migracja osiedleńcza z Ukrainy kieruje się przede wszystkim do USA i Kanady. Prawdopodobnie przyczyną tego są skupiska emigrantów ukraińskich w tych krajach²⁹. W Polsce nie funkcjonuje na razie mniejszość ukraińska, która mogłaby spełniać funkcje „pomocowe” dla migrantów z Ukrainy. Istniejąca mniejszość, rozproszona po całej Polsce, posiada co prawda swoje formalne ciało czyli Związek Ukraińców w Polsce, ale skupia on w swoim gronie Ukraińców obywateli polskich, którzy z nieufnością odnoszą się do przedstawicieli nowej migracji³⁰. Jednak prawdopodobne jest, że w miarę trwania tej formy migracji, a nie należy zapominać, że rozpatrywany jest tu okres dopiero 10 lat, powstaną w Polsce na tyle silne powiązania, które wspólnie z innymi czynnikami będą kierować strumień migracji osiedleńczej do Polski.

Warto w tym miejscu wspomnieć o typologii, która została stworzona na bazie badania imigranckiego³¹. Na podstawie pięciu bardziej szczegółowych typów zostały wyodrębnione dwie grupy migrantów ze względu na skłonność lub nie do osiedlania się w Polsce. Do pierwszej z nich zostali zaklasyfikowani obywatele Armenii i Wietnamu. Do drugiej zaliczono obywateli republik b. ZSRR (w tym Ukrainy), Rumunii, Bułgarii i krajów Europy Zachodniej. Obywatele Ukrainy zostali więc zaklasyfikowani jako nie mający zamiaru osiedlać się w Polsce³². Pomimo tego, że w przypadku Polski Ukraińcy są nacją, która przoduje w migracji rejestrowanej (w tym osiedleńczej), w skali całego strumienia migracyjnego z Ukrainy nie są to duże liczby. Dlaczego tak się dzieje?. Analiza wywiadów pogłębionych z migrantami z b. ZSRR wskazała na następujące przyczyny, które prawdopodobnie odgrywają przewodnią rolę. Jest to chęć utrzymania standardu życia osiągniętego w czasach istnienia ZSRR. Celem migracji jest tylko chęć utrzymania go na dotychczasowym poziomie. Wiąże się to też z poczuciem tymczasowości złej sytuacji na Ukrainie. Oczekiwanie poprawy nie pozwala podejmować decyzji, które mogą mieć konsekwencje na całe życie. Kolejnym argumentem przemawiającym za "niechęcią" obywateli Ukrainy do osiedlania się w Polsce okazała się niewystarczająca różnica w poziomie życia pomiędzy Polską a Ukrainą. Ważna jest też postawa roszczeniowa w stosunku do emigracji, oczekiwanie, że kraj docelowy umożliwi cudzoziemcowi pokonanie żmudnej procedury legalizacyjnej i że będzie to związane z przyznaniem wielu przywilejów (mieszkanie, miejsce pracy itd.) [Okólski, 1997b].

Wyniki badań imigranckich doprowadziły także do konkluzji, że migrant wahadłowy nie jest skłonny do osiedlenia się na stałe w Polsce [Okólski, 1997b]. Może to być związane z poczuciem tymczasowości niestabilnej sytuacji w kraju pochodzenia. Przyczyna może także leżeć w prawodawstwie polskim, które nie przewiduje kanałów pozwalających na łatwą zmianę statusu cudzoziemca z migranta nierejestrowanego w migranta rejestrowanego, który dysponuje podstawami prawnymi, pozwalającymi na podjęcie decyzji o osiedleniu się w Polsce. Dodatkowo, bardzo ważnym powodem, który odciąga migrantów wahadłowych z Ukrainy od osiedlenia się w Polsce są silne powiązania rodzinne. Decyzja o zaangażowaniu się w migrację zarobkową jest często związana z koniecznością utrzymania wielopokoleniowej rodziny³³. Podjęcie decyzji o osiedleniu się w kraju docelowym jest o wiele łatwiejsze gdy dana jednostka nie jest „obarczona” rodziną lub jej rodzina jest, na przykład, zredukowana do dzieci. Dlatego prawdopodobnie trudno jest trzymać się hipotezy o "niechęci" obywateli Ukrainy do osiedlania się w Polsce. Można raczej skłaniać się ku twierdzeniu, że trudno jest

²⁹ Diaspory ukraińskie w USA - ok. 2 mln osób, w Kanadzie - ok. 1 mln osób. Ogółem około 5 mln osób stanowi diasporę ukraińską na Zachodzie [Frejka, 1996].

³⁰ Informacja uzyskana od przewodniczącego Związku Ukraińców w Polsce.

³¹ Patrz przypis 11.

³² Podobny wniosek dotyczący potencjału migracyjnego obywateli Ukrainy został wyciągnięty na podstawie badań na 1200 osobowej próbie Ukraińców. Tylko 12% wyrażało chęć wyjazdu na stałe za granicę. Przeważająca liczba opowiadała się za krótkoterminowymi wyjazdami do pracy (do kilku miesięcy) [IOM, 1998]

³³ Zdecydowana większość migrantów przyjeżdżających do Polski do pracy lub na handel w świetle wyników badań ukraińskich i imigranckich to były osoby zamężne/zonate.

migrantowi z Ukrainy "przekwalifikować" się na migranta dążącego do osiedlenia się w Polsce ze względu na bariery prawno-administracyjne, jakie napotyka.

W tym kontekście warto także przytoczyć hipotezę wysuniętą przez Marka Okólskiego w raporcie z badań ukraińskich o wzajemnym powiązaniu dwóch podstawowych czynników, które są podstawą migracji z Ukrainy do Polski [Okólski, 1997b]. Jest to przymus ekonomiczny oraz strukturalna nierównowaga ekonomiczna między Ukrainą a Polską. Wspomniana hipoteza brzmi następująco: dopóki czynniki związane z nierównowagą rynków będą silnie motywować migrantów, dopóty ich migracja będzie miała w przeważającej mierze charakter ruchu okrężnego. Tym co powoduje, że migracja z Ukrainy przybiera przede wszystkim formę migracji wahadłowej jest brak kanałów pozwalających na przepływ migrantów z szarej strefy gospodarczej do gospodarki oficjalnej, do zamiany statusu migranta z niezarejestrowanego w zarejestrowanego.

Można więc podsumować, że migracje wahadłowe, przy braku kanałów pozwalających na zmianę statusu cudzoziemca z nierejestrowanego w rejestrowanego, są skazane na wieczne trwanie. Jednak, jak już zostało powiedziane, w sytuacji kształtowania się coraz bardziej sprawnych sieci powiązań podstawowe przyczyny wywołujące migracje są marginalizowane. Być może, nierównowaga rynków pomiędzy Ukrainą a Polską oraz brak prawnie usankcjonowanych możliwości, pozwalających na zmianę sytuacji migranta z niezarejestrowanego w przebywającego w Polsce legalnie, nie musi być koniecznym katalizatorem migracji.

Tym samym, kontynuując listę czynników, które mogą mieć wpływ na ewolucję migracji z Ukrainy do Polski można powiedzieć, że po szóste, w odniesieniu do hipotezy o poczuciu tymczasowości niestabilnej sytuacji polityczno-gospodarczej w kraju pochodzenia można wysunąć hipotezę konkurencyjną o przeobrażeniu się strategii skierowanych na przyglądanie się nowej rzeczywistości w strategię nakierowane na działanie. Dlatego, brak zdecydowanej decyzji o angażowaniu się w migrację inną niż wahadłowa nie musi już być traktowana poważnie, ze względu na upływ czasu.

Oraz po siódme, pomimo tego, że migracja wahadłowa jest podstawową formą migracji z Ukrainy to jej istnienie może być związane zarówno z istniejącym w Polsce "zezwoeniem" na taką formę migracji, ale także z brakiem kanałów pozwalających na zmianę statusu z migranta o nieuregulowanym statusie w migranta zmierzającego do osiedlenia. Czyli nie można traktować jako wiążącej nasuwającej się konkluzji, że uczestnicy migracji wahadłowej nie są zainteresowani osiedleniem się w Polsce.

Pozostaje pytanie, w jaki sposób rzesze migrantów wahadłowych mogły zrealizować swoje ewentualne dążenia do pozostania w Polsce na stałe i uzyskania związanych z tym przywilejów, chociażby na rynku pracy. Wydaje się, że jednym z ważniejszych kanałów pozwalających na osiedlenie się w Polsce było małżeństwo z obywatelem polskim.

4. Małżeństwa mieszane jako strategia na osiedlenie się w Polsce

4.1 Małżeństwa mieszane zawarte w Polsce w latach 1990. – podstawowe trendy

W powojennej historii Polski osiedlenie się na stałe w naszym kraju było przede wszystkim związane z zawarciem małżeństwa z obywatelem polskim i podjęciem decyzji o zamieszkaniu w kraju pochodzenia współmałżonka. Kiedy pod koniec lat 80. skala imigracji na stałe do Polski zaczęła gwałtownie rosnać, zmianie uległy też motywy skłaniające cudzoziemców do osiedlenia się w Polsce, a także kraje pochodzenia cudzoziemców. Jednak małżeństwo mieszane nadal stanowi ważny powód, który skłania do pozostania w naszym kraju na stałe.

Na podstawie szczegółowej analizy, która została przedstawiona w aneksie 1 można wyodrębnić dwa podstawowe trendy, które kształtowały zjawisko zawierania małżeństw mieszanych w Polsce w latach 1990. Pomimo tego, że liczba wszystkich małżeństw pomiędzy cudzoziemcami i obywatelami Polski zawartymi w Polsce w latach 1989-1997 była w miarę stabilna (średnio 3,2 tys. rocznie), ich struktura według kraju pochodzenia i płci cudzoziemca ulegała wyraźnym zmianom.

Przede wszystkim, udział małżeństw obywateli Polski z obywatelami krajów europejskich (z wyłączeniem b. ZSRR) spadł w badanym okresie, natomiast udział małżeństw Polaków z obywatelami ZSRR i krajów powstałych po rozpadzie ZSRR wzrósł. Dodatkowo, w całym badanym okresie małżeństwa „Polka-cudzoziemiec” dominowały. Jednak ich udział wśród wszystkich małżeństw mieszanych spadł na korzyść małżeństw „Polak-cudzoziemka”. Te dwa rodzaje małżeństw charakteryzowały się także tym, że najważniejszym (najliczniejszym) regionem pochodzenia cudzoziemca w przypadku małżeństw „Polka-cudzoziemiec” były kraje europejskie, natomiast w przypadku małżeństw „Polak-cudzoziemka” najważniejszy region pochodzenia cudzoziemca to kraje b. ZSRR.

Innymi słowy, można wyodrębnić dwa podstawowe rodzaje małżeństw. Pierwsze z nich to małżeństwa pomiędzy mężczyznami z Polski i kobietami z krajów b. ZSRR. Drugie z nich to małżeństwa kobiet z Polski z mężczyznami z krajów Europy Zachodniej.

4.2 Małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 w świetle urzędowych statystyk

4.2.1 Ukraina na tle innych krajów pochodzenia cudzoziemca

Migracje z Ukrainy stanowią bardzo istotny element nowych strumieni imigrantów napływających do Polski, zarówno tych rejestrowanych przez urzędowe statystyki, jak i tych nierejestrowanych. Uważa się także, że Ukraina jest najważniejszym krajem spośród byłych republik ZSRR, którego obywatele wybierają Polskę jako kraj wędrowek [Okólski, 1997a].

W ciągu 5 lat zostało zawartych w Polsce 2203 małżeństw polsko-ukraińskich. Innymi słowy, co 10 małżeństwo mieszane zawarte w Polsce w latach 1992-1997 to małżeństwo obywatela Polski z obywatelem Ukrainy. Pasuje to Ukrainę pod względem liczby zawartych małżeństw na drugim miejscu, po Niemczech (prawie 30% ogółu małżeństw mieszanych) (patrz tabela 4.1)³⁴.

Tabela 4.1. Małżeństwa mieszane zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według głównych krajów pochodzenia cudzoziemca

	N	%	% skumulowany
Ogółem	19266	100,0	100,0
Niemcy	5203	27,0	27,0
Ukraina	2203	11,4	38,4
USA	1395	7,2	45,7
Rosja	1102	5,7	51,4
Wietnam	652	3,4	54,8
Holandia	642	3,3	58,1
Białoruś	617	3,2	61,3
Wielka Brytania	553	2,9	64,2
Włochy	547	2,8	67,0
Kanada	490	2,5	69,6
Francja	415	2,2	71,7
Szwecja	412	2,1	73,9
Armenia	355	1,8	75,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wśród małżeństw „Polak-cudzoziemka” co trzecie małżeństwo mieszane to małżeństwo polsko-ukraińskie. Tym samym, w tej kategorii Ukraina była pierwszym pod względem liczby zawartych małżeństw krajem pochodzenia cudzoziemca³⁵. Dodatkowo, ponad połowa małżeństw „Polak-cudzoziemka” zawartych w latach 1992-1997 to małżeństwa z Ukrainkami, Rosjankami i Białorusinkami (patrz tabela 4.1a).

³⁴ Jednak już w 1999 roku Ukraina wyprzedziła Niemcy pod względem liczby zawartych małżeństw mieszanych. Tym samym została krajem, z którego pochodzi najwięcej cudzoziemskich partnerów.

		„Polka-cudzoziemiec”	„Polak-cudzoziemka”	Ogółem
1998	Ukraina	119	537	656
	Niemcy	632	74	706
1999	Ukraina	160	640	800
	Niemcy	621	68	689

³⁵ Przewaga ta utrzymywała się także w latach 1998-1999 (por. przypis 34).

Tabela 4.1a. Małżeństwa „Polak-cudzoziemka” zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według głównych krajów pochodzenia cudzoziemki

	N	%	% skumulowany
Ogółem	5405	100,0	100,0
Ukraina	1703	31,5	31,5
Rosja	817	15,1	46,6
Białoruś	506	9,4	56,0
Niemcy	470	8,7	64,7
USA	317	5,9	70,5
Wietnam	208	3,8	74,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przypadku małżeństw „Polka-cudzoziemiec” Ukraina jako kraj pochodzenia cudzoziemca znajdowała się dopiero na szóstym miejscu pod względem liczby zawartych małżeństw³⁶ (patrz tabela 4.1b). Częściej małżeństwo „Polka-cudzoziemiec” to małżeństwa z obywatelami krajów europejskich (Niemiec, Holandii, Włoch, i Wielkiej Brytanii) oraz USA.

Tabela 4.1b. Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec” zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według głównych krajów pochodzenia cudzoziemca

	N	%	% skumulowany
Ogółem	13861	100,0	100,0
Niemcy	4733	34,1	34,1
USA	1078	7,8	41,9
Holandia	626	4,5	46,4
Włochy	533	3,8	50,3
Wielka Brytania	511	3,7	54,0
Ukraina	500	3,6	57,6
Wietnam	444	3,2	60,8
Kanada	386	2,8	63,6
Francja	383	2,8	66,3
Szwecja	355	2,6	68,9
Rosja	285	2,1	70,9
Armenia	236	1,7	72,6
Belgia	232	1,7	74,3
Grecja	220	1,6	75,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

4.2.2 Ukraina a pozostałe kraje byłego ZSRR

Ponad 90% wszystkich zawartych w latach 1992-1997 małżeństw mieszanych zawartych z obywatelami b. ZSRR to małżeństwa Polaków z obywatelami pięciu byłych republik, czterech europejskich: Ukrainy, Rosji, Białorusi, Litwy i jednej azjatyckiej: Armenii (tabela 4.2).

³⁶ W roku 1998 Ukraina była już piątym krajem (po Niemczech, Wietnamie, Armenii i Wielkiej Brytanii). Natomiast w 1999 zajmowała już drugą pozycję po Niemczech (por. przypis 34).

Tabela 4.2. Małżeństwa mieszane Polaków z obywatelami krajów b. ZSRR zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według płci i kraju pochodzenia cudzoziemca

	Małżeństwa mieszane	Małżeństwa „Polak-cudzoziemka”	Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec”
	w liczbach bezwzględnych		
Ogółem	4895	3540	1355
Ukraina	2203	1703	500
Rosja	1102	817	285
Białoruś	617	506	111
Armenia	355	119	236
Litwa	262	196	66
Inne	356	199	157
	w odsetkach		
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Ukraina	45,0	48,1	36,9
Rosja	22,5	23,1	21,0
Białoruś	12,6	14,3	8,2
Armenia	7,3	3,4	17,4
Litwa	5,4	5,5	4,9
Inne	7,3	5,6	11,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Prawie połowa z nich to małżeństwa polsko-ukraińskie. Ich udział był o wiele większy w przypadku małżeństw „Polak-cudzoziemka” – odsetek małżeństw polsko-ukraińskich w tej kategorii był ponad dwukrotnie wyższy niż małżeństw polsko-rosyjskich, czyli kolejnego kraju pod względem liczby zawartych małżeństw. Również w kategorii małżeństw „Polka-cudzoziemiec” udział małżeństw polsko-ukraińskich był nadal największy, chociaż nie odbiegał już tak drastycznie od innych republik b. ZSRR.

4.2.3 Dynamika zawierania małżeństw polsko-ukraińskich

Patrząc na poszczególne lata znaczenie Ukrainy jako kraju pochodzenia cudzoziemca systematycznie się zwiększało. Przy mniej więcej stałej liczbie wszystkich małżeństw mieszanych zawieranych co roku w Polsce, liczba małżeństw polsko-ukraińskich potroiła się (patrz tabela 4.3). Było to wynikiem dwukrotnego wzrostu liczby małżeństw „Polak-Ukrainka” (patrz tabela 4.3a). Liczba małżeństw „Polka-Ukrainiec” także się zwiększyła, ale skala zawierania takich małżeństw była wielokrotnie niższa (patrz tabela 4.3b).

Wzrostowi w liczbach bezwzględnych towarzyszył także wzrost udziału małżeństw polsko-ukraińskich wśród małżeństw mieszanych. Najbardziej zdumiewający wzrost dotyczył małżeństw „Polak-Ukrainka”. W 1997 roku stanowiły one aż 40% małżeństw „Polak-cudzoziemka”.

Tabela 4.3. Małżeństwa mieszane polsko-ukraińskie – udział małżeństw polsko-ukraińskich wśród wszystkich małżeństw mieszanych według roku zawarcia małżeństwa

Rok zawarcia małżeństwa	Liczba małżeństw mieszanych	Liczba małżeństw polsko-ukraińskich	Odsetek małżeństw polsko-ukraińskich wśród wszystkich małżeństw mieszanych
1992	3250	181	5,6
1993	3015	255	8,5
1994	3235	337	10,4
1995	3240	420	13,0
1996	3154	448	14,2
1997	3372	562	16,6
1992-1997	19266	2203	11,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 4.3a. Małżeństwa „Polak-cudzoziemka” – udział małżeństw polsko-ukraińskich wśród wszystkich małżeństw „Polak-cudzoziemka” według roku zawarcia małżeństwa

Rok zawarcia małżeństwa	Liczba małżeństw „Polak-cudzoziemka”	Liczba małżeństw „Polak-Ukrajka”	Odsetek małżeństw „Polak-Ukrajka” wśród wszystkich małżeństw „Polak-cudzoziemka”
1992	719	134	18,6
1993	723	188	26,0
1994	900	254	28,2
1995	920	331	36,0
1996	977	340	34,8
1997	1166	456	39,1
1992-1997	5405	1703	31,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 4.3b. Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec” – udział małżeństw polsko-ukraińskich wśród wszystkich małżeństw „Polka-cudzoziemiec” według roku zawarcia małżeństwa

Rok zawarcia małżeństwa	Liczba małżeństw „Polka-cudzoziemiec”	Liczba małżeństw „Polka-Ukrajka”	Odsetek małżeństw „Polka-Ukrajka” wśród wszystkich małżeństw „Polka-cudzoziemiec”
1992	2531	47	1,8
1993	2292	67	2,9
1994	2335	83	3,5
1995	2320	89	3,8
1996	2177	108	5,0
1997	2206	106	4,8
1992-1997	13861	500	3,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

4.2.4 Terytorialne zróżnicowanie zawierania małżeństw polsko-ukraińskich

Województwo³⁷, w którym zostało zawarte małżeństwo, jest jedną z dostępnych zmiennych w analizie danych. Można ją traktować dwojako: jako miejsce zamieszkania Polaka oraz jako miejsce napływu cudzoziemca.

Na pierwsze miejsce pod względem liczby zawartych małżeństw polsko-ukraińskich wysunęły się województwa warszawskie i katowickie. Płeć cudzoziemca nie była w tym momencie zmienną różnicującą. W obu przypadkach co piąte małżeństwo zostało zawarte w wymienionych województwach. Kolejnym województwem było województwo wrocławskie (patrz tabela 4.4).

Tabela 4.4. Małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według najważniejszych województw

Województwo	N	%	% skumulowany
Warszawskie	236	10,7	10,7
Katowickie	186	8,4	19,2
Wrocławskie	124	5,6	24,8
Lubelskie	106	4,8	29,6
Krakowskie	88	4,0	33,6
Opolskie	86	3,9	37,5
Przemyskie	80	3,6	41,1
Szczecińskie	76	3,4	44,6
Zamojskie	70	3,2	47,8
Gdańskie	60	2,7	50,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Generalnie można powiedzieć, że połowa małżeństw polsko-ukraińskich została zawarta w sześciu województwach z wielkimi aglomeracjami miejskimi i trzech województwach, których cechą wspólną jest położenie blisko granicy polsko-ukraińskiej. Zastanawia także wysoka pozycja województwa opolskiego, które nie spełnia żadnego z wymienionych kryteriów.

Zawarcie małżeństwa z mieszkańcem jednego z sześciu wymienionych województw z miastami powyżej 200 tys. mieszkańców może być uwarunkowane wieloma czynnikami. W przypadku osób, dla których małżeństwo z Polakiem jest ściśle związane z ich historią migracji w wielkich miastach są duże bazyry, chłonny rynek i rozwinięta infrastruktura migracji. W wymienionych miastach znajdują się też uniwersytety, w których naukę mogą podjąć młodzi ludzie o polskim pochodzeniu. Natomiast w przypadku osób, którzy decyzję o osiedleniu się w Polsce podjęły jeszcze w kraju pochodzenia wielkie miasto może przyciągać takimi charakterystykami jak większe prawdopodobieństwo spotkania partnera życiowego czy łatwość załatwienia spraw w urzędzie³⁸.

Sześć wymienionych województw to także województwa, w których w latach 1992-1995 zostało przyznanych najwięcej kart stałego pobytu. Nie jest to taka oczywista zależność. Z jednej strony, zarówno liczba zawieranych małżeństw mieszanych jak i liczba przyznawanych kart stałego pobytu stanowią część wspólną tego samego zjawiska, przy założeniu, że cudzoziemiec biorący ślub z obywatelem polskim, w następnej kolejności stara się o kartę stałego pobytu. Jednak z drugiej strony, prawdopodobne jest, że obywatel Ukrainy

³⁷ Według podziału administracyjnego na 49 województw.

³⁸ Istnieją przesłanki, żeby sądzić, że w wielkich miastach łatwiej jest uzyskać np. kartę stałego pobytu. Wynika to z faktu, że urzędnicy w Urzędach Wojewódzkich są bardziej przyzwyczajeni do obecności cudzoziemców.

przyjeżdżał do wybranych województw z powodu obecności swoich krewnych czy znajomych, którzy wcześniej uzyskali kartę stałego pobytu³⁹.

Można porównać liczbę zawartych małżeństw polsko-ukraińskich w woj. warszawskim i woj. katowickim z liczbą przyznanych obywatelom Ukrainy kart stałego pobytu. Dysponując danymi za lata 1992-1995 [Głębicka i in., 1997]. W tym okresie obywatelom Ukrainy zostało przyznanych 138 kart w województwie warszawskim i 94 w województwie katowickim. W tych samych latach zostało zawartych 1193 małżeństw polsko-ukraińskich, z czego 113 w województwie warszawskim i 108 w województwie katowickim. Liczby te nie są do końca porównywalne, po pierwsze dlatego, że cudzoziemcy z Ukrainy, którzy zawarli małżeństwo mieszane w 1995 roku najprawdopodobniej nie zdążyli jeszcze uzyskać karty stałego pobytu, ale także dlatego, że w obu województwach występuje wysoki odsetek kart stałego pobytu przyznanych bezpaństwowcom (8% w województwie warszawskim i aż 31% w województwie katowickim). Część z nich to prawdopodobnie obywatele Ukrainy. Można jednak szacować, że zdecydowana większość kart stałego pobytu została przyznana obywatelom Ukrainy w wyniku zawarcia małżeństwa z obywatelem polskim.

Struktura małżeństw polsko-ukraińskich według województw zawarcia małżeństwa jest także uwarunkowana geograficznie (patrz tabela 4.5). Tylko 18,4% małżeństw polsko-ukraińskich zostało zawartych w 16 województwach Polski północnej (leżących powyżej linii łączącej województwo warszawskie i poznańskie). Niecałe 7% w siedmiu województwach Polski centralnej. Zdecydowana większość małżeństw polsko-ukraińskich została zawarta w województwach położonych w Polsce południowo-wschodniej (co trzecie). Wśród nich najliczniej reprezentowane były woj. lubelskie, przemyskie i zamojskie, w których pobrało się 11,6% wszystkich małżeństw polsko-ukraińskich. 15,3% małżeństw polsko-ukraińskich zostało zawartych w sześciu województwach Polski południowo-zachodniej, a 19% w pięciu województwach Polski południowej.

Można więc powiedzieć, że obywatele Ukrainy "preferowali" Polskę południową. Z jednej strony, może to być spowodowane dosłowną bliskością od granicy polsko-ukraińskiej, w przypadku województw Polski południowo-wschodniej, a z drugiej strony bliskością względną, uzależnioną od bezpośrednich połączeń kolejowych i drogowych. Dopatrywanie się związku pomiędzy województwami napływu obywateli Ukrainy a istnieniem migracji wahałowych pomiędzy Ukrainą a Polską, nie wydaje się pozbawione podstaw. Wiele razy formułowano myśl, że migranci wahałowi przy wyborze docelowego miejsca wędrówki kierują się trzema podstawowymi powodami: odległością, stopniem nasycenia lokalnego rynku i jego chłonnością (wielkością) [Okólski, 1997a]. Na początku głównymi miejscami docelowymi dla migrantów wahałowych była Warszawa (wielkość rynku) i województwa Polski południowo-wschodniej (bliskość). W miarę rozwoju wyjazdów wahałowych z Ukrainy, migranci wahałowi zaczęli „eksplorować” nowe tereny, w miarę nasycenia lokalnych rynków. Analizując wywiady pogłębione z migrantami⁴⁰ z Ukrainy najczęściej wymienianymi przez nich miejscowościami, do których jeździli na handel były miejscowości Polski południowej: Wrocław, Katowice, Częstochowa, Kraków, Rzeszów oraz Warszawa.

³⁹ Kwestia ta wymaga jeszcze zbadania. Jednak na podstawie kilkunastu wywiadów pogłębionych przeprowadzonych do tej pory z małżeństwami polsko-ukraińskimi zawartymi w Warszawie wynika, że istnieją takie osoby, które zostały „ściągnięte” do Warszawy przez swoją rodzinę (matkę, siostrę), którym udało się osiedlić w Polsce także z powodu małżeństwa z obywatelem polskim.

⁴⁰ Badanie imigranckie (patrz przypis 11).

Tabela 4.5. Małżeństwa polsko-ukraińskie według województwa zawarcia małżeństwa

Województwa	%
województwo warszawskie	10,7
13 województw Polski południowo-wschodniej*	28,0
lubelskie	4,8
przemyskie	3,6
zamojskie	3,2
5 województw Polski południowej**	19,2
katowickie	8,4
krakowskie	4,0
opolskie	3,9
7 województw Polski południowo-zachodniej***	17,2
wrocławskie	5,6
zielonogórskie	2,5
jeleniogórskie	2,4
legnickie	2,3
16 województw Polski północnej****	18,3
szczecińskie	3,4
gdańskie	2,7
7 województw Polski centralnej*****	6,6
łódzkie	2,4

*Polska południowo-wschodnia: woj. bielskopodlaskie, chełmskie, kieleckie, krośnieńskie, lubelskie, nowosądeckie, przemyskie, radomskie, rzeszowskie, siedleckie, tarnobrzeskie, tarnowskie, zamojskie

**Polska południowa: woj. bielskie, częstochowskie, katowickie, krakowskie, opolskie.

***Polska południowo-zachodnia: woj. jeleniogórskie, legnickie, leszczyńskie, poznańskie, wałbrzyskie, wrocławskie.

****Polska północna: woj. białostockie, bydgoskie, ciechanowskie, elbląskie, gdańskie, gorzowskie, koszalińskie, łomżyńskie, olsztyńskie, ostrołęckie, pilskie, toruńskie, słupskie, suwalskie, szczecińskie i wrocławskie.

*****Polska centralna: woj. kaliskie, konińskie, łódzkie, piotrkowskie, płockie, sieradzkie, skierniewickie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

4.2.5 Podstawowe charakterystyki społeczno-demograficzne współmałżonków

Wiek

Polacy i Ukraińcy (kobiety i mężczyźni) zawierający małżeństwa polsko-ukraińskie byli starsi niż Polacy ze wszystkich małżeństw zawartych w Polsce w 1996 roku (patrz tabela 1 w aneksie 2).

Rozkład wieku kobiet (zarówno Polek jak i Ukrainek) jest prawie identyczny. Były to albo osoby młode (prawie 60% poniżej 30 lat) albo dojrzałe (18% powyżej 40 lat). Natomiast wśród mężczyzn z obu krajów widać ogromne zróżnicowanie. Ukraińcy byli zdecydowanie młodszy od Polaków, wśród których aż 35% ma powyżej 40 lat. Dodatkowo, mężczyźni z Ukrainy byli najmłodszy spośród wszystkich kategorii partnerów (patrz tabela 4.6).

Tabela 4.6. Partnerzy z małżeństw polsko-ukraińskich zawartych w Polsce w latach 1992-1997 według wieku

Wiek	Ukrainiec		Ukrainka		Polka		Polak	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ogółem	500	100,0	1703	100,0	500	100,0	1703	100,0
19 i mniej	4	0,8	74	4,3	39	7,8	9	0,5
20-24	122	24,4	438	25,7	177	35,4	217	12,7
25-29	180	36,0	447	26,2	83	16,6	318	18,7
30-34	85	17,0	260	15,3	54	10,8	296	17,4
35-39	59	11,8	174	10,2	56	11,2	278	16,3
40-44	28	5,6	137	8,0	35	7,0	208	12,2
45-49	13	2,6	91	5,3	32	6,4	129	7,6
50 i więcej	9	1,8	82	4,8	24	4,8	248	14,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Aby zobaczyć jednak czy małżeństwa „Polak-Ukrainka” i „Polka-Ukrainiec” różniły się między sobą i czy ich struktura według wieku odbiegała od struktury wszystkich małżeństw zawieranych w Polsce⁴¹ zobacz, jaka jest różnica wieku pomiędzy współmałżonkami i kto jest starszy: kobieta czy mężczyzna.

Można założyć, że kobiety zazwyczaj preferują małżonków w tym samym wieku lub starszych od siebie, a mężczyźni raczej żenią się z kobietami w tym samym wieku lub młodszymi od siebie. Znajduje to potwierdzenie w strukturze wieku wszystkich małżeństw zawieranych na terenie Polski. Połowa z nich to związki pomiędzy osobami, które należały do tego samego przedziału wieku, 43% to małżeństwa, w których mężczyzna był starszy od kobiety, a tylko w przypadku 7% małżeństw to kobieta była starsza od mężczyzny⁴². Będzie to pierwsza prawidłowość, którą wykorzystam przy analizie małżeństw polsko-ukraińskich, mówiąca o tym, że mężczyzna jest zazwyczaj w tym samym wieku lub starszy od kobiety.

Na podstawie struktury wieku wszystkich małżeństw można dodatkowo założyć, że pomiędzy małżonkami nie ma zbyt dużej różnicy wieku. 90% małżeństw to małżeństwa, w których różnica wieku pomiędzy żoną a mężem wynosiła co najwyżej 9 lat (w tym 50% takich, w których kobieta i mężczyzna znajdowali się w tym samym przedziale wiekowym)⁴³. Tylko nieznaczny odsetek małżeństw to małżeństwa, w których różnica wieku pomiędzy kobietą i mężczyzną była większa (np. tylko w przypadku 2% małżeństw wynosi ona więcej niż 11 lat). Druga prawidłowość mówi więc o tym, że najczęściej różnica wieku pomiędzy kobietą a mężczyzną nie jest duża.

⁴¹ Za podstawę porównań posłużyły dane dotyczące wszystkich małżeństw zawartych w Polsce w 1996. Wybór tylko jednego roku do porównań był spowodowany tym, że struktura małżeństw nie uległa zasadniczym zmianom w badanym okresie [GUS, 1997a].

⁴² Podane procenty zostały oparte na pięcioletnich przedziałach wiekowych, które stworzyłam, aby można było porównać wszystkie małżeństwa z małżeństwami polsko-ukraińskimi. Dokładniejszych danych dostarcza Rocznik Demograficzny GUS [GUS, 1997a]. Okazuje się, że 12% małżeństw to małżeństwa pomiędzy osobami w tym samym wieku, 72% małżeństw to małżeństwa, w których mężczyzna był starszy od kobiety, a 16% to małżeństwa, w których to kobieta była starsza. Widać także, że badanie struktury wieku małżeństw na podstawie przedziałów wiekowych nie zmieniło kierunku zależności.

⁴³ Patrz objaśnienia pod tabelą 4.7.

Tabela 4.7. Małżeństwa zawarte w Polsce w 1996 roku i małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według różnicy wieku pomiędzy współmałżonkami (procenty)*

	Małżeństwa	Małżeństwa polsko-ukraińskie	
		„Polak-Ukrajka”	„Polka-Ukrainiec”
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Mąż i żona w tym samym przedziale wiekowym	49,7	27,4	33,2
Mąż starszy od żony	43,6	60,4	37,4
O: 1-9 lat**	34,5	26,0	26,0
6-14 lat	7,3	18,8	7,8
11-19 lat	1,4	8,6	2,8
16 lat i więcej	0,4	7,0	0,8
Żona starsza od męża	6,6	12,1	29,4
o: 1-9 lat	5,9	9,2	14,0
6-14 lat	0,6	2,1	8,0
11-19 lat	0,1	0,6	5,0
16 lat i więcej	-	0,2	2,4

* Tabela jest opracowana na podstawie następujących przedziałów wieku: 19 i mniej, 20-24 lat, 25-29 lat, 30-34 lat, 35-39 lat, 40-44 lat, 45-49 lat, 50 i więcej

** 1-9 lat – np. kobieta znajduje się w przedziale wiekowym 25-29 lat a mężczyzna w przedziale 30-34, najmniejsza możliwa różnica wieku pomiędzy nimi to 1 rok, a największa to 9 lat

6-14 lat – np. kobieta znajduje się w przedziale 25-29 lat, a mężczyzna w przedziale 35-39 lat, najmniejsza możliwa różnica wieku pomiędzy nimi to 6 lat, a największa to 14 lat

11-19 – np. kobieta znajduje się w przedziale 25-29 lat, a mężczyzna w przedziale 40-44 lat, najmniejsza możliwa różnica pomiędzy nimi to 11 lat, a największa to 19 lat itd.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS i GUS, 1997a.

Pierwsza ze wspomnianych prawidłowości tylko częściowo potwierdziła się w przypadku małżeństw polsko-ukraińskich. Najczęściej mężczyzna był w tym samym wieku lub starszy od kobiety. Jednak odsetek małżeństw polsko-ukraińskich, w których to kobieta była starsza od mężczyzny był zaskakująco wysoki. Dotyczyło to przede wszystkim małżeństw „Polka-Ukrainiec”. Znalazło to potwierdzenie w strukturze wieku kobiet z Polski i mężczyzn z Ukrainy (tabela 4.7), gdzie obie grupy były stosunkowo młode, ale kobiety z Polski przeważały w najwyższych przedziałach wieku (powyżej 40 lat).

Druga wykazana prawidłowość, mówiąca o tym, że różnica wieku pomiędzy współmałżonkami nie jest duża znacznie odbiega od rozkładu wieku wszystkich małżeństw zawartych w Polsce. Wśród małżeństw polsko-ukraińskich można było zaobserwować wysoki odsetek małżeństw, w których różnica wieku pomiędzy współmałżonkami wynosiła powyżej 11 lat.

Rozkład wieku współmałżonków sugeruje, że to nie płeć odgrywała najważniejszą rolę w analizie. Najbardziej istotne wydawało się obywatelstwo współmałżonka. To Ukraińcy (zarówno kobiety jak i mężczyźni) byli młodsi od swoich polskich partnerów.

Wykształcenie

Obie kategorie cudzoziemców były bardzo dobrze wykształcone (patrz tabela 4.8). Prawie 80% to osoby posiadające wykształcenie powyżej średniego. Fakt, że więcej mężczyzn niż kobiet z Ukrainy (o 8%) miało wykształcenie wyższe jest niewątpliwie związany z przewagą kobiet w kategoriach wiekowych do 24 lat, czyli w okresie kiedy jeszcze nie ukończyło się edukacji.

Wysoki poziom wykształcenia jest bardzo charakterystyczny dla migracji osiedleńczej. Osoby wykształcone mają większą zdolność do podejmowania ryzyka związanego z

zamieszkaniem w innym kraju a także mając lepsze wykształcenie mogą łatwiej znaleźć pracę i szybciej przystosować się do nowego otoczenia i nowych warunków.

Tabela 4.8. Partnerzy z małżeństw polsko-ukraińskich zawartych w Polsce w latach 1992-1997 według poziomu wykształcenia

Wykształcenie	Ukrainiec		Ukrainka		Polka		Polak	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ogółem	500	100,0	1703	100,0	500	100,0	1703	100,0
Wyższe	163	32,7	405	24,0	86	17,2	141	8,3
Średnie	235	47,0	907	53,3	221	44,2	539	31,7
Zasadnicze zawodowe	75	15,0	242	14,2	119	23,8	678	39,8
Podstawowe	27	5,4	149	8,7	74	14,8	345	20,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Polacy z małżeństw polsko-ukraińskich byli gorzej wykształceni niż cudzoziemcy, jednak nadal ich poziom wykształcenia był zaskakująco wysoki (patrz tabela 4.8). Dotyczyło to w szczególności kobiet Polek. Aż 17,2% z nich legitymowało się wykształceniem wyższym. Jest to o 7 punktów procentowych więcej niż wśród ogółu kobiet zawierających małżeństwo w Polsce w 1996 roku (patrz tabela 2 w aneksie 2). Kobiety z wykształceniem wyższym znajdowały się w różnych kategoriach wiekowych (najwięcej, co trzecia miała 25-29 lat). Poziom wykształcenia mężczyzn z Polski w małżeństwach polsko-ukraińskich, w dużym stopniu odpowiadał poziomowi wykształcenia ogółu mężczyzn zawierających małżeństwo w Polsce w tym okresie.

Obie kategorie cudzoziemców (Ukrainki i Ukraińcy) były bardzo dobrze wyedukowane. Interesujące jest zatem, czy w wyborze partnera życiowego kierowały się jego poziomem wykształcenia. Struktura małżeństw polsko-ukraińskich według poziomu wykształcenia została przedstawiona w tabelach 5a i 5b w aneksie 2.

Kobiety z Ukrainy posiadające wyższe lub średnie wykształcenie wychodziły za mąż za Polaków, którzy legitymują się różnymi poziomami wykształcenia. Aż 44% Ukrainek z wykształceniem wyższym poślubiło mężczyznę z Polski z wykształceniem poniżej średniego. Wśród Ukrainek z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym tylko 16% wyszło za mąż za Polaka z wykształceniem średnim lub wyższym. Główną tego przyczyną był wyższy poziom wykształcenia kobiet z Ukrainy.

Inaczej sprawa wyglądała w przypadku małżeństw „Polka-Ukrainiec”. Ukraińcy najczęściej żenili się z kobietami z Polski o takim samym lub niższym poziomie wykształcenia. Można to także odnieść do aż 41% mężczyzn z wykształceniem zasadniczym zawodowym, którzy związali się z kobietami z wykształceniem średnim, biorąc pod uwagę wyższy status wykształcenia zasadniczego zawodowego w krajach b. ZSRR. Jest to związane z tym, że większy odsetek mężczyzn niż kobiet posiadał wykształcenie powyżej średniego – odpowiednio 79,7% i 61,4% (patrz tabela 4.9).

Połowa małżeństw zawartych w Polsce w 1996 roku to małżeństwa pomiędzy osobami o takim samym poziomie wykształcenia. Wśród małżeństw „Polak-Ukrainka” i „Polka-Ukrainiec” odpowiedni procent był niższy. Z jednej strony, może to wskazywać na to, że poziom wykształcenia partnera nie jest najważniejszą cechą przy podejmowaniu decyzji o małżeństwie. Z drugiej strony, jest to wynikiem tego, że obywatele Ukrainy, zarówno kobiety, jak i mężczyźni byli lepiej wykształceni od przeciętnego Polaka. Odsetek małżeństw, w których cudzoziemiec jest lepiej wykształcony od Polaka był wysoki zarówno wśród małżeństw „Polak-Ukrainka” (50%), jak i wśród małżeństw „Polka-Ukrainiec” (42%).

Tabela 4.9. Małżeństwa zawarte w Polsce w 1996 roku i małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według poziomu wykształcenia współmałżonków

	Małżeństwa	Małżeństwa polsko-ukraińskie	
		“Polak-Ukrajka”	“Polka-Ukrainiec”
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Ten sam poziom wykształcenia	51,5	39,9	43,2
Mężczyzna lepiej wykształcony od kobiety	18,3	9,0	42,0
Kobieta lepiej wykształcona od mężczyzny	30,2	51,1	14,8

*Zmienna wykształcenie na podstawie której została skonstruowana tabela posiada cztery wartości: wyższe (w tym policealne), średnie, zasadnicze zawodowe i podstawowe.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS i GUS, 1997a.

Stan cywilny

Zarówno wśród kobiet jak i wśród mężczyzn z Ukrainy najczęściej było osób, które nie miały za sobą doświadczenia małżeńskiego (patrz tabela 4.10). Najczęściej były to osoby, które nie przekroczyły 30 roku życia (powyżej 80%). Mężczyźni jednak byli częściej kawalerami niż kobiety pannami i odwrotnie udział rozwódek i wdów wśród kobiet cudzoziemek był wyższy. Ciekawe jest, że wśród obu kategorii cudzoziemców, którzy byli rozwodnikami, mamy do czynienia z wysokim odsetkiem osób młodych. Dla przykładu, co trzecia rozwódka i co czwarty rozwodnik byli w wieku 20-29 lat.

Tabela 4.10. Partnerzy z małżeństw polsko-ukraińskich zawartych w Polsce w latach 1992-1997 według stanu cywilnego współmałżonków

Stan cywilny	Ukrainiec		Ukrajka		Polka		Polak	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ogółem	500	100,0	1703	100,0	500	100,0	1703	100,0
Kawaler/Panna	320	64,0	856	50,3	342	68,4	964	56,6
Wdowiec/Wdowa	4	0,8	74	4,3	33	6,6	139	8,2
Rozwodnik/Rozwódka	176	35,2	773	45,4	125	25,0	600	35,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wśród ogółu małżeństw zawartych w Polsce 90% nowożeńców to kawalerowie i panny (patrz tabela 3 w aneksie 2). Polki i Polacy z małżeństw polsko-ukraińskich to także w większości osoby bez żadnego doświadczenia małżeńskiego, jednak co trzecia kobieta z Polski oraz ponad 40% mężczyzn z Polski to wdowy/wdowcy i rozwodnicy/rozwódki (patrz tabela 4.10).

W przypadku Polaków z małżeństw polsko-ukraińskich, w odróżnieniu od Ukraińców, stan cywilny był bardziej zależny od wieku. Kawalerowie i panny to w większości osoby, które nie przekroczyły 30 roku życia, wdowy i wdowcy to w większości osoby powyżej 40 roku życia a rozwodnicy i rozwódki bardzo rzadko mieli poniżej 29 lat (18,4% w przypadku Polek i 6,3% w przypadku Polaków).

Szczegółowe dane dotyczące struktury małżeństw polsko-ukraińskich według stanu cywilnego zostały przedstawione w tabelach 6a i 6b w aneksie 2.

Porównując stan cywilny współmałżonków (patrz tabela 4.11) wyraźnie widać, że struktura małżeństw polsko-ukraińskich różniła się od struktury małżeństw zawartych w Polsce w 1996 roku. Wśród tych ostatnich zdecydowana większość współmałżonków to osoby nie posiadające doświadczenia małżeńskiego (kawalerowie i panny). Odpowiedni odsetek w przypadku małżeństw polsko-ukraińskich jest niższy. Wynika to z tego, zarówno cudzoziemcy,

jak i Polacy z małżeństw polsko-ukraińskich to częściej rozwodnicy (rozwódki) i wdowcy (wdowy) (patrz tabela 4.10).

Tabela 4.11. Małżeństwa zawarte w Polsce w 1996 i małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 według stanu cywilnego współmałżonków

	Małżeństwa	Małżeństwa polsko-ukraińskie	
		„Polak-Ukrajka”	„Polka-Ukrajka”
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Kawaler z panną	87,0	36,7	51,6
Rozwodnicy (wdowcy) z rozwódkami (wdowami)	6,1	29,8	19,2
Kawaler z rozwódką (wdową)	3,2	19,9	12,4
Panna z rozwodnikiem (wdowcem)	3,7	13,6	16,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS i GUS, 1997a.

Źródło utrzymania przed ślubem

Tylko co trzeci obywatel Ukrainy przez zawarciem małżeństwa z obywatelem Polski pracował. Mężczyźni częściej niż kobiety posiadali dochody z własnej pracy. Dochody z pracy były źródłem utrzymania połowy mężczyzn i co trzeciej kobiety (patrz tabela 4.12). Prawie 70% kobiet przed ślubem posiadało niezarobkowe źródło utrzymania albo było na utrzymaniu. Ani wiek ani wykształcenie nie były zmiennymi, które mogłyby wyjaśniać rozkład zmiennej źródła utrzymania kobiet cudzoziemek. Generalnie kobiety, które nie posiadały stałego zatrudnienia znajdowały się we wszystkich kategoriach wiekowych i posiadały różne poziomy wykształcenia. Wśród tych, które posiadały dochody z pracy zdecydowana większość (80%) miała wykształcenie powyżej średniego i podobny odsetek - poniżej 40 lat.

Mężczyźni z Ukrainy posiadający dochody z pracy byli gorzej wykształceni oraz starsi niż kobiety. Wysoki odsetek mężczyzn z wykształceniem zawodowym wśród tych, których źródłem utrzymania przed zawarciem małżeństwa z obywatelem polskim była praca własna (38%) można tłumaczyć systemem edukacji w b. ZSRR i wysoką pozycją wykształcenia zasadniczego zawodowego w tamtym regionie w porównaniu z jego pozycją w naszym kraju.

Brak dochodu z pracy w przypadku 70% obywateli Ukrainy mógł być powodem podjęcia decyzji o małżeństwie i pozostaniu w Polsce, ale w pewnym stopniu wynikał także z młodego wieku cudzoziemców.

Tabela 4.12. Partnerzy z małżeństw polsko-ukraińskich zawartych w Polsce w latach 1994-1997 według źródła utrzymania przed ślubem*

Źródło utrzymania	Ukrajka		Ukrajka		Polka		Polak	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ogółem	386	100,0	1381	100,0	386	100,0	1381	100,0
Praca**	189	49,0	398	28,8	230	59,6	961	69,6
Niezarobkowe***	97	25,1	334	24,2	92	23,8	361	26,1
Na utrzymaniu****	94	24,4	609	44,1	61	15,8	50	3,6
Nieustalone	6	1,6	40	2,9	3	0,8	9	0,7

* tabela dotyczy lat 1994-1997, ze względu na brak pytania o źródło utrzymania przed ślubem w kwestionariuszach zawarcia małżeństwa w latach 1992 i 1993

** praca najemna w sektorze publicznym albo w sektorze prywatnym oraz praca na rachunek własny w rolnictwie albo poza rolnictwem

*** renta, emerytura, zasiłek dla bezrobotnych i inne

**** na utrzymaniu osoby pracującej lub posiadającej niezarobkowe źródło utrzymania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W odróżnieniu od obywateli Ukrainy, zdecydowana większość Polaków przed zawarciem małżeństwa posiadała dochody z pracy (60% kobiet i 70% mężczyzn) (patrz tabela 4.12).

Małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 to najczęściej małżeństwa Polaków z młodszymi, lepiej wykształconymi i rzadziej posiadającymi dochody z pracy obywatelami Ukrainy. Młody wiek i wysoki poziom wykształcenia to prawdopodobnie te charakterystyki Ukraińca, które wyznaczały jego atrakcyjność dla polskiego partnera, który ze względu na swój dojrzały wiek i doświadczenia małżeńskie prawdopodobnie nie stanowił już atrakcyjnej partii na polskim rynku małżeńskim. W takim razie, jakie cechy Polaka brał pod uwagę obywatel Ukrainy decydując się na małżeństwo? Wydaje się, że dojrzały wiek i dochody z pracy mogły sprawiać, że młodzi, dobrze wykształceni, ale jednak pozbawieni możliwości zarobkowych Ukraińcy decydowali się na małżeństwo z Polakiem. Dodatkowo, z punktu widzenia obywatela Ukrainy polski partner posiadał jeszcze jedną cenną cechę, a mianowicie posiadał polskie obywatelstwo, czyli mógł ułatwić Ukraińcowi osiedlenie się na stałe w Polsce⁴⁴.

4.3 Migracje i małżeństwo w świetle wywiadów pogłębionych z małżeństwami polsko-ukraińskimi⁴⁵

W niniejszej analizie wywiadów pogłębionych z małżeństwami polsko-ukraińskimi zajmę się przede wszystkim dwoma interesującymi z punktu widzenia celów niniejszego opracowania zagadnieniami, które obrazują początek i koniec procesu związanego z zawarciem małżeństwa i osiedleniem się na stałe w Polsce. A więc, szczególna uwaga zostanie zwrócona na istnienie związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy migracją a zawarciem małżeństwa. Innymi słowy, zajmę się odpowiedzią na pytanie co było pierwsze: migracja czy małżeństwo, na podstawie okoliczności poznania przyszłych współmałżonków. Interesująca jest także trwałość podejmowanych decyzji czyli odpowiedź na pytanie czy zawarcie małżeństwa i zamieszkanie w Polsce było związane z ostateczną decyzją o osiedleniu się na stałe, czy też była brana pod uwagę możliwość powrotu do kraju pochodzenia.

Małżeństwo polsko-ukraińskie to związek Polaka z obywatelem Ukrainy. Głównym aktorem analizy był jednak cudzoziemiec, który podejmował decyzję o opuszczeniu swojego kraju pochodzenia i osiedleniu się w kraju współmałżonka. Nie znaczy to oczywiście, że perspektywa polskiego współmałżonka nie wymaga uwagi.

⁴⁴ Obecnie nie jest to już takie oczywiste. Zmiany do ustawy o cudzoziemcach wprowadzone nowelizacją z dnia 21 kwietnia 2001 mają m.in. na celu bardziej skrupulatną kontrolę małżeństw obywateli Polski z obywatelami innych krajów pod kątem wykluczenia (zminimalizowania) zjawiska zawierania małżeństwa w celu uzyskania zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony czy zezwolenia na osiedlenie się w Polsce. Szczegółowe informacje patrz Aneks 4.

⁴⁵ Wywiady pogłębione zostały przeprowadzane w oparciu o scenariusz, w którym wyodrębniono poszczególne bloki problemowe oraz przykładowe pytania (patrz Aneks 2). Kolejność zadawania pytań i poruszania poszczególnych kwestii była uzależniona od przebiegu rozmowy i miała służyć przede wszystkim nadaniu jej jak najbardziej swobodnego i naturalnego charakteru. W analizie wywiadów pogłębionych opieram się zarówno na wypowiedziach respondentów, jak i na własnych obserwacjach w momencie przeprowadzania wywiadu, dotyczących przede wszystkim warunków mieszkaniowych (wszystkie wywiady zostały przeprowadzone w mieszkaniu respondenta) jak i relacji pomiędzy respondentami (o ile wywiad został przeprowadzony w obecności obojga).

4.3.1 Migracja prowadząca do małżeństwa *versus* małżeństwo prowadzące do migracji

Nawiązanie znajomości pomiędzy osobami, które mieszkają w innych krajach, zazwyczaj wymaga⁴⁶, aby jedno z przyszłych współmałżonków przekroczyło granicę państwa. Nie zawsze jednak wyjazd do innego kraju można uznać za migrację. Napływ obywateli Ukrainy do naszego kraju obejmuje zarówno migracje na stałe, migracje do pracy, migracje wahadłowe związane z uzyskiwaniem dochodu (praca oraz handel), studia oraz przyjazdy, których celem jest turystyka, odwiedzenie rodziny czy po prostu chęć zrobienia zakupów. Rodzi się więc pytanie, co było pierwsze: migracja czy małżeństwo?

Na podstawie przeprowadzonych wywiadów pogłębionych można wyodrębnić trzy podstawowe sytuacje. Pierwsza z nich obejmuje przypadki osób, które poznały polskiego partnera w wyniku zaangażowania w migracje wahadłowe. Druga z nich dotyczy tych jednostek, które zapoznały przyszłego współmałżonka podczas wyjazdów o charakterze niemigracyjnym (odwiedzenie rodziny, turystyka, zakupy). Trzecia z nich to zapoznanie przyszłego partnera życiowego podczas studiów w Polsce.

Powyższy podział był podstawą wyodrębnienia trzech scenariuszy rozwoju wypadków, które prowadziły w rezultacie do osiedlenia się w Polsce (patrz tabela 4.13). Dla uproszczenia analizy cudzoziemcy, którzy reprezentowali poszczególne scenariusze będą traktowani odpowiednio jako migranci, nie-migranci i studenci.

Tabela 4.13. Wyodrębnione strategie działania

	Liczba przypadków
Migracja wahadłowa – małżeństwo – migracja osiedleńcza (migranci)	2
Małżeństwo – migracja osiedleńcza (nie-migranci)	6
Studia – małżeństwo – migracja osiedleńcza (studenci)	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadów pogłębionych.

Migracja wahadłowa – małżeństwo – migracja osiedleńcza

Pierwsze spotkanie współmałżonków jest w jakimś stopniu związane z działalnością handlową cudzoziemca. Możliwością jest wiele, z racji tego, że handlarz wykonując swoją pracę przemieszcza się z miejsca na miejsce (bardzo popularne były zorganizowane wycieczki handlowe, które „odwiedzały” kilka miejscowości w Polsce podczas jednego pobytu), a także dlatego, że kontaktuje się z wieloma ludźmi. Z relacji dwóch kobiet, które były zaangażowane w migracje wahadłowe i dla których przyjazdy do Polski były głównym źródłem dochodu ich gospodarstwa domowego wynika, że pierwsze spotkanie odbyło się na bazarze.

Bazar oraz istniejąca infrastruktura handlu (transport, hotele, kantory wymiany waluty itd.) wydają się bardzo ważnym miejscem, w którym Polacy mogą zawrzeć znajomość z obywatelami Ukrainy. W szczególności w przypadku Przemyśla, który jest miastem na pograniczu polsko-ukraińskim i w którym z jednej strony, nieporozumienia na tle narodowościowym są bardzo częste, ale z drugiej strony, z istnienia handlu przygranicznego i bazaru korzystają obie nacje, co wymaga minimum zaufania i kooperacji i wymusza nawiązywanie kontaktów, zarówno handlowych, jak i prywatnych.

Można jednak przypuszczać, że powyższy scenariusz dotyczy także migrantów przyjeżdżających legalnie do pracy oraz tych pracujących na czarno. Ich cechą wspólną są przyjazdy do Polski, posiadanie pewnej wiedzy na jej temat, nawiązywanie kontaktów,

⁴⁶ Nie jest to takie oczywiste. We współczesnym świecie dużą rolę odgrywają małżeństwa zawarte dzięki pośrednictwu agencji matrymonialnych oraz periodyków z ogłoszeniami matrymonialnymi, nie wspominając o roli Internetu. Jest to bardzo ciekawe zjawisko, które wymaga oddzielnego badania.

znajomości oraz możliwość bezpośredniego porównania warunków życia na Ukrainie i w Polsce.

Małżeństwo – migracja osiedleńcza

Małżeństwo pomiędzy osobami z innych krajów nie musi być wynikiem mobilności międzynarodowej noszącej znamiona migracji. Przyjazd cudzoziemca do Polski może być związany z przemieszczeniami o charakterze nie-migracyjnym. Sprzyjają temu przepisy regulujące ruch osobowy pomiędzy Ukrainą a Polską, które w praktyce pozwalają na swobodne przemieszczanie się pomiędzy oboma krajami. Większość nie-migrantów, przed zawarciem małżeństwa z Polakiem, była w Polsce z racji wykonywanego zawodu (kierowca autobusów rejsowych), w odwiedzinach, połączonych z handlem na niewielką skalę na potrzeby własnego gospodarstwa domowego, czy w celu zrobienia zakupów⁴⁷.

Przeprowadzone wywiady dostarczają następujących przykładów: młoda kobieta z Ukrainy Zachodniej przyjechała do Przemyśla na jednodniowe zakupy. Wracając do domu, na przejściu granicznym poznała swojego przyszłego współmałżonka .

Jedno z małżeństw poznało się we Lwowie. Kobieta z Przemyśla, poszukując starych widokówek Lwowa, zwróciła się o radę do kolegi fotografa. Od niego uzyskała numer telefonu do mężczyzny mieszkającego we Lwowie, który kilka miesięcy później został jej mężem.

Istnienie tej kategorii udowadnia, że uczestnictwo w migracjach wahadłowych nie jest jedyną drogą prowadzącą do zapoznania przyszłego współmałżonka, zawarcia małżeństwa mieszanego i osiedlenia się w Polsce.

Studia – małżeństwo – migracja osiedleńcza

Od początku lat 90. młodzi ludzie z Ukrainy z pochodzeniem polskim mają możliwość wyjechania na studia do Polski. Jak już wspomniałam, ta kategoria cudzoziemców nie jest zazwyczaj uważana za migrantów jednak trudno się nie zgodzić, że stanowią oni bardzo dobry „materiał migracyjny”. Przez kilka lat (pięć lat studiów i bardzo często jeden rok w szkole językowej) mieszkają w Polsce, obracają się w gronie Polaków, mogą bezpośrednio porównać warunki życia w kraju pochodzenia i w Polsce oraz mają bardzo dużo czasu na poznanie przyszłego współmałżonka i podjęcie decyzji o zamieszkaniu na stałe w Polsce.

Wśród respondentów jest dwoje studentów z Ukrainy Centralnej, którzy podczas pobytu na studiach w Polsce poznali swojego przyszłego współmałżonka i podjęli decyzję o zawarciu małżeństwa i zamieszkaniu w Polsce.

W przypadku wszystkich przebadanych małżeństw polsko-ukraińskich zawieraniu znajomości pomiędzy przyszłymi współmałżonkami, bez konieczności angażowania się w przemieszczenia o charakterze migracyjnym, sprzyja położenie geograficzne Przemyśla w rejonie przygranicznym. Wynikają z tego dwie rzeczy. Po pierwsze, przesunięcia granicy w wyniku II wojny światowej spowodowały, że wiele osób posiada dalszą i bliższą rodzinę oraz znajomych po obu stronach granicy. Wiąże się to z utrzymywaniem kontaktów, możliwością odwiedzin czy wystawianiem zaproszeń w czasach, kiedy jeszcze było to potrzebne do przekroczenia granicy. Miało to także znaczenie w przypadku dwóch wspomnianych mężczyzn, którzy „uciekli” z b. ZSRR. Po drugie, bliskość rejonów przygranicznych i ruch

⁴⁷ Do tej kategorii zaliczyłam także dwóch mężczyzn, którzy w latach 1990-1991 przyjechali do Polski w celach służbowych, ale ich zamiarem było pozostanie w Polsce na stałe. „Ucieczka” ze Związku Radzieckiego jest w zasadzie migracją na stałe, jednak nie wiele ma wspólnego z migracjami wahadłowymi obywateli Ukrainy do Polski. Z tego powodu będę ich traktować w dalszej części opracowania jako nie-migrantów.

bezwizowy⁴⁸ pomiędzy Ukrainą a Polską pozwalają na krótką wizytę w sąsiednim kraju, bez narażania się na koszty podróży czy noclegu, której celem może być po prostu turystyka⁴⁹.

Znajduje to potwierdzenie w charakteryzowanych powyżej danych urzędowych dotyczących małżeństw polsko-ukraińskich. Wysoki odsetek małżeństw został zawarty właśnie w bezpośrednim sąsiedztwie granicy polsko-ukraińskiej.

Na końcu trzeba także wspomnieć o podobieństwie języków. Jest to ważne w przypadku wszystkich wyodrębnionych scenariuszy działania. Żadne małżeństwo nie miało kłopotów z porozumiewaniem się. W wielu przypadkach pomocna okazywała się obowiązkowa nauka rosyjskiego w polskich szkołach.

Małżeństwo z Polakiem i w efekcie osiedlenie się w Polsce może być więc związane z migracjami handlowymi, z mobilnością o charakterze niemigracyjnym oraz z wyjazdem na studia do Polski. Zawarcie znajomości bardzo ułatwia podobieństwo języków. Wybór Polski jako kraju docelowego może być także związany z pochodzeniem polskim. Wymienione czynniki nie powinny być traktowane odrębnie. Bardzo często pochodzenie polskie i mieszkanie w przygranicznym rejonie są ze sobą powiązane. Może się także zdarzyć, że cudzoziemiec, który przyjeżdża do Polski na handel, ma pochodzenie polskie i rodzina mieszkająca w Polsce pomogła mu zorganizować pierwsze przyjazdy. A utrzymywanie kontaktów z rodziną czy znajomymi po drugiej stronie granicy oraz częste przyjazdy handlowe zmniejszają barierę językową.

4.3.2 Podstawowe informacje o małżeństwach migrantów, nie-migrantów i studentów

Charakterystyka małżeństw polsko-ukraińskich, z którymi przeprowadziłam wywiady pogłębione służy przede wszystkim spojrzeniu na podstawowe zmienne demograficzne ze względu na wyodrębnione w poprzednim podrozdziale kategorie cudzoziemców (patrz tabela 4.14 i 4.15).

Wśród przebadanych małżeństw polsko-ukraińskich jest sześć małżeństw „Polak-Ukrainka” (w tym jeden związek, w którym partnerzy dopiero planują ślub) i cztery małżeństwa „Polka-Ukrainiec”.

Małżeństwa migrantów to małżeństwa „Polak-Ukrainka”. Ich charakterystyki są bardzo zbliżone. Ukrainki to kobiety dojrzałe (40 i 42 lata), z wykształceniem wyższym, rozwódki z dziećmi na utrzymaniu. Obie kobiety pochodzą z Ukrainy południowej (Odessa i miasto niedaleko Odessy). Nie mają pochodzenia polskiego. Ich polscy partnerzy są w podobnym wieku, o niższym poziomie wykształcenia (średnie). Jeden z nich to kawaler, a drugi to rozwodnik. Znajomość pomiędzy współmałżonkami została zawarta w trakcie wyjazdów handlowych kobiet do Polski w latach 1995-1996.

Małżeństwa nie-migrantów to trzy małżeństwa „Polka-Ukrainiec” i trzy – „Polak-Ukrainka”. Większość nie-migrantów to osoby mieszkające we Lwowie i okolicach, czyli w bezpośrednim sąsiedztwie granicy polsko-ukraińskiej. Tylko jeden mężczyzna pochodzi z Kijowa.

Kobiety z Ukrainy przyznają się do pochodzenia polskiego. Dwie z nich to młode panny z wykształceniem zawodowym i średnim. Ich polscy małżonkowie są zdecydowanie starsi, o podobnym poziomie wykształcenia. Trzecia Ukrainka to wdowa z trójką dzieci na

⁴⁸ Istnienie „voucherów” w początkowej fazie przemieszczeń pomiędzy Ukrainą a Polską w praktyce nie ograniczało ruchu osobowego pomiędzy Ukrainą a Polską – można je było bez problemu kupić na bazarze, albo na przejściu granicznym za niewielkie pieniądze.

⁴⁹ Dotyczy to okresu przed wejściem w życie ustawy o cudzoziemcach z grudnia 1997, w której nakłada się obowiązek na obcokrajowca przyjeżdżającego do Polski posiadania określonej kwoty pieniężnej (Dz.U. z 1997, Nr 114, poz. 739).

utrzymaniu, legitymująca się wykształceniem zawodowym. Ważne jest, że małżeństwa „Polak-Ukrainka” zostały zawarte już po rozpadzie b. ZSRR.

Mężczyźni z Ukrainy nie mają polskiego pochodzenia. Ich wiek, poziom wykształcenia i stan cywilny jest zróżnicowany, tak samo jak poziom wykształcenia i stan cywilny polskich żon. Warto też zwrócić uwagę na dużą różnicę wieku pomiędzy współmałżonkami. W przypadku małżeństw „Polka-Ukrainiec” ważne jest, że mężczyźni z Ukrainy zapoznali swoje przyszłe żony i zaczęli mieszkać w Polsce w latach 1990-1991, czyli jeszcze przed rozpadem Związku Radzieckiego. Wyodrębniając więc małżeństwa „Polka-Ukrainiec” ze wszystkich zbadanych małżeństw okazuje się, że małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte po 1992 roku to przede wszystkim małżeństwa „Polak-Ukrainka”. Potwierdza to zaobserwowaną w poprzednim podrozdziale prawidłowość, że małżeństwa polsko-ukraińskie zawarte w Polsce w latach 1992-1997 to w zdecydowanej większości małżeństwa „Polak-Ukrainka”.

Studenci to osoby młode, bez doświadczenia małżeńskiego. Oboje pochodzą z Ukrainy Centralnej i legitymują się pochodzeniem polskim. Charakterystyki obojga współmałżonków pod względem wieku, wykształcenia i stanu cywilnego są zróżnicowane.

Tabela 4.14. Małżeństwa polsko-ukraińskie – podstawowe informacje o współmałżonkach (stan na wrzesień 1998)

	Ukrainiec	Polak	Data zawarcia znajomości	Data ślubu
Migracja wahadłowa – małżeństwo – migracja osiedleńcza				
I	Kobieta, lat 42, wykształcenie wyższe, rozwódka z córką na utrzymaniu	mężczyzna, lat 40, wykształcenie średnie, kawaler	1995	1996
II	Kobieta, lat 40, wykształcenie wyższe, nie wyszła jeszcze za mąż, rozwódka z dwojgiem dzieci na utrzymaniu	mężczyzna, lat 42, wykształcenie średnie, rozwodnik	1996	jeszcze się nie pobrali
Małżeństwo – migracja osiedleńcza				
III	Kobieta, lat 23, wykształcenie zawodowe, panna	mężczyzna, lat 39, wykształcenie zawodowe, kawaler	1991 (zaczęła mieszkać w Polsce około 1996 roku)	1998
IV	Kobieta, lat 23, wykształcenie średnie, panna	mężczyzna, lat 36, wykształcenie średnie, kawaler	1994	1994
V	Kobieta, lat 34, wykształcenie zawodowe, wdowa z trójką dzieci na utrzymaniu	mężczyzna, lat 38, wykształcenie zawodowe, rozwodnik	1994	kwiecień 1995
VI	Mężczyzna, lat 38, wykształcenie zawodowe, rozwodnik	kobieta, lat 26, wykształcenie niepełne średnie, panna z dzieckiem (+ dwoje dzieci ze związku z respondentem)	1991 (zaczęli mieszkać razem w tym samym roku)	1998
VII	Mężczyzna, lat 38, wykształcenie wyższe, kawaler	kobieta, lat 32, wykształcenie wyższe, panna (jedno dziecko ze związku z respondentem)	1990	październik 1990
VIII	Mężczyzna, lat 35, wykształcenie średnie, rozwodnik	kobieta, lat 45, wykształcenie średnie, wdowa (dorosłe dzieci)	1990	1992
Studia – małżeństwo – migracja osiedleńcza				
IX	Kobieta, lat 23, na piątym roku studiów, panna	mężczyzna, lat 30, wykształcenie średnie, rozwodnik	1996	1997
X	Mężczyzna, lat 22, po kilku latach zrezygnował ze studiów (nigdy nie doszedł do trzeciego roku), kawaler	kobieta, lat 27, wykształcenie wyższe, panna (dziecko ze związku z respondentem – zajście w ciążę jednym z powodów zawarcia małżeństwa)	1993	1995

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadów pogłębionych.

Tabela 4.15. Miejsce zamieszkania na Ukrainie i posiadanie pochodzenia polskiego przez cudzoziemca

	Miejsce zamieszkania na Ukrainie	Pochodzenie polskie
Migracja wahadłowa – małżeństwo – migracja osiedleńcza		
I	Odessa	nie ma
II	Miasto niedaleko Odessy	nie ma
Małżeństwo – migracja osiedleńcza		
III	Tarnopol, Ukraina Zachodnia	ma
IV	Truskawiec, Ukraina Zachodnia	ma
V	Lwów	ma
VI	Lwów	nie ma
VII	Lwów	nie ma
VIII	Kijów	nie ma
Studia – małżeństwo – migracja osiedleńcza		
IX	Szypietówki, Ukraina Centralna	ma
X	Żytomierz, Ukraina Centralna	ma

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadów pogłębionych.

4.3.3 Rola czynnika ekonomicznego a zawarcie małżeństwa z obywatelem polskim

Na ogół migracja jest motywowana przede wszystkim czynnikami ekonomicznymi. Czy migracja osiedleńcza związana z zawarciem małżeństwa mieszanego jest także uwarunkowana czynnikami ekonomicznymi?

Niektórzy, porównując życie w Polsce z warunkami na Ukrainie nie odnoszą się do warunków ekonomicznych na Ukrainie. Dotyczy to przede wszystkim osób, które zamieszkały w Polsce we wczesnych latach 1990. i nie miały bezpośrednio styczności z pogarszającymi się warunkami życia na Ukrainie, rosnącym bezrobociem, niewypłacaniem pensji w miejscu zatrudnienia, czy rosnącymi cenami. Odniesieniem dla nich jest przede wszystkim rzeczywistość Związku Radzieckiego. Motywy ich przyjazdu do Polski były inne. Wśród nich jest dwóch wspomnianych już mężczyzn, którzy „uciekli” ze Związku Radzieckiego z powodów ideologiczno-politycznych. Czynnikiem ekonomicznym nie był także istotny wśród studentów⁵⁰. Wynika to jednakże z ich młodego wieku i przyjazdu do Polski w początkowym okresie istnienia niepodległej Ukrainy.

W wymienionych przypadkach poznanie przyszłego współmałżonka prowadziło do migracji osiedleńczej. Świadomość korzyści płynących z życia w Polsce jest konstruowana już podczas pobytu w Polsce, przede wszystkim poprzez odwiedziny rodziny na Ukrainie i możliwość bezpośredniego porównania poziomu życia i możliwości w obu krajach. Świadczą o tym następujące wypowiedzi:

„Ja mieszkałam na Ukrainie w czasach tych najlepszych i tak się stało, że pojechałam akurat w tym okresie, kiedy zaszły te wielkie zmiany. Inflacja, upadek – to wszystko już się działo beze mnie. Akurat na pierwszym roku studiów, także ja nie wiedziałam o tym nawet. Przyjeżdżałam do domu i nic się nie zmieniało. A się okazało, że przed moim przyjazdem mama się starała wszystko zakupić, schować i jak ja przyjadę to wszystko jest na stole, wszędzie, szliśmy na bazar, kupowała mi drogie rzeczy, jak wcześniej. A później dowadywałam się, że jest strasznie zapożyczona, że jest wielkie bezrobocie. Ukrywali przede mną. Także ja powiem, że nie ucierpiałam tam, żeby powiedzieć, że tu mi się lepiej mieszka. Ale porównując teraz sytuację jaka tam jest i tutaj to jest różnica oczywiście. Nawet na przykładzie mojej rodziny, gdzie babcia dostaje 10 USD emerytury, i mama dostaje renty chorobowej 20 USD. [...] więc oni mają te 30 USD na miesiąc i ona, babcia, mamy mąż, ojczym mój i braciszek za to wszystko żyją. A ceny takie same jak u nas [w Polsce], nawet niektóre rzeczy droższe.” [IX]

„Na Ukrainie wiem, że w domu u nas się zawsze się dobrze jadało. Było mięso. W niektórych domach mięsa nie jedli. Nie mieli pieniędzy. My mieliśmy troszkę, troszkę pieniążków, nie dużo, bo jeździliśmy do Polski. Zawsze na coś się zarobiło na bazarze, rodzina coś pomogła. Ubrania itd. to było wszystko w Polsce kupowane. Także na ubrania już nie wydawaliśmy pieniędzy na Ukrainie, tylko w Polsce. Tylko na jedzenie. Z tego co pamiętam, to nie było aż tak najgorzej. A tutaj? Tutaj niby wszystko fajnie, niby wszystko w sklepach jest, tylko że ja nie mam tutaj pieniędzy w tej chwili. Nie zarabiam.” [X]

Osoby, które zaczęły mieszkać w Polsce już po rozpadzie ZSRR (nie zawsze jest to związane z datą ślubu) swój wyjazd z Ukrainy traktują jako konieczność, związaną z brakiem innej możliwości uzyskiwania dochodu, z brakiem perspektyw w kraju pochodzenia, z postrzeganiem Polski jako kraju bogatszego („Jak pierwszy raz ja przyjechała [do Polski] to ja myślała, że ja do Ameryki gdzieś przyjechała. Weszła do tego sklepu i mnie oczy zaczęły się po prostu rozbiegać, bo u nas [na Ukrainie] czegoś takiego nie ma.”[V]) oraz z chęci zapewnienia lepszej przyszłości dzieciom. Wśród nich znajdują się zarówno migranci, czyli osoby, dla których poznanie przyszłego współmałżonka było ściśle związane z

⁵⁰ W każdym razie nie był bezpośrednio wymieniany jako powód podjęcia decyzji o studiowaniu w Polsce.

zaangażowaniem w migracje wahadłowe oraz nie-migranci, którzy osiedlili się w Polsce w wyniku poznania przyszłego współmałżonka.

Można powiedzieć, że im później cudzoziemiec zaczął mieszkać w Polsce tym istotniejsze stawały się ekonomiczne motywy przyjazdu. Za datę graniczną można uznać rok 1992, w którym powstało większość republik po rozpadzie b. ZSRR. Aby zobrazować na czym powyższa hipoteza się opiera przytoczę historie dwóch migrantek z Ukrainy, które przed zawarciem małżeństwa z Polakiem traktowały wyjazdy handlowe do Polski jako główne źródło dochodu.

Obie kobiety mają około 40 lat, wykształcenie wyższe, są rozwódkami i mają dzieci na utrzymaniu. Pierwsza z kobiet zaczęła przyjeżdżać do Polski w 1988 roku. Przez pierwsze dwa lata tylko na 2-3 dni, później na tydzień. Do 1993 roku pracowała jako nauczycielka, więc dopiero od 1993 roku handel był jej jedynym źródłem dochodu („Ja sobie policzyła, że gdzieś w 1991, 1992 roku, gdzieś wtedy ja sobie policzyła, że za jeden przejazd do Wrocławia, do Polski, ja zarabiam tyle, ile ja zarabiam w szkole przez 2 lata.” [I]). W 1996 wyszła za mąż za Polaka i handluje we własnej „budce” w okolicach bazaru (towarami polskimi).

Druga kobieta zaczęła przyjeżdżać do Polski w 1993 roku. Początkowo brała urlop w pracy raz na 3-4 miesiące i jeździła na zorganizowane wycieczki handlowe do Polski. Nie otrzymując wypłaty, zrezygnowała z pracy i zaczęła utrzymywać siebie i dzieci z handlu. Od początku 1997 roku mieszka z Polakiem, ale jeszcze nie zdecydowała się na ślub. Co trzy miesiące musi wyjeżdżać na Ukrainę. Pomimo tego, że nie ma jeszcze karty stałego pobytu jej syn może chodzić do ukraińskiej szkoły podstawowej, a ona, razem z 21-letnią córką, handluje na bazarze na rozłożonych pudełkach. Towar kupuje od pośredników z Ukrainy. („W domu ja na stanowisku inżyniera przepracowałam 15 lat i nie chcieli mnie nigdzie wypuszczać. Dobre pensje były, bo to wojenna fabryka. Jak był statek wodowany to premie były wyższe niż pensja. No ale co!? Pracuję jeden, dwa, trzy miesiące a pieniędzy nie wypłacają. Jak tak można żyć? Ale nikt mnie z pracy nie wyrzucał, mówili: ‘pracuj, pracuj, pieniądze będą’. Ja czekałam jeden, dwa, trzy miesiące, a pieniędzy nadal nie ma. Zdenerwowałam się i pojechałam. Na co czekać? Mnie było ciężko rzucić pracę. Pracowałam w jednym miejscu 15 lat. Ale musiałam odejść, bo nie było wypłaty. Trzeba za mieszkanie zapłacić i coś zjeść. [...] Potem przyjechałam z Polski i pytam jak tam w pracy i mówią, że już od pół roku nie wypłacają pieniędzy. Wypłacają jakieś 10 USD na miesiąc, żeby nie zdechli i kusek chleba kupili. 10 USD na miesiąc wypłacali!” [II]).

4.3.4 Konsekwencje małżeństwa z Polakiem dla sytuacji osobistej cudzoziemca

Zawarcie małżeństwa jest strategią życiową. Można wyodrębnić korzyści jakie uzyskuje i koszty jakie ponosi jednostka w wyniku podjęcia decyzji o zawarciu małżeństwa. W przypadku małżeństw mieszanych racjonalizacji swoich decyzji dokonują zarówno cudzoziemcy jak i obywatele polscy. Jednak sytuacja cudzoziemca ze względu na to, że to on musi opuścić swój kraj pochodzenia i osiedlić się w Polsce, wydaje się bardziej interesująca.

Konsekwencje z małżeństwa z Polakiem i zamieszkania w Polsce można rozpatrywać na wielu poziomach. Zakładając jednak, że podjęcie decyzji o opuszczeniu kraju pochodzenia jest związane przede wszystkim z szeroko rozumianą chęcią poprawy swojego życia można zobaczyć jak to się przekłada na dwa, bardzo ważne dla funkcjonowania każdej jednostki, wymiary, czyli jej sytuację zawodową oraz sytuację rodzinną. Równie ważne wydają się także plany na przyszłość.

Status zawodowy cudzoziemca w Polsce i na Ukrainie

Jak już wielokrotnie pisałam, podstawowe motywy skłaniające obywateli Ukrainy do migracji są związane z sytuacją polityczno-gospodarczą kraju transformacji ustrojowej.

Jednym z jej elementów jest wysokie bezrobocie, które powoduje, że wiele osób nie ma stałego źródła dochodu.

Dlatego warto zobaczyć jak respondentom wiedzie się w Polsce i czym się zajmują. W tabeli 4.16 przedstawiony jest status zawodowy respondenta przed przyjazdem do Polski i podczas pobytu w Polsce oraz, dla porównania, sytuacja zawodowa współmałżonka Polaka. W dalszym ciągu, analiza jest oparta na wyodrębnionych powyżej kategoriach cudzoziemców.

Szczególnie ważne dla respondentów jest poczucie „względnej” stabilizacji finansowej. Nie jest istotne czy źródłem dochodu jest praca, praca na czarno, handel czy zasiłek dla bezrobotnych. Ważne jest natomiast, że mieszkając w Polsce mogą liczyć na dochód, bez względu na to czym się zajmują. Jest to związane z tym, że w przeciwieństwie do Ukrainy, Polska w opinii respondentów jawi się jako kraj w miarę stabilny, z dobrze rozwiniętym systemem pomocy społecznej.

Znamienny jest przypadek wdowy z trójką dzieci w wieku szkolnym na utrzymaniu. Na Ukrainie kobieta pracowała w fabryce, jednak nie zawsze otrzymywała wypłatę. W Polsce, po zawarciu małżeństwa, pracowała tylko raz jako sprzątaczką, ale nawet wtedy kiedy nie pracowała (urlop macierzyński) wiedziała, że może liczyć na pomoc ze strony państwa (zasiłek z pomocy społecznej, zasiłek dla bezrobotnych itd.).

Zamieszkanie w Polsce może być też związane ze zmianą dotychczasowego trybu życia. Pokazują to historie migrantek. Pierwsza z nich to historia kobiety z Ukrainy, która mieszka z Polakiem, ale jeszcze nie zdecydowała się na ślub. Z handlarza wahałowego wożącego towar przez granicę stała się handlarzem, który odkupuje towar od pośredników z Ukrainy i sprzedaje na bazarze w Przemyślu. W pewnym momencie w pracy przestali jej wypłacać zarobki i musiała znaleźć inne źródło dochodu. Zaczęła jeździć do Polski. Prawdopodobnie wożenie towaru przez granicę przestawało być opłacalne a poznanie Polaka umożliwiło jej „przekwalifikowanie się” na handlarza wewnętrznego. Jak sama mówi:

„Poznałam się z tym człowiekiem [...] na bazarze w Przemyślu. I on mówi ‘po co będziesz jeździć, nigdzie już więcej nie pojedziesz’. Teraz już nie wożę „żeliezka” to nie muszę przekraczać granicy. Kiedyś było lepiej przewieźć. Teraz przez granicę nie puszczają. Bogato trzeba pieniędzy płacić i nam nie wygodnie. To po pierwsze. A po drugie, u nas ta fabryka zamknięta jest i o wiele ciężiej kupić towar. Podrożał też. [...] I zdrowie mi nie pozwala na targanie takich ciężarów, nie mam już 20 lat. Zniszczyłam sobie zdrowie na tym „żeliezku”.” [II].

Podobny scenariusz można zaobserwować w przypadku drugiej migrantki, której sytuacja w Polsce jest o tyle lepsza, że zawarła już małżeństwo z Polakiem i prowadzi własne przedsiębiorstwo („budka” w okolicach bazaru). Nadal jednak zajmuje się handlem. Nie musi już jeździć przez granicę z towarem, tylko zajmuje się handlem osiadłym, kupując towar z polskich hurtowni i sprzedając go „turystom” ze Wschodu.

Jak sama mówi o okolicznościach podjęcia decyzji o zawarciu małżeństwa: „Tak bym chciała być w domu, tam tak coraz gorzej z tą pracą i zarobki nie takie jak potrzeba, znów w nędzy żyć. I taki był moment, że tak zaczęły różne te przepisy wchodzić, że nie tak jak na początku, jak Rosjanie i Ukraińcy przyjeżdżali i gdzie popadło handlowali na tych placach targowych, po prostu sprzedawali to co przywieźli” [I].

Historie obu kobiet pokazują jak zmienia się i specjalizuje handel. Można powiedzieć, że w obu przypadkach poznanie Polaka i zamieszkanie w Polsce było kolejnym etapem „walki o przetrwanie”. Etapem koniecznym ze względu na zmieniające się przepisy celne oraz dążenie do stabilizacji życiowej swojej i swoich dzieci.

Tabela 4.16. Sytuacja społeczno-zawodowa cudzoziemca (na Ukrainie i w Polsce) i polskiego współmałżonka

	Ukraińiec		Polak
	na Ukrainie	w Polsce	
Migracja wahadłowa – małżeństwo – migracja osiedleńcza			
I	Nauczycielka, 1988-1993 pracuje i jeździ na handel, od 1993 rezygnuje z pracy i jeździ na handel do Polski	działalność gospodarcza – sprzedaje artykuły spożywcze i gospodarstwa domowego we własnej „budce” w okolicach bazaru, klientami są przeważnie „turyści ze Wschodu”	na rencie, pracuje na pół etatu jako stróż i pomaga żonie w prowadzeniu interesu
II	Inżynier, od 1993 rezygnuje z pracy i jeździ na handel do Polski	handel na rozłożonych pudełkach na bazarze	kierowca autobusów w prywatnym przedsiębiorstwie
Małżeństwo – migracja osiedleńcza			
III	nie pracowała	pracuje na czarno w hotelu	pracownik administracyjny w szkole podstawowej
IV	nie pracowała	nie pracuje, wychowuje dziecko i prowadzi dom	biznesmen
V	Robotnik w fabryce	sprzątaczką, bezrobotna, kurs kas fiskalnych	na rencie zdrowotnej
VI	Tokarz	praca na czarno w różnych miejscach (mechanik samochodowy, odlewnia)	na zasiłku z opieki społecznej
VII	Studiował dziennikarstwo	obecnie nie pracuje, pracował w sklepie, w rosyjskojęzycznej gazecie reklamowej, jako tłumacz	pracuje jako psycholog w poradni zawodowej i w szkole podstawowej
VIII	Kierowca autobusów rejsowych	bezrobotny, pomaga żonie w prowadzeniu „budki” z warzywami na bazarze	działalność gospodarcza, handluje warzywami na bazarze
Studia – małżeństwo – migracja osiedleńcza			
IX	nie pracowała	studiuje zaocznie, pracuje na pół etatu w przedszkolu	pracuje w sklepie z urządzeniami klimatycznymi
X	nie pracował	praca na czarno – układanie glazury	nauczycielka języka ukraińskiego w ukraińskiej szkole podstawowej w Przemyślu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadów pogłębionych.

Konsekwencje podjęcia decyzji o zawarciu małżeństwa są także widoczne jeżeli chodzi o pozycję cudzoziemca na badanym rynku pracy. Cudzoziemcy w większości nie pracują albo pracują na czarno. Podejmują się zarazem zajęć niezgodnych z ich poziomem wykształcenia i „gorszych” od dotychczasowej pracy. Czasami w grę wchodzi problemy językowe (dziennikarz z Ukrainy ma trudności z pisaniem po polsku). Można powiedzieć, że nie do końca warunki życia w Polsce polepszyły się. Jednak nie znajduje to odzwierciedlenia w relacjach respondentów, dla których najważniejsza jest wspomniana już wcześniej stabilizacja finansowa.

Ciekawe jest, że w niektórych przypadkach status zawodowy polskiego współmałżonka nie może rekompensować gorszej pozycji zawodowej cudzoziemca. Dotyczy to tych małżeństw, w przypadku których Polacy to osoby na zasiłku dla bezrobotnych, zasiłku z pomocy społecznej czy na rencie.

Konsekwencje podjęcia decyzji o małżeństwie z obywatelem polskim wiążą się nie tylko ze zmianą statusu zawodowego, ale także ze zmianą warunków mieszkaniowych. Nie we

wszystkich przypadkach udało się dopytać respondentów o ich warunki mieszkaniowe na Ukrainie. Jednak można wysunąć wniosek, że podjęcie decyzji o małżeństwie nie zawsze jest związane z poprawą standardu mieszkaniowego. Można raczej powiedzieć, że w wielu przypadkach standard mieszkania znacznie się pogorszył (w szczególności w odniesieniu do standardu życia w czasach istnienia Związku Radzieckiego). Pokazuje to przykładowa wypowiedź migrantki:

„Ja nie rozumiem, żeby XX wiek i żeby toaleta była na korytarzu, żeby nie było za przeproszeniem gdzie się wykąpać. Jak to tak można nawet bez prysznica. U nas nie ma tego. Ja w swoim domu [na Ukrainie] gorąca woda, zimna woda, gaz, ogrzewanie gazowe, wszystko mam.” [I].

Sytuacja rodzinna

Bardzo ważna dla analizy zjawiska zawierania małżeństw mieszanych jest sytuacja rodzinna cudzoziemca. Jej składnikami są stan cywilny, posiadanie dzieci na utrzymaniu oraz szeroko rozumiane rodzinne związki z krajem pochodzenia.

Możliwość zawarcia związku małżeńskiego oznacza, że cudzoziemiec jest stanu wolnego. Są to więc albo panny i kawalerowie, albo osoby z doświadczeniem małżeńskim (rozwidzione lub owdowiałe).

Dla obu kategorii osób małżeństwo z Polakiem może być strategią życiową. Panny i kawalerowie to zazwyczaj osoby młode, które posiadają rodzinę i rodzeństwo na Ukrainie. W ich przypadku zawarcie małżeństwa może być związane z możliwością „ściągnięcia” pozostałych członków rodziny do „lepszego życia” w Polsce.

Jedna z respondentek już po wyjściu za mąż z powodzeniem poszukiwała w Polsce męża dla swojej matki („Moja mama tak cały czas płakała, że jej tam ciężko [na Ukrainie]. Mamo ja będę tobie tu [w Polsce] zeniucha, kawalera szukać, powiedziałam” [V]).

Podobne przypuszczenia można wyciągnąć w przypadku studentki, która wyszła za mąż za Polaka, narażając się w praktyce na bardzo duże koszty (konieczność zrezygnowania ze stypendium, opłata za studia zaoczne i konieczność znalezienia pracy). Przypuszczalnie, jednym z czynników, branych pod uwagę przy podejmowaniu decyzji o zawarciu małżeństwa był młodszy brat, mieszkający na Ukrainie, którego respondentka może zaprosić do Polski.

W obliczu pogarszających się warunków życia na Ukrainie, rosnącego bezrobocia i konieczności dostosowania strategii działania do istniejących warunków wydaje się, że możliwości osób z doświadczeniem małżeńskim są ograniczone. Osoby pozostające w związkach małżeńskich mogą rozłożyć ryzyko podejmowania decyzji na oboje współmałżonków. Osoby samotne muszą zadbać same o swoją przyszłość. Jej komponentem jest poszukiwanie partnera życiowego, którego rola nie musi się sprowadzać do bycia głową go spodarstwa domowego zarabiającą na utrzymanie rodziny, równie ważna może być po prostu możliwość legalizacji pobytu i uzyskanie związanych z tym praw i przywilejów.

Dodatkowo, oddzielna strategia życiowa może dotyczyć samotnych kobiet z dziećmi na utrzymaniu. Można ją nazwać inwestowaniem w dzieci. Jest to szczególnie widoczne w przypadku dwóch kobiet, które były zaangażowane w migracje wahadłowe. Córka jednej z nich od kiedy zaczęła przyjeżdżać z matką na handel do Polski marzyła o studiowaniu w naszym kraju⁵¹. Obecnie jest to możliwe. Córka drugiej kobiety ma nadzieję na zamążpójście. Trudno ocenić jak ważna była troska o dzieci w podejmowaniu decyzji o małżeństwie i zamieszkanu w Polsce, jednak wydaje się, że stanowiło to jej bardzo istotny element. Dodatkowo, decydując się na zamieszkanie w Polsce migrantki mogą stale przebywać ze swoimi dziećmi, bez konieczności pozostawiania ich samych w domu na Ukrainie w czasach kiedy przyjeżdżały do Polski na handel.

⁵¹ Na pytanie czy przed zamieszkanu w Polsce na stałe kiedykolwiek myślała o tym, żeby się tu osiedlić respondentka bez namysłu odpowiedziała, że jej córka bardzo chciała studiować w Polsce.

Osiedlenie się w Polsce – strategia krótkoterminowa versus strategia długoterminowa

Konsekwencje z małżeństwa z Polakiem dla cudzoziemca, poza konsekwencjami zawodowymi i rodzinnymi, wiążą się także z planami na przyszłość. Na podstawie przeprowadzonych wywiadów pogłębionych można wyodrębnić dwie potencjalne strategie działania: długoterminową i krótkoterminową. Podstawą do ich wyodrębnienia są szeroko rozumiane związki z Ukrainą (emocjonalne – np. tęsknota za rodziną oraz praktyczne – np. posiadanie mieszkania na Ukrainie) oraz stosunek do możliwości ubiegania się o polskie obywatelstwo.

Tabela 4.17. Osiedlenie się w Polsce – strategia krótkoterminowa *versus* strategia długoterminowa

	Liczba przypadków
Strategia krótkoterminowa	2
Strategia długoterminowa	8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadów pogłębionych.

Większość respondentów traktuje zamieszkanie w Polsce i uzyskanie w związku z tym prawa i przywileje jako długoterminową strategię działania. Nie utrzymują w zasadzie (poza wyjazdami wypoczynkowymi) kontaktów z Ukrainą. Jest to wynikiem albo świadomego wyboru, albo nie posiadania rodziny na Ukrainie (dotyczy to na przykład kobiety z pochodzeniem polskim, która sprowadziła matkę do Polski). Bardzo pozytywnie wyrażają się o nabyciu obywatelstwa polskiego, mając jednocześnie świadomość, że będą musieli tym samym zrzec się obywatelstwa ukraińskiego ([Respondentka pokazuje nową kartę stałego pobytu] „to nowe już zrobili. Dali mi na dziesięć lat. Ale po co, kiedy ja za półtora roku obywatelstwo dostaję. Dlaczego? Pięć lat przecież ja tu mieszkam, nie? Za półtora roku ja już dostanę obywatelstwo. Będę obywatelem Polski” [V]).

Część z tych osób ma pochodzenie polskie i identyfikuje się z Polską, a część twierdzi, że pochodzenie i narodowość nie odgrywa dla nich znaczącej roli. Ciekawe jest także, że większość nie utrzymuje kontaktów z Ukraińcami mieszkającymi w Przemyślu oraz że często nie uważają za konieczne przyznawanie się do tego, że przyjechali z Ukrainy.

Są jednak osoby, dla których decyzja o zamieszkaniu w Polsce jest wynikiem konieczności, wynikającej z braku perspektyw na Ukrainie. Ich strategię działania można nazwać strategią krótkoterminową. W przeciwieństwie do poprzedniej grupy osób często wspominają o swojej rodzinie na Ukrainie, w miarę możliwości czasowych i finansowych regularnie wyjeżdżają na Ukrainę, starając się np. uczestniczyć w uroczystościach rodzinnych (np. imieniny siostry). Ich związki z Ukrainą mają także charakter majątkowy – nadal nie sprzedają mieszkań na Ukrainie. Nie myślą także o uzyskaniu obywatelstwa polskiego (kobieta, która jeszcze nie wyszła za mąż nie myśli nawet o uzyskaniu karty stałego pobytu). Natomiast mówią wprost o chęci powrotu na Ukrainę, gdyby nie niesprzyjające warunki i brak możliwości uzyskiwania jakiegokolwiek dochodu. Obrazuje to wypowiedź jednej z migrantek:

„W tym roku jest ciężiej. W zeszłym roku był lepszy handel. Naszych niewielu już zostało. Teraz są nowe przepisy na tamożni. Teraz o wiele ciężiej zarobić. Ale stoimy, bo jakąś kopiejkę zarobimy, a w domu nic nie płacą, w ogóle. Przynajmniej za mieszkanie zapłacimy. Na chleb jest. A w domu bywało, że dzieci w domu głodne siedziały przez tydzień. Jak pieniędzy z pracy nie płacą!? Pożyczysz od kogoś trochę, zapłacą coś tam w pracy, oddajesz dług i znowu jesteś bez pieniędzy. Tutaj oczywiście lepiej niż w domu. U nas jest bieda straszna. Kiedy to się skończy!? [...] Póki co, mieszkania nie sprzedajemy. Może tam lepiej będzie, może lepsze życie nastanie. A jeśli mój, nie wiem jak nazwać, jeszcze nie mąż, zgodzi się, to u nas lepszy klimat, ciepło, Czarne Morze. Jeszcze nie wiadomo, jeszcze sama nie

wiem. Nie rozmawialiśmy o tym, bo na Ukrainie na razie nie ma co robić. Myślę, że jeszcze 10 lat tak będzie. Może się tam przeniesiemy, a może będziemy w gości przyjeżdżać” [II].

4.3.5 Konsekwencje małżeństwa z Polakiem w świetle regulacji prawnych

Karta stałego pobytu – legalizacja pobytu

Podstawową korzyścią, która wiąże się z zawarciem małżeństwa z obywatelem polskim jest możliwość ubiegania się o pozwolenie na osiedlenie się w Polsce. Posiadanie karty stałego pobytu (KSP) jest postrzegane przez respondentów w kategoriach konkretnych korzyści, ale także w wymiarze psychologicznym. W tym pierwszym przypadku, chodzi przede wszystkim o zalegalizowanie pobytu (co jest związane z możliwością nieprzerwanego przebywania na terenie Polski) i prawo do legalnego zatrudnienia oraz związane z tym prawa tj. zasiłek dla bezrobotnych w sytuacji braku pracy czy dostęp do bezpłatnej służby zdrowia. Obrazuje to poniższa wypowiedź żony Polki:

„To właśnie cały czas mnie gnębiło, dlatego tak chciałam tą kartę stałego pobytu załatwić [dla męża], bo jednak wie pani, nie daj boże, jeździ się tym samochodem, nawet chodzi tą ulicą, no bo to różnie jest. I to jest właśnie najgorsze, że trzeba by było za wszystko płacić [...]. [VIII].

Konkretne korzyści uzyskane przez cudzoziemca dzięki posiadaniu karty stałego pobytu pokazuje także historia kobiety z Ukrainy, która przyjechała do męża Polaka z trójką dzieci z pierwszego małżeństwa. Sytuacja mieszkaniowa i materialna rodziny nie była najlepsza. Po pierwsze, dostali mieszkanie socjalne (dopóki dochód gospodarstwa domowego nie przekroczy jakiegoś poziomu nie muszą płacić czynszu), po drugie, kobieta przez rok była na zasiłku dla bezrobotnych, a po trzecie, Urząd Pracy umożliwił jej zrobienie 4-dniowego kursu kas fiskalnych, po którym kobieta ma nadzieję znaleźć pracę.

Pozwolenie na stały pobyt w Polsce umożliwia także zarejestrowanie działalności gospodarczej. Cudzoziemiec z KSP może np. kupić na własność „budkę” na bazarze i prowadzić własny interes. Umożliwia to także zawarcie małżeństwa. Jedna z migrantek, jeszcze przed uzyskaniem karty stałego pobytu, zainwestowała w kupno „budki”. Budka została kupiona na nazwisko jej męża.

Karta stałego pobytu reguluje także sytuację dzieci cudzoziemca. Niepełnoletnie mają prawo chodzić do publicznej szkoły, a te, które mają wykształcenie średnie mogą studiować w publicznych szkołach wyższych. Z wyliczeń respondentki, której 19-letnia córka bardzo chciała studiować w Polsce wynika, że przed uzyskaniem KSP musiałyby płacić około 1800 USD rocznie za naukę w szkole średniej, a 3000-3500 USD za rok na wyższej uczelni. Obecnie ma nadzieję na uniknięcie tych kosztów.

Posiadanie karty stałego pobytu pozwala też cudzoziemcowi czuć się pewniej w sytuacjach dnia codziennego, przy załatwianiu spraw w urzędzie czy przy przekraczaniu granicy.

Z relacji męża Polaka: [Jak nie miała jeszcze KSP to jak jechaliśmy] “z Ukrainy tutaj na granicy, no to ja tak trzepali i odnosili się do niej tak, że to zakrawało na [...]. A kiedy teraz jedzie z KSP to zatrzymują na krótko i się grzecznie kłaniają.[...] Gdy nie miała tej karty stałego pobytu to we wszystkich urzędach każdy mógł jej powiedzieć co chciał, a ta musiała siedzieć cicho, a w tej chwili może sobie otworzyć buzię i wytłumaczyć. Ma pewne prawa, których nie miała i karta stałego pobytu w Polsce to dała. A będąc moją żoną, nie miałem ochoty, żeby ją tak traktowali. Musieliśmy to po prostu uregulować prawnie [...].” [IX].

Jednak zawarcie małżeństwa z obywatelem polskim nie oznacza, że KSP zostanie przyznana automatycznie. Niektórzy respondenci nie mieli żadnych problemów z uzyskaniem KSP, a niektórzy skarżyli się na długą procedurę, niechęć i podejrzliwość urzędników i trudności z załatwianiem potrzebnych dokumentów.

Dlaczego tak się dzieje? Wydanie decyzji o pozwolenie na osiedlenie się w Polsce jest decyzją uznaniową, zależy więc przede wszystkim od konkretnego przypadku i od osoby, która decyzję tę podejmuje. Analizując szczegółowo historie poszczególnych małżeństw, można pokusić się o następujące wnioski. Po pierwsze, im później cudzoziemiec starał się o przyznanie KSP tym większe miał problemy. Może to być związane z tym, że w latach 1990. z roku na rok coraz więcej cudzoziemców ubiega się o przyznanie KSP. Urzędnicy podejmujący decyzję coraz lepiej orientują się, jakie grupy cudzoziemców i w jakim celu starają się o pozwolenie na osiedlenie się oraz jakie grupy cudzoziemców składają wnioski, ale tak naprawdę nie mają zamiaru przebywać w Polsce na stałe. Na podjęcie decyzji, w takim mieście jak Przemyśl, mają prawdopodobnie wpływ także inne czynniki tj. stosunek władz miasta do przybyszy z Wschodu czy stereotypowy wizerunek obywatela Ukrainy – w dresie i z torbami w paski, pełnymi towaru, przemycającego towar przez granicę, czy Ukrainka pracującego na czarno. Z rozmów w Urzędzie Wojewódzkim wynika także, że istnieje zjawisko zawierania małżeństw fikcyjnych, dlatego urzędnicy bardzo starannie starają się taką możliwość wykluczyć.

Po drugie, patrząc na to, czym cudzoziemiec zajmował się w Polsce przed uzyskaniem KSP, można powiedzieć, że osoby związane w jakiś sposób z handlem czy pracą na czarno mają większe trudności niż pozostali cudzoziemcy. Jest to tylko przypuszczenie. Wśród przeprowadzonych wywiadów pogłębionych ta prawidłowość potwierdza się bardzo dobrze, choć nie można odnosić tego do wszystkich cudzoziemców.

Obrazują to historie dwóch Ukraińców ze Lwowa. Pierwszy z nich przyjechał do Polski w lutym 1990 roku, z zamiarem pozostania na stałe. Oficjalnie wyjeżdżał na dwa tygodnie. Jego jedynym dokumentem tożsamości był ukraiński dowód osobisty. Nielegalny pobyt w Polsce nie przeszkodził mu jednak w zawarciu małżeństwa z Polką w październiku tego samego roku i uzyskaniu KSP w roku następnym. Ważne w tej historii jest to, że cudzoziemiec miał wykształcenie wyższe, po przyjeździe starał się o przyznanie azylu politycznego, chociaż nie miał do tego podstaw⁵², a jego żona była jeszcze studentką psychologii. Drugi mężczyzna przyjechał do Polski w lutym 1991 też z zamiarem pozostania na stałe. W marcu poznał swoją przyszłą żonę. Kilka miesięcy później zaczęli razem mieszkać. Nie wiadomo, kiedy dokładnie zaczęli myśleć o ślubie, ale okazało się, że przebywając na terenie Polski nielegalnie, nie może zawrzeć związku małżeńskiego, a tym bardziej uzyskać karty stałego pobytu⁵³. W tej historii ważne jest, że cudzoziemiec na początku swojego pobytu w Polsce handlował na bazarze i pracował na czarno.

Karta stałego pobytu – rzeczywiste korzyści

Posiadanie karty stałego pobytu nie zawsze jest związane z uzyskaniem wszystkich związanych z tym praw. Dotyczy to w szczególności sytuacji cudzoziemca na rynku pracy⁵⁴. Wśród cudzoziemców, którzy posiadają KSP tylko studentka pracuje na pół etatu w przedszkolu (patrz tabela 5.4). Dwóch respondentów jest zarejestrowanych jako bezrobotni, z czego jedna osoba w momencie przeprowadzania badania była w trakcie kursu kas fiskalnych. Pozostali pracują na czarno albo mają razem ze współmałżonkiem zarejestrowaną działalność gospodarczą. Można więc powiedzieć, że tak naprawdę posiadanie KSP nie zmienia sytuacji cudzoziemców na badanym rynku pracy i na pewno nie jest związane z możliwością znalezienia dobrze płatnej pracy.

⁵² Swoją drogą jest to bardzo ciekawe jak informacje o Polakach i obywatelach Związku Radzieckiego, którzy w latach 80. masowo ubiegali się o przyznanie azylu w krajach Europy Zachodniej, wpływają na konstruowanie swojej strategii działania.

⁵³ Po wielu przejściach mężczyzna ożenił się z Polką dopiero w kwietniu 1998 roku, ale nadal nie posiada KSP (stan na wrzesień 1998).

⁵⁴ Jeżeli oczywiście cudzoziemiec chce pracować. Kobieta, która wyszła za mąż za Polaka nie pracuje, tylko zajmuje się wychowywaniem dziecka. Posiada KSP, ale nie chce pracować (jak sama mówi, mąż jej nie pozwala).

Jest to związane z tym, że Przemysł jest miastem o wysokiej stopie bezrobocia i Polacy także mają problemy ze znalezieniem pracy. Z przeprowadzonych wywiadów pogłębionych wynika, że najlepiej radzą sobie osoby, które albo same zajmowały się handlem, albo robili to ich współmałżonkowie. Wśród małżeństw są dwa przypadki, których głównym źródłem utrzymania w Polsce jest handel. Kobieta z Ukrainy po zawarciu małżeństwa z Polakiem, ale jeszcze przed uzyskaniem KSP zdecydowała się na kupno „budki” w okolicach bazaru. „Budka” została kupiona na nazwisko jej męża Polaka. Od tej pory, pomimo tego, że jej mąż pracuje na pół etatu jako stróż, sprzedaż artykułów spożywczych i różnych innych rzeczy potrzebnych w gospodarstwie domowym stała się podstawowym źródłem utrzymania całej rodziny. W drugim przypadku, małżonkowie także kupili „budkę” w okolicach bazaru i sprzedają artykuły spożywcze. Mąż Ukrainiec nie może znaleźć pracy, ale pomaga żonie w prowadzeniu interesu.

Warto też wspomnieć o sytuacji studentów z Ukrainy, którzy podczas studiów dostają stypendium, mają opłacony akademik i wyżywienie. Uzyskanie karty stałego pobytu z jednej strony, wiąże się z wieloma prawami wymienionymi powyżej, a z drugiej strony pozbawia studentów stałego miesięcznego dochodu w postaci stypendium.

Dotychczasowa analiza umożliwia podział zbadanych małżeństw mieszanych według dwóch kryteriów, które odnoszą się do początku i końca procesu związanego z małżeństwem z obywatelem polskim i osiedleniem się na stałe w Polsce. Jeden z nich to związek pomiędzy zawarciem małżeństwa a angażowaniem się w migracje wahadłowe. Drugi z nich to plany na przyszłość związane ze stałym pobytym w Polsce.

Tabela 4.18. Małżeństwo z Polakiem jako strategia na osiedlenie się w Polsce.

	Migracje wahadłowe – małżeństwo – migracja osiedleńcza	Małżeństwo – migracja osiedleńcza	Studia – małżeństwo – migracja osiedleńcza
Strategia krótkoterminowa	2	-	-
Strategia długoterminowa	-	6	2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wywiadów pogłębionych

Wśród przebadanych przypadków te dwa wyodrębnione kryteria tworzą dwie rozłączne grupy małżeństw (patrz tabela 4.18). Dla osób, które zapoznały przyszłego współmałżonka i podjęły decyzję o zawarciu małżeństwa i zamieszkaniu w Polsce w wyniku wcześniejszego zaangażowania w migracje wahadłowe osiedlenie się w Polsce jest ściśle związane z jednej strony, z brakiem perspektyw na Ukrainie, a z drugiej strony, z chęcią powrotu na Ukrainę. Pozostałe osoby, czyli dwie wyodrębnione kategorie, w przypadku których to małżeństwo prowadziło do migracji osiedleńczej traktują osiedlenie się w Polsce jako strategię długoterminową.

Na podstawie 10 przeprowadzonych wywiadów pogłębionych nie można jednak powiedzieć, która z tych strategii dominuje. Jest to także niemożliwe z powodu przeprowadzenia badania w rejonie przygranicznym, którego specyfika polega na istnieniu wielu różnych czynników sprzyjających zapoznaniu przyszłego współmałżonka i podjęciu decyzji o zamieszkaniu w Polsce.

Można się tylko pokusić o stwierdzenie, że niewątpliwie istnieje związek pomiędzy migracją wahadłową cudzoziemca a jego dążeniem do osiedlenia się w Polsce (a raczej zamieszkania w Polsce).

Małżeństwo z Polakiem jest jedną ze strategii na osiedlenie się w Polsce. Niekoniecznie jest to strategia świadoma. Dużą rolę zdają się odgrywać okoliczności. Jednak należy pamiętać, że wyniki badania jakościowego przedstawionego w niniejszym opracowaniu dotyczące przygranicznego miasta Przemyśl nie mogą być wprost przenoszone na sytuację w innych rejonach kraju. Warty wzmianki jest brak w analizie wywiadów pogłębionych przypadków małżeństw zawieranych na terenach wiejskich, które, przypuszcza się, są istotnym elementem krajobrazu migracji osiedleńczej obywateli Ukrainy w Polsce.

PODSUMOWANIE

W latach 1990. Polska stała się atrakcyjnym krajem docelowym dla wielu kategorii migrantów. Wśród nich duże znaczenie odegrali obywatele Ukrainy. Mobilność międzynarodowa pomiędzy Ukrainą a Polską obejmowała zarówno migracje krótkoterminowe (w tym wahadłowe) jak i długoterminowe z tym, że coraz bardziej znaczącym liczebnie elementem przemieszczeń międzynarodowych pomiędzy Ukrainą a Polską były migracje osiedleńcze.

Wydaje się jednak, że o ile początkowo migracje z Ukrainy przybierały przede wszystkim formę migracji wahadłowych to w coraz w większym stopniu można mówić o narastaniu skali migracji rejestrowanych, w tym przede wszystkim zjawiska osiedlania się obywateli Ukrainy w naszym kraju. Przeobrażanie się migracji krótkoterminowych (wahadłowych) w migracje długoterminowe (osiedleńcze) było uwarunkowane zarówno ewolucją czynników o charakterze prawnym i ekonomicznym oraz dążeniem państwa polskiego do regulacji i kontroli napływu cudzoziemców, jak i pogarszającymi się warunkami życia na Ukrainie.

Związek pomiędzy angażowaniem się w migracje wahadłowe a migracją osiedleńczą niewątpliwie istnieje. Jednak na podstawie dostępnych danych trudno ocenić jego skalę. Można tylko powiedzieć, że skłonne do osiedlenia się w Polsce były nie tylko osoby, które bezpośrednio angażowały się w migracje wahadłowe. Sprzyjała temu różnorodność i wielowymiarowość związków łączących Ukrainę i Polskę, oraz niczym nie ograniczony ruch osobowy pomiędzy oboma krajami (w przeciwieństwie do ruchu wizowego pomiędzy Ukrainą a krajami Europy Zachodniej).

Wraz ze wzrostem skali migracji osiedleńczych rosła liczba zawieranych małżeństw polsko-ukraińskich. Prawdopodobnym jest, że zdecydowana większość obywateli Ukrainy (do grudnia 1997 roku) uzyskiwała zezwolenie na osiedlenie się w Polsce (kartę stałego pobytu) w wyniku małżeństwa z obywatelem polskim.

Małżeństwa polsko-ukraińskie to przede wszystkim małżeństwa „Polak-Ukrainka”. Samotne kobiety, często z dziećmi na utrzymaniu decydują się na małżeństwo z Polakiem i zamieszkanie w Polsce z powodu braku stabilizacji polityczno-ekonomicznej w kraju transformacji ustrojowej, jakim jest Ukraina, oraz z powodu ogólnego dążenia kobiet do poszukiwania „lepszego życia”. Są to kobiety młode i stare, rozwódki i panny, bardzo dobrze wykształcone, które, będąc osobami samotnymi, nie mogą liczyć na wsparcie rodziny w kraju pochodzenia.

Zjawisko zawierania małżeństw mieszanych, w tym małżeństw polsko-ukraińskich, niewątpliwie wymaga dalszych badań. Z jednej strony wydaje się, że w wyniku prób kontrolowania przez Polskę nierejestrowanego napływu cudzoziemców do naszego kraju (w tym Ukraińców przyjeżdżających na handel czy do pracy na czarno) skala migracji osiedleńczej (alternatywna strategia działania), a co za tym idzie skala zawierania małżeństw mieszanych polsko-ukraińskich będzie rosła, dopóki warunki polityczno-gospodarcze na Ukrainie nie doprowadzą do zahamowania ekonomicznego strumienia migracji z Ukrainy do Polski. Z drugiej strony, regulacje prawne wprowadzone ustawą o cudzoziemcach z 1997 roku i nowelizacją do tej ustawy z roku 2001 zmieniają sytuację zarówno cudzoziemców jak i Polaków z małżeństw mieszanych i mogą w dłuższej perspektywie czasowej wpłynąć na skalę zjawiska⁵⁵.

W dalszych badaniach warto także zwrócić uwagę na motywacje obywatela polskiego decydującego się na małżeństwo z przybyszem zza wschodniej granicy.

⁵⁵ Patrz aneks 4. – Małżeństwa mieszane w świetle regulacji prawnych.

BIBLIOGRAFIA

- Antoniewski R., 1999. „Raport z obserwacji uczestniczącej w jednym z gospodarstw rolnych na Mazowszu”, ISS UW, maszynopis.
- Frejka T., 1996. *International migration in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, Economic Studies No. 8, New York and Geneva: United Nations.
- Frejka T., M. Okólski, K. Sword (eds.), 1999. *In-depth studies on migration in Central and Eastern Europe: the case of Ukraine*, New York and Geneva: United Nations.
- Głąbicka K., E. Kepińska, P. Koryś, B. Sakson, 1997. „Imigracja do Polski i obcokrajowcy w świetle oficjalnych statystyk”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 5.
- GUS, 1997a. *Rocznik Demograficzny*.
- GUS, 1997b. *Międzynarodowy Rocznik Demograficzny*.
- GUS, 1998. *Migracje zagraniczne ludności w Polsce w latach 1988–1997*, Warszawa: GUS, Informacje i opracowania statystyczne.
- GUS, różne lata. *Ruch graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce oraz Polaków za granicą*, Warszawa: GUS, Departament Produkcji i Usług.
- Iglicka K., E. Jaźwińska, E. Kepińska, P. Koryś, 1997. „Imigranci w Polsce w świetle badania sondażowego”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 10.
- IOM, 1998. *Migration potential in Central and Eastern Europe*, Geneva: IOM Technical Cooperation Centre for Europe and Central Asia.
- Jagielski J., 1997. *Status prawny cudzoziemca w Polsce (problematyka administracyjno-prawna)*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Jaźwińska E., M. Okólski (red.), 1996. *Causes and consequences of migration in Central and Eastern Europe. Podlasie and Slask Opolski: basic trends in 1975-1994*, Warszawa: ISS UW.
- KUP, różne lata. *Zezwolenia na pracę udzielane cudzoziemcom przez Wojewódzkie Urzędy Pracy (wyniki badania sondażowego)*, Warszawa: KUP, Departament Statystyki, Badań i Analiz.
- Łukowski W., 1997. „Czy Polska stanie się krajem imigracyjnym?”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 12.
- Marody M., 1996. „Między realnym socjalizmem a realną demokracją”, (w:) M. Marody (red.), *Oswajanie rzeczywistości. Między realnym socjalizmem a realną demokracją*, Warszawa: ISS UW.
- Okólski M., 1997a. „Najnowszy ruch wędrowny z Ukrainy do Polski”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 14.
- Okólski M., 1997b. „Imigranci: przyczyny napływu, cechy demograficzno-społeczne, funkcjonowanie w społeczeństwie polskim”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 17.

Okólski M., 1998. „Recent trends in international migration – Poland 1997”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 19.

Okólski M., 1999. „Migrant trafficking in Poland. Actors, mechanisms, combating”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 24.

Pirozhkov, S., 1996. „Causes and consequences of migration from Central and Eastern Europe: the case of Ukraine”, Kijów, maszynopis.

Stachańczyk P., 1998. *Cudzoziemcy*, Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich.

Stola D., 1997. „Rodzaje i mechanizmy migracji zarobkowych do Polski”, *Working Papers ISS UW, Seria: Prace migracyjne*, nr 11.

Wallace C., V. Bedzir, O. Chmouliar, 1997. *Spending, saving or investing social capital: the case of shuttle traders in post-communist, Central Europe*, East European Series No. 43, Vienna: Institut for Advanced Studies.

ANEKS 1. Małżeństwa mieszane zawarte w Polsce w latach 1989-1997 w świetle urzędowych statystyk⁵⁶

W latach 1989-1997 zostało zawartych w Polsce 30435 małżeństw mieszanych. Stanowi to tylko 1,5% wszystkich małżeństw zawartych w tych latach w Polsce. Nie jest to duża liczba, jednak skala zjawiska systematycznie rośnie, przy spadku liczebności małżeństw pomiędzy obywatelami Polski (z 255 tys. w 1990 r. do 203 tys. w 1997r.).

Wśród nich 22809 to małżeństwa pomiędzy Polkami a cudzoziemcami („Polka-cudzoziemiec”), a tylko 7626 – pomiędzy Polakami a cudzoziemkami („Polak-cudzoziemka”).

Kraje pochodzenia cudzoziemców

Na przestrzeni dziewięciu lat średnio 57% małżeństw mieszanych zostało zawartych pomiędzy obywatelami Polski a obywatelami któregoś z krajów europejskich⁵⁷. Co piąte małżeństwo mieszane to związek Polaka z obywatelem którejś z byłych republik ZSRR. 10% małżeństw mieszanych to związki Polaków z obywatelami USA i Kanady. Ostatnim istotnym kontynentem pochodzenia cudzoziemca jest Azja. Małżeństwa w tej kategorii to średnio 7% wszystkich zawartych małżeństw mieszanych (parz tabela 1).

Tabela 1. Małżeństwa mieszane zawarte w Polsce w latach 1989-1997 według kontynentu/regionu pochodzenia cudzoziemca

Kontynent pochodzenia cudzoziemca	Małżeństwa mieszane		Małżeństwa „Polak-cudzoziemka”		Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec”	
	N	%	N	% ogółu małżeństw mieszanych	N	% ogółu małżeństw mieszanych
Ogółem	30435	100,0	7626	25,0	22809	75,0
Europa*	17334	57,0	2080	12,0	15254	88,0
ZSRR	6211	20,4	4296	69,2	1915	30,8
Azja	2106	6,9	333	15,8	1773	84,2
Afryka	860	2,8	26	3,0	834	97,0
Ameryka Płn./Śr.	3244	10,7	747	23,0	2497	77,0
Ameryka Płd.	175	0,6	31	17,7	144	82,3
Australia i Oceania	404	1,3	88	21,8	316	78,2
Nieustalone	101	0,3	25	24,8	76	75,2

* Europa bez krajów b. ZSRR

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W każdym z wymienionych regionów pochodzenia cudzoziemca, poza tym, że zdecydowanie dominują małżeństwa „Polka-cudzoziemiec”, można wyodrębnić jeden wiodący kraj. Wśród małżeństw mieszanych zawartych przez Polaków z obywatelami krajów europejskich aż 57% to małżeństwa polsko-niemieckie (patrz tabela 2). Nie jest to wynik zaskakujący, biorąc pod uwagę rolę Niemiec zarówno w emigracji Polaków na stałe jak i w emigracjach czasowych. Z dużym prawdopodobieństwem można powiedzieć, że istotny odsetek obywateli Niemiec to osoby pochodzenia polskiego, które albo wracają do kraju po latach emigracji, albo szukają żony w Polsce, chętniej do opuszczenia kraju i zamieszkania w „drugiej ojczyźnie” współmałżonka⁵⁸.

⁵⁶ W związku z rozpadem ZSRR w tej części będę się zajmować wszystkimi krajami ZSRR, bez względu czy jeszcze były częścią Związku Radzieckiego czy też stanowiły niepodległe państwa.

⁵⁷ Kraje Europy nie obejmują b. republik ZSRR, należących geograficznie do tego kontynentu.

⁵⁸ Niestety, w dostępnych danych brakuje zmiennej określającej narodowość cudzoziemca.

Tabela 2. Małżeństwa mieszane Polaków z obywatelami krajów europejskich według płci cudzoziemca

	Małżeństwa mieszane	Małżeństwa „Polak-cudzoziemka”	Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec”
	w liczbach bezwzględnych		
Ogółem	17334	2080	15254
Niemcy*	9862	1215	8647
Szwecja	1007	124	883
Holandia	962	26	936
Włochy	767	19	748
Wlk. Brytania	761	73	688
Francja	630	59	571
Czechosłowacja**	523	188	335
Inne europejskie	2822	376	2446
	w odsetkach		
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Niemcy	56,9	58,4	56,7
Szwecja	5,8	6,0	5,8
Holandia	5,6	1,3	6,1
Włochy	4,4	0,9	4,9
Wlk. Brytania	4,4	3,5	4,5
Francja	3,6	2,8	3,7
Czechosłowacja	3,0	9,0	2,2
Inne europejskie	16,3	18,1	16,0

*W latach 1989-90 Berlin Zachodni, NRD i RFN

**W latach 1989-91 Czechosłowacja, w latach 1992-1997 Czechy i Słowacja

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podobny wniosek można wyciągnąć w przypadku małżeństw Polaków z obywatelami USA, które stanowią aż 75% wszystkich małżeństw z mieszkańcami krajów Ameryki Północnej i Środkowej (patrz tabela 3).

Tabela 3. Małżeństwa mieszane Polaków z obywatelami krajów Ameryki Płn. i Śr. według płci cudzoziemca

	Małżeństwa mieszane	Małżeństwa „Polak-cudzoziemka”	Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec”
	w liczbach bezwzględnych		
Ogółem	3244	747	2497
USA	2406	564	1842
Kanada	763	168	595
Inne Ameryki Płn/Śr.	75	15	60
	w odsetkach		
Ogółem	100,0	100,0	100,0
USA	74,2	75,5	73,8
Kanada	23,5	22,5	23,8
Inne Ameryki Płn/Śr.	2,3	2,0	2,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przypadku krajów azjatyckich zdecydowanie na pierwsze miejsce wysuwają się małżeństwa polsko-wietnamskie (patrz tabela 4). Ich udział wśród małżeństw Polaków z obywatelami krajów azjatyckich jest dwukrotnie większy w przypadku małżeństw „Polak-

cudzoziemka” niż małżeństw „Polka-cudzoziemiec”. Wychodzące za mąż kobiety z krajów azjatyckich są najczęściej obywatelkami Wietnamu. Wśród małżeństw „Polka-cudzoziemiec” poza Wietnamem pojawiają się kraje Bliskiego Wschodu (Syria, Irak, Turcja).

Obecność obywateli Wietnamu w Polsce można zauważyć już od lat 1970. Uważa się, że pionierami migracji były osoby przyjeżdżające do Polski na studia w ramach umów międzypaństwowych. Wiele z nich pozostało w Polsce na stałe, tworząc silne sieci powiązań z krajem pochodzenia.

Tabela 4. Małżeństwa mieszane Polaków z obywatelami krajów azjatyckich według płci cudzoziemca

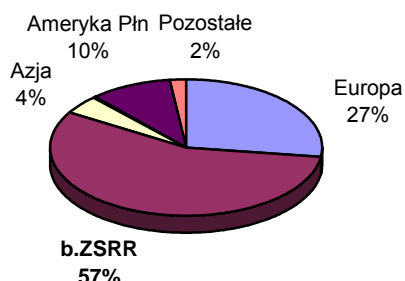
	Małżeństwa mieszane	Małżeństwa „Polak-cudzoziemka”	Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec”
	w liczbach bezwzględnych		
Ogółem	2106	333	1773
Wietnam	727	211	516
Syria	235	2	233
Irak	162	6	156
Turcja	144	3	141
Jordania	106	-	106
Inne azjatyckie	732	111	621
	w odsetkach		
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Wietnam	34,5	63,4	29,1
Syria	11,2	0,6	13,1
Irak	7,7	1,8	8,8
Turcja	6,8	0,9	8,0
Jordania	5,0	-	6,0
Inne azjatyckie	34,8	33,3	35,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

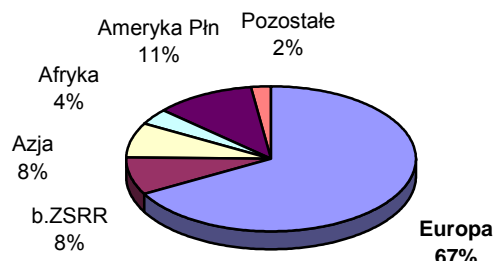
Podsumowując, najważniejszy kraj pochodzenia wśród małżeństw „Polak-cudzoziemka” to b. ZSRR (56,3%), a najważniejszy region pochodzenia wśród małżeństw „Polka-cudzoziemiec” to Europa (66,9%) (patrz wykres 1). W przypadku małżeństw „Polka-cudzoziemiec” warto także zwrócić uwagę na większą różnorodność krajów pochodzenia cudzoziemca oraz większy udział, w porównaniu z małżeństwami „Polak-cudzoziemka”, małżeństw z przedstawicielami krajów azjatyckich i afrykańskich, przy siedmiokrotnie mniejszym udziale b. ZSRR.

Wykres 1.

Małżeństwa "Polak-cudzoziemka" zawarte w Polsce w latach 1989-1997 według kontynentu pochodzenia cudzoziemca (procenty)

Małżeństwa "Polka-cudzoziemiec" zawarte w Polsce w latach 1989-1997 według kontynentu pochodzenia cudzoziemca (procenty)

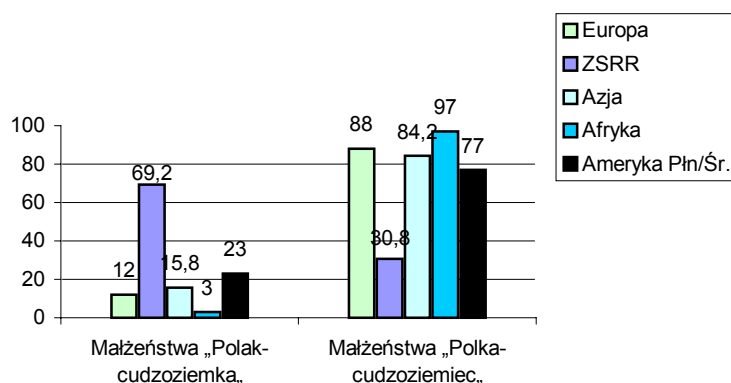

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Różny rozkład krajów pochodzenia cudzoziemca w przypadku małżeństw „Polka-cudzoziemiec” i „Polak-cudzoziemka” można wytłumaczyć na dwa sposoby. Po pierwsze, łatwo zauważyć, że większość kobiet migruje w kierunku zachodnim, „do lepszego życia”. Z jednej strony, jest to związane z tradycyjnym modelem migracji za mężem, a z drugiej strony z przekonaniem, że dbałość o bezpieczeństwo materialne przyszłej rodziny jest ważną motywacją kobiety podejmującej decyzję o zamążpójściu. Kobiety (zarówno Polki jak i cudzoziemki) chętniej wychodzą za mąż za obywatela kraju bogatszego, lepiej rozwiniętego gospodarczo, a tym samym mogącego z większym prawdopodobieństwem realizować ekonomiczną funkcję małżeństwa i prowadzić do poczucia bezpieczeństwa w sferze dóbr materialnych. Obrazuje to przykład krajów b. ZSRR, jedyne regionu pochodzenia cudzoziemca, w którym udział małżeństw „Polak-cudzoziemka” zdecydowanie przewyższa udział małżeństw „Polka-cudzoziemiec” (patrz wykres 2).

Wykres 2.

Małżeństwa mieszane zawarte w Polsce w latach 1989-1997 według płci i kontynentu pochodzenia cudzoziemca (procenty)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Po drugie, częstsza obecność „egzotycznych” krajów pochodzenia wśród małżeństw „Polka-cudzoziemiec” odzwierciedla z jednej strony, wspomnianą już przewagę mężczyzn w migracjach z krajów, o tradycyjnej roli kobiet, a z drugiej strony obrazuje napływ do Polski imigrantów z różnych rejonów świata, którzy zaczęli postrzegać Polskę jako atrakcyjny kraj docelowy, przede wszystkim w wyniku zaostreń imigracyjnych wprowadzonych przez kraje Europy Zachodniej.

Dynamika zawierania małżeństw mieszanych

Najwięcej małżeństw mieszanych zostało zawartych w początkowym okresie transformacji ustrojowej. Dotyczy to w szczególności lat 1990-1991, w których pobrało się co czwarte małżeństwo mieszane. W pozostałych latach liczba zawartych małżeństw mieszanych utrzymuje się mniej więcej w granicach 3,2 tys. rocznie (patrz tabela 5).

Tabela 5. Małżeństwa mieszane zawarte na terenie Polski w latach 1989-1997 według roku zawarcia małżeństwa i płci cudzoziemca

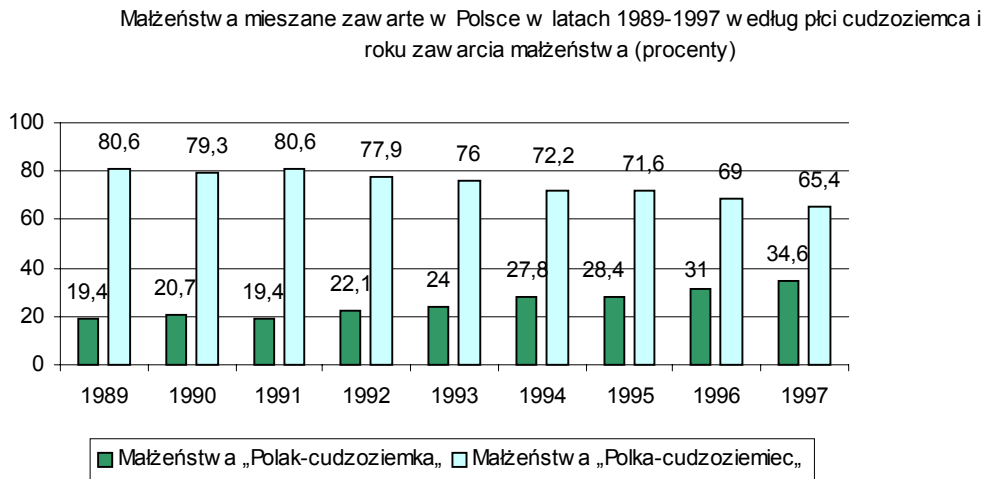
Rok zawarcia małżeństwa	Małżeństwa mieszane		Małżeństwa „Polak-cudzoziemka”		Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec”	
	N	%	N	%	N	%
1989	3250	10,7	630	8,3	2620	11,5
1990	4128	13,6	855	11,2	3273	14,3
1991	3791	12,5	736	9,7	3055	13,4
1992	3250	10,7	719	9,4	2531	11,1
1993	3015	9,9	723	9,5	2292	10,0
1994	3235	10,6	900	11,8	2335	10,2
1995	3240	10,6	920	12,1	2320	10,2
1996	3154	10,4	977	12,8	2177	9,5
1997	3372	11,1	1166	15,3	2206	9,7
1989-1997	30435	100,0	7626	100,0	22809	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rozpatrując małżeństwa „Polka-cudzoziemiec” i „Polak-cudzoziemka”, w obu przypadkach można zaobserwować znaczny wzrost liczby zawieranych małżeństw w roku 1990 w porównaniu z rokiem 1989. Jednak w przypadku małżeństw „Polka-cudzoziemiec”, po 2-letnim wzroście i powrocie do poziomu z roku 1989 liczba zawieranych małżeństw zaczęła od 1992 systematycznie spadać. Przeciwną zależność można zaobserwować w przypadku małżeństw „Polak-cudzoziemka”. Liczba zawartych małżeństw wzrasta w roku 1990, ale nigdy już nie wraca do poziomu z roku 1989 systematycznie rosnąc, poczynając od niewielkiego spadku w latach 1991-1992. W rezultacie, w przeciągu dziewięciu lat liczba zawartych małżeństw „Polak-cudzoziemka” podwoiła się, przy niewielkim spadku liczby małżeństw „Polka-cudzoziemiec”.

W wyniku wzrostu liczby małżeństw „Polak-cudzoziemka” i przy mniej więcej stałej liczbie zawieranych małżeństw mieszanych rocznie zmienia się także udział małżeństw „Polka-cudzoziemiec” i „Polak-cudzoziemka” wśród ogółu małżeństw mieszanych. Ilustruje to wykres 3. Widać wyraźnie, że coraz większą rolę zaczynają odgrywać małżeństwa „Polak-cudzoziemka”⁵⁹.

Wykres 3.

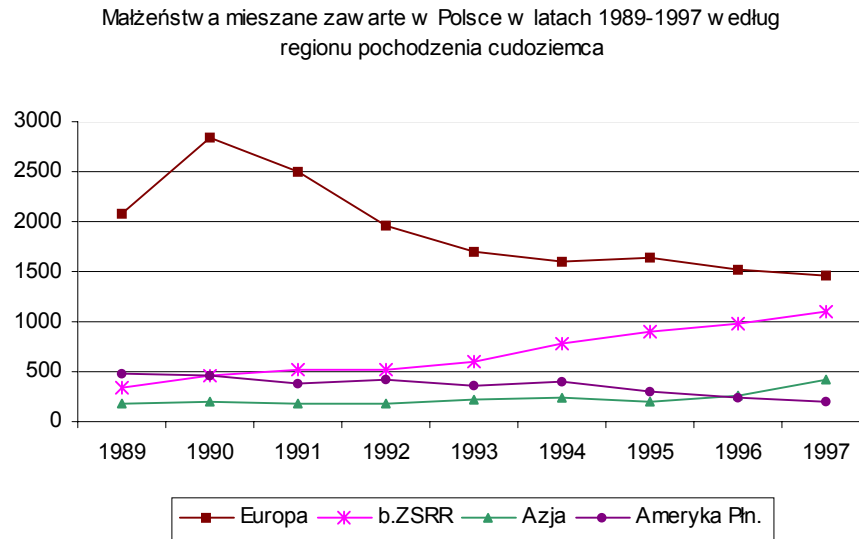

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W poszczególnych latach rozkład krajów pochodzenia cudzoziemca ulega ogromnym zmianom (patrz wykres 4). Przede wszystkim stopniowo spada udział małżeństw Polaków z obywatelami krajów europejskich, a także, chociaż w mniejszym stopniu, krajów Ameryki Płn. Jednocześnie można zaobserwować wzrost małżeństw Polaków z obywatelami krajów b. ZSRR oraz krajów azjatyckich. Przy czym udział b. ZSRR wzrasta już od początku omawianego okresu, a kraje azjatyckie odnotowują największy wzrost pod koniec omawianego okresu. We wszystkich latach można odnotować stały, 2-3 procentowy udział małżeństw Polaków z obywatelami krajów afrykańskich.

⁵⁹ W latach 1998-1999 udział obu rodzajów małżeństw utrzymuje się mniej więcej na poziomie z roku 1997. 39% małżeństw „Polak-cudzoziemka” i 61% „Polka-cudzoziemiec” w 1998r. oraz odpowiednio 36% i 64% w 1999r. Trudno powiedzieć, czy kolejne lata przyniosą wzrost udziału małżeństw „Polka-cudzoziemiec” wśród wszystkich małżeństw mieszanych czy też udział małżeństw Polek z cudzoziemcami ustabilizuje się na poziomie 30-40% rocznie.

Wykres 4.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przypadku małżeństw „Polak-cudzoziemka” udział krajów europejskich spada w kolejnych latach 4-krotnie (patrz tabela 7a w aneksie 2). Udział kobiet z b. ZSRR natomiast rośnie, ulegając podwojeniu już w roku 1993 (z 29 do 59 %). W rezultacie, w 1997 aż 70% małżeństw mężczyzn z Polski z kobietami zza granicy to małżeństwa Polaków z kobietami z b. ZSRR. Niezwykły jest także skokowy wzrost małżeństw Polaków z obywatelkami krajów azjatyckich. W roku 1997 aż 12% małżeństw „Polak-cudzoziemka” to małżeństwa z obywatelkami krajów azjatyckich. Niebagatelną rolę odgrywają w tym przypadku obywatele Wietnamu.

Patrząc natomiast na małżeństwa „Polka-cudzoziemiec” w poszczególnych latach udział krajów europejskich i krajów Ameryki Północnej systematycznie spada. Jednak przy spadku udziału krajów Ameryki Północnej w roku 1996 na czwarte miejsce pod względem liczby zawartych małżeństw z mieszkańcami tego kontynentu, kraje europejskie w całym rozpatrywanym okresie utrzymują swoją dominującą pozycję. Rośnie natomiast udział krajów b. ZSRR, krajów azjatyckich i krajów afrykańskich (tabela 7b w aneksie 2).

Zjawisko zawierania małżeństw mieszanych w Polsce według roku zawarcia małżeństwa i regionu pochodzenia cudzoziemca dobrze odzwierciedla najnowsze trendy migracyjne w Polsce. Można zaobserwować dwie podstawowe tendencje. Po pierwsze, spadek udziału małżeństw „Polka-cudzoziemiec” i co za tym idzie spadek udziału krajów europejskich i Ameryki Północnej. Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec” nadal dominują w całym badanym okresie, ale jest to także spowodowane coraz większą różnorodnością krajów pochodzenia cudzoziemca. Cudzoziemcy żeniący się z Polkami to coraz częściej obywatele krajów azjatyckich i afrykańskich. Po drugie, wzrost udziału małżeństw „Polak-cudzoziemka” i tym samym wzrost udziału krajów powstałych po rozpadzie b. ZSRR

Dlaczego tak się dzieje? Wpływ na to może mieć wiele czynników.

Po pierwsze, stabilizacja polityczno-gospodarcza w Polsce, a co za tym idzie poprawa warunków życia spowodowała, że kobiety z Polski w coraz mniejszym stopniu szukają „lepszego życia” w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej.

Po drugie, rozpad b. ZSRR, zniesienie ograniczeń wjazdowych i wyjazdowych w krajach b. bloku komunistycznego, położenie geograficzne Polski na szlaku Wschód-Zachód oraz ograniczenia w napływie cudzoziemców stosowane przez kraje Europy Zachodniej spowodowały, że Polska stała się krajem docelowym dla wielu kategorii migrantów z krajów azjatyckich i afrykańskich. Prawdopodobnie jedną z nich są migranci tranzytowi i uchodźcy, którzy poprzez małżeństwo starają się zalegalizować swój pobyt w Polsce, a drugą kategorię stanowią osoby dobrze usytuowane, legalnie pracujące w Polsce lub prowadzące działalność gospodarczą, którzy tym samym są „atrakcyjną” partią dla polskich kobiet.

Po trzecie, związek pomiędzy migracjami wahadłowymi z krajów b. ZSRR a małżeństwami mieszanymi z obywatelami tych krajów wydaje się oczywisty. Ich napływ do Polski już od końca lat 80. pozwalał na realną ocenę różnic w poziomie życia w Polsce i w krajach powstałych po rozpadzie ZSRR. Szeroko rozpowszechnione sieci powiązań pozwalają na wykorzystanie tej wiedzy także przez osoby, które nie angażowały się bezpośrednio w migracje wahadłowe. Przewaga małżeństw „Polak-cudzoziemka” wśród małżeństw z obywatelami b. ZSRR jest z jednej strony, spowodowana poszukiwaniem przez kobiety „lepszego” życia, a z drugiej strony tym, że, najprościej mówiąc, mężczyzna z krajów b. ZSRR zazwyczaj nie może zaoferować kobiecie z Polski realizacji ekonomicznej funkcji małżeństwa.

ANEKS 2. Tabele**Tabela 1.** Małżeństwa zawarte w Polsce w 1996 roku według wieku współmałżonków

	Kobieta		Mężczyzna	
	N	%	N	%
Ogółem	203641	100,0	203641	100,0
19 i mniej	33879	16,6	5761	2,8
20-24	113000	55,5	98451	48,3
25-29	30580	15,0	58676	28,8
30-34	8255	4,1	17003	8,3
35-39	5046	2,5	7758	3,8
40-49	6847	3,4	7627	3,7
50 i więcej	6034	3,0	8365	4,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS, 1997a.

Tabela 2. Małżeństwa zawarte w Polsce w 1996 roku według wykształcenia współmałżonków*

	Kobieta		Mężczyzna	
	N	%	N	%
Ogółem	203456	100,0	203456	100,0
Wyższe	20249	10,0	18141	8,9
Średnie	92356	45,4	65196	32,0
Zasadnicze zawodowe	63167	31,0	94811	46,6
Podstawowe	27684	13,6	25308	12,4

* nie uwzględniono osób o nieustalonym wykształceniu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS, 1997a.

Tabela 3. Małżeństwa zawarte w Polsce w 1996 roku według stanu cywilnego współmałżonków

	Kobieta		Mężczyzna	
	N	%	N	%
Ogółem	203641	100,0	203641	100,0
Kawaler/panna	184783	90,7	183657	90,2
Wdowiec/wdowa	5764	2,8	5144	2,5
Rozwodnik/rozwódka	13094	6,4	14840	7,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS, 1997a.

Tabela 4a. Małżeństwa Polaków z Ukrainkami według wieku współmałżonków

Wiek cudzoziemki	Wiek Polaka								Ogółem
	19 i mniej	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50 i więcej	
w liczbach bezwzględnych									
Ogółem	9	217	318	296	278	208	129	248	1703
19 i mniej	1	36	21	6	7	3	-	-	74
20-24	7	119	123	86	49	25	12	17	438
25-29	1	48	121	111	84	46	20	16	447
30-34	-	11	37	60	64	51	18	19	260
35-39	-	2	11	24	47	34	29	27	174
40-44	-	1	3	5	20	32	26	50	137
45-49	-	-	2	4	5	14	17	49	91
50 i więcej	-	-	-	-	2	3	7	70	82
w odsetkach liczby cudzoziemców w danej kategorii wiekowej									
Ogółem	0,5	12,7	18,7	17,4	16,3	12,2	7,6	14,6	100,0
19 i mniej	1,4	48,6	28,4	8,1	9,5	4,1	-	-	100,0
20-24	1,6	27,2	28,1	19,6	11,2	5,7	2,7	3,9	100,0
25-29	0,2	10,7	27,1	24,8	18,8	10,3	4,5	3,6	100,0
30-34	-	4,2	14,2	23,1	24,6	19,6	6,9	7,3	100,0
35-39	-	1,1	6,3	13,8	27,0	19,5	16,7	15,5	100,0
40-44	-	0,7	2,2	3,6	14,6	23,4	19,0	36,5	100,0
45-49	-	-	2,2	4,4	5,5	15,4	18,7	53,8	100,0
50 i więcej	-	-	-	-	2,4	3,7	8,5	85,4	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 4b. Małżeństwa Polek z Ukraincami według wieku współmałżonków

Wiek cudzoziemca	Wiek Polki								Ogółem
	19 i mniej	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50 i więcej	
w liczbach bezwzględnych									
Ogółem	39	177	83	54	56	35	32	24	500
19 i mniej	1	3	-	-	-	-	-	-	4
20-24	23	71	19	5	4	-	-	-	122
25-29	11	79	45	17	14	8	2	4	180
30-34	3	15	8	18	15	9	11	6	85
35-39	1	6	7	10	16	9	8	2	59
40-44	-	2	4	3	4	5	6	4	28
45-49	-	1	-	1	3	4	3	1	13
50 i więcej	-	-	-	-	-	-	2	7	9
w odsetkach liczby cudzoziemców w danej kategorii wiekowej									
Ogółem	7,8	35,4	16,6	10,8	11,2	7,0	6,4	4,8	100,0
19 i mniej	25,0	75,0	-	-	-	-	-	-	100,0
20-24	18,9	58,2	15,6	4,1	3,3	-	-	-	100,0
25-29	6,1	43,9	25,0	9,4	7,8	4,4	1,1	2,2	100,0
30-34	3,5	17,6	9,4	21,2	17,6	10,6	12,9	7,1	100,0
35-39	1,7	10,2	11,9	16,9	27,1	15,3	13,6	3,4	100,0
40-44	-	7,1	14,3	10,7	14,3	17,9	21,4	14,3	100,0
45-49	-	7,7	-	7,7	23,1	30,8	23,1	7,7	100,0
50 i więcej	-	-	-	-	-	-	22,2	77,8	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 5a. Małżeństwa Polaków z Ukrainkami według wykształcenia współmałżonków

Wykształcenie cudzoziemki	Wykształcenie Polaka				
	Wyższe	Średnie	Zasadnicze zawodowe	Podstawowe	Ogółem
	w liczbach bezwzględnych				
Ogółem	141	539	678	345	1703
Wyższe	75	152	122	56	405
Średnie	58	343	345	161	907
Zasadnicze zawodowe	5	34	168	35	242
Podstawowe	3	10	43	93	149
	w odsetkach liczby cudzoziemców w danej kategorii wiekowej				
Ogółem	8,3	31,7	39,8	20,3	100,0
Wyższe	18,5	37,5	30,1	13,8	100,0
Średnie	6,4	37,8	38,0	17,8	100,0
Zasadnicze zawodowe	2,1	14,0	69,4	14,5	100,0
Podstawowe	2,0	6,7	28,9	62,4	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 5b. Małżeństwa mieszane – Polek z cudzoziemcami według wykształcenia współmałżonków

Wykształcenie cudzoziemca	Wykształcenie Polki				
	Wyższe	Średnie	Zasadnicze zawodowe	Podstawowe	Ogółem
	w liczbach bezwzględnych				
Ogółem	86	221	119	74	500
Wyższe	56	73	23	11	163
Średnie	26	114	53	42	235
Zasadnicze zawodowe	3	31	33	8	75
Podstawowe	1	3	10	13	27
	w odsetkach liczby cudzoziemców w danej kategorii wykształcenia				
Ogółem	17,2	44,2	23,8	14,8	100,0
Wyższe	34,4	44,8	14,1	6,7	100,0
Średnie	11,1	48,5	22,6	17,9	100,0
Zasadnicze zawodowe	4,0	41,3	44,0	10,7	100,0
Podstawowe	3,7	11,1	37,0	48,1	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 6a. Małżeństwa Polaków z Ukrainkami według stanu cywilnego współmałżonków

Stan cywilny cudzoziemki	Stan cywilny Polaka			
	Kawaler	Wdowiec	Rozwodnik	Ogółem
	w liczbach bezwzględnych			
Ogółem	964	139	600	1703
Panna	625	21	210	856
Wdowa	24	29	21	74
Rozwódka	315	89	369	773
	w odsetkach liczby cudzoziemców w danej kategorii			
Ogółem	56,6	8,1	35,2	100,0
Panna	73,0	2,5	24,5	100,0
Wdowa	32,4	39,2	28,4	100,0
Rozwódka	40,8	11,5	47,7	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 6b. Małżeństwa Polek z Ukraincami według stanu cywilnego współmałżonków

Stan cywilny cudzoziemca	Stan cywilny Polki			
	Panna	Wdowa	Rozwódka	Ogółem
	w liczbach bezwzględnych			
Ogółem	342	33	125	500
Kawaler	258	11	51	320
Wdowiec	1	–	3	4
Rozwodnik	83	22	71	176
	w odsetkach liczby cudzoziemców w danej kategorii			
Ogółem	68,4	6,6	25,0	100,0
Kawaler	80,6	3,4	15,9	100,0
Wdowiec	25,0	–	75,0	100,0
Rozwodnik	47,2	12,5	40,3	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 7a. Małżeństwa „Polak-cudzoziemka” według kontynentu pochodzenia cudzoziemca i roku zawarcia małżeństwa

Kontynenty	Rok zawarcia małżeństwa									
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989-1997
w liczbach bezwzględnych										
Ogółem	630	855	736	719	723	900	920	977	1166	7626
Europa	309	476	289	225	159	166	156	151	149	2080
ZSRR	183	253	320	369	427	578	645	706	815	4296
Azja	7	3	15	12	34	35	31	57	139	333
Afryka	3	3	2	2	5	4	1	5	1	26
Ameryka Płn/Sr.	115	107	90	98	81	94	66	49	47	747
Pozostałe	13	13	20	13	17	23	21	9	15	144
w odsetkach										
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Europa	49,0	55,7	39,3	31,3	22,0	18,4	17,0	15,5	12,8	27,3
ZSRR	29,0	29,6	43,5	51,3	59,1	64,2	70,1	72,3	69,9	56,3
Azja	1,1	0,4	2,0	1,7	4,7	3,9	3,4	5,8	11,9	4,4
Afryka	0,5	0,4	0,3	0,3	0,7	0,4	0,1	0,5	0,1	0,3
Ameryka Płn/Sr	18,3	12,5	12,2	13,6	11,2	10,4	7,2	5,0	4,0	9,8
Pozostałe	2,1	1,5	2,7	1,8	2,4	2,6	2,3	0,9	1,3	1,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 7b. Małżeństwa „Polka-cudzoziemiec” według kontynentu pochodzenia cudzoziemca i roku zawarcia małżeństwa

Kontynenty	Rok zawarcia małżeństwa									
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1989-1997
w liczbach bezwzględnych										
Ogółem	2620	3273	3055	2531	2292	2335	2320	2177	2206	22809
Europa	1781	2367	2214	1730	1544	1442	1485	1376	1315	15254
ZSRR	153	210	197	155	172	211	250	273	294	1915
Azja	169	200	173	173	195	201	173	199	290	1773
Afryka	83	93	106	79	62	104	104	96	107	834
Ameryka Płn	369	348	289	330	277	304	238	183	159	2497
Pozostałe	65	55	76	64	42	73	70	50	41	536
w odsetkach										
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Europa	68,0	72,3	72,5	68,4	67,4	61,8	64,0	63,2	59,6	66,9
ZSRR	5,8	6,4	6,4	6,1	7,5	9,0	10,8	12,5	13,3	8,4
Azja	6,5	6,1	5,7	6,8	8,5	8,6	7,5	9,1	13,1	7,8
Afryka	3,2	2,8	3,5	3,1	2,7	4,5	4,5	4,4	4,9	3,7
Ameryka Płn	14,1	10,6	9,5	13,0	12,1	13,0	10,3	8,4	7,2	10,9
Pozostałe	2,5	1,7	2,5	2,5	1,8	3,1	3,0	2,3	1,9	2,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

ANEKS 3. Scenariusz wywiadu pogłębionego z małżeństwami polsko-ukraińskimi

Za małżeństwo polsko-ukraińskie uważa się związek zawarty pomiędzy obywatelem Polski i Ukrainy, bez względu na ich narodowość.

I. POCHODZENIE I HISTORIA RODZINY

1. Skąd pochodzi on i jego rodzina (do dziadków z dokładnymi nazwami miejscowości)
2. Jaka jest jego narodowość (dlaczego) i obywatelstwo
3. Czy ma pochodzenie polskie (dlaczego), kim się czuje (poczucie tożsamości narodowej)
4. Czy ma rodzinę w Polsce (gdzie i jaki stopień pokrewieństwa)
5. Jakim językiem mówiło się u niego w domu
6. W jakiej tradycji został wychowany (głównie chodzi o narodowość i religię)
7. Czy jest wierzący, a jeśli tak to jakiego jest wyznania

II. HISTORIA MIGRACJI I STATUS CUDZOZIEMCA W POLSCE (pytania do cudzoziemca)

8. Kiedy i do jakiego kraju po raz pierwszy wyjechał za granicę (w jakim celu)
9. Czy wyjeżdżał do innych krajów niż Polska i w jakim celu; kiedy, ile razy i na jak długo
10. Co wiedział o Polsce i Polakach zanim pierwszy raz przyjechał do Polski; czy miał przed wyjazdem kontakty z Polakami (mieszkającymi w Polsce i na Ukrainie; charakterystyka ich natężenia)
11. Kiedy po raz pierwszy przyjechał do Polski
12. Dlaczego przyjechał do Polski (czy ktoś mu zaproponował, pomagał), dokąd i w jakim celu
13. Ile razy był w Polsce przed zawarciem małżeństwa i w jakim celu – jak długie to były pobyty; ile czasu trwał najdłuższy; ile w sumie spędził czasu w Polsce
14. Czy przed ślubem z Polakiem kiedykolwiek myślał o osiedleniu się w Polsce; jak chciał to zrobić
15. Status cudzoziemca w Polsce (czy ma już kartę stałego pobytu, jeśli nie czy ma zamiar się o nią starać, czy interesuje go nabycie obywatelstwa polskiego)

III. HISTORIA MAŁŻEŃSTWA - jakie okoliczności skłoniły oboje do podjęcia decyzji o małżeństwie - miłość czy inne?

16. Kiedy, jak i gdzie się poznali (w jakich okolicznościach)
17. Kto był stroną inicjującą (kto kogo podrywał)
18. Na co zwrócił uwagę w partnerze
19. Jak długo się znali przed ślubem
20. Ile czasu faktycznie spędzili ze sobą przed ślubem (jak często, w jakich okolicznościach i na jak długo się spotykali)
21. W tym ile czasu najdłużej spędzili ze sobą bez przerwy
22. Jak długo są małżeństwem
23. Czy zawarli ślub cywilny czy także kościelny (kościół/cerkiew)
24. Gdzie został zawarty ślub - na Ukrainie czy w Polsce - i dlaczego
25. Które to małżeństwo dla każdego z małżonków
26. Czy mógłby opisać małżeństwa i inne związki, w których był przed zawarciem obecnego małżeństwa

27. Jakie momenty, zdarzenia w życiu uznałby za przełomowe, czyli takie, które zmieniły jego życie zawodowe lub osobiste

IV. PRACA ZAWODOWA I OBECNY STATUS (nie tylko materialny)

28. Czym się zajmuje zawodowo polski partner (zawód wykonywany i wyuczony)
29. Czym zajmował się cudzoziemiec przed rozpoczęciem migracji do Polski (jeśli o takiej można mówić) i przed zawarciem związku małżeńskiego z polskim partnerem
30. Czym się zajmuje zawodowo cudzoziemiec w Polsce
31. Czy miał trudności ze znalezieniem pracy - jakiego rodzaju; jak je rozwiązał; jakich formalności musiał dopełnić
32. Wykształcenie obojga
33. Jak cudzoziemiec ocenia swój obecny status w porównaniu z tym jaki posiadał przed ślubem. Jak ocenia swoją:
- sytuację finansową (na co może sobie pozwolić a na co nie może – czy widzi szansę poprawienia swojej sytuacji finansowej jeśli odczuwa taką potrzebę)
 - sytuację mieszkaniową (rozmiar, standard mieszkania, wyposażenie w sprzęty gospodarstwa domowego itd.)
 - miejsce zamieszkania (miasto- małe, duże; wieś)
 - miejsce pracy
- w porównaniu z możliwościami w kraju pochodzenia
34. Czy cudzoziemiec uważa, że pobyt w Polsce daje mu większe możliwości, perspektywy zawodowe niż miał w kraju pochodzenia
- Czy uważa, że łatwiej znajdzie/latwiej było mu znaleźć pracę w Polsce niż na Ukrainie
 - Czy uważa, że w Polsce uzyska/uzyskuje wyższe zarobki niż na Ukrainie
 - Czy uważa, że w Polsce ma szansę na ciekawszą, bardziej twórczą pracę
35. Jak wyglądałyby jego możliwości/perspektywy finansowe i zawodowe gdyby nie zawarł małżeństwa z Polakiem/Polką

V. ADAPTACJA (zarówno cudzoziemca jak i obojga partnerów)

36. Znajomość języka polskiego; trudności z tym związane
37. Jak odnosili/odnoszą się do niego Polacy jako do obcokrajowca (jakie opinie słyszał na temat Ukraińców)
38. Co go zaskoczyło, mile lub nie, po przyjeździe do Polski (po pierwszym przyjeździe do Polski)
39. Jakie są w jego odczuciu największe różnice w sposobie życia na Ukrainie i w Polsce (czy materialne, w sposobie życia, tradycji, religii)
40. Czy dla jego przystosowania się do życia w Polsce miało znaczenie jego wyznanie i tradycje w jakich wyrósł
41. Jakie największe nieprzyjemności spotkały ich w Polsce (cudzoziemca i Polaka w związku z poślubieniem obcokrajowca)
42. Na jakie trudności natknęli się przy załatwianiu formalności ślubnych i po ślubie (z rodziną, sąsiadami, instytucjami)
43. Kontakty z instytucjami
44. Życie kulturalne (kino, teatr)
45. Działalność w związkach, stowarzyszeniach mniejszościowych

46. Życie towarzyskie: z kim utrzymują kontakty; czy grono ich znajomych składa się przede wszystkim z osób narodowości cudzoziemca (czym oni się zajmują w Polsce) czy Polaków

VI. PLANY NA PRZYSZŁOŚĆ

47. Ewentualna zmiana miejsca zamieszkania (czy planują wyjazd za granicę, powrót do kraju pochodzenia cudzoziemca – do jakiego regionu, miasta)
48. Dzieci i jak będą wychowywane, jakie będzie ich obywatelstwo; w jakiej tradycji, religii będą wychowywane

VII. HISTORIE INNYCH MAŁŻEŃSTW

49. Czy znają inne małżeństwa polsko-ukraińskie i ich historię (czy cudzoziemiec znał kogoś jeszcze na Ukrainie kto poślubił lub zamierza poślubić Polaka)
- Jak i gdzie się poznali (w Polsce czy na Ukrainie)
 - Jak długo się znali przed ślubem
 - Ile czasu faktycznie spędzili ze sobą przed ślubem (jak często, w jakich okolicznościach i na jak długo się spotykali)
 - Jak długo są małżeństwem
 - Czy zawarli ślub cywilny czy także kościelny (kościół/cerkiew)
 - Gdzie został zawarty ślub - na Ukrainie czy w Polsce - i dlaczego
 - Które to małżeństwo dla każdego z małżonków
 - Czy planują mieszkać w Polsce czy na Ukrainie (region, miasto), czy gdzie indziej
50. Opinie na temat najczęstszego sposobu zawierania małżeństw mieszanych (jak i gdzie się poznają, czy biorą ślub kościelny, powody małżeństwa)
51. Czy słyszeli o taktycznych małżeństwach zawieranych pomiędzy obywatelami Polski i Ukrainy

VIII. METRYCZKA (dane, które wcześniej nie zostały uzyskane)

ANEKS 4. Małżeństwa mieszane w świetle regulacji prawnych

Analiza małżeństw polsko-ukraińskich zawarta w niniejszym opracowaniu obejmowała przede wszystkim te małżeństwa, które zostały zawarte podczas obowiązywania ustawy o cudzoziemcach z 1963 roku (tekst jednolity Dz.U. z 1995, Nr 23, poz.120). Przepisom tej ustawy podlegała także legalizacja pobytu cudzoziemskiego współmałżonka. Powołując się na okoliczność zawarcia małżeństwa z obywatelem polskim cudzoziemiec miał podstawy do ubiegania się o bezterminowe zezwolenie na osiedlenie się w Polsce (kartę stałego pobytu). Jego uzyskanie prowadziło do tego, że cudzoziemiec uzyskiwał analogiczne prawa jak obywatel polski (w szczególności na rynku pracy), za wyjątkiem praw wyborczych.

W grudniu 1997 weszła w życie nowa ustawa o cudzoziemcach (Dz.U. z 1997, Nr 114, poz. 739), a w lipcu 2001 nowelizacja do tej ustawy (Dz.U z 2001, Nr 42, poz. 475). Oba akty prawne znacząco wpływają na sytuację małżeństw cudzoziemców z obywatelami Polski. Może to w przyszłości w dużym stopniu modyfikować skalę zjawiska zawierania małżeństw mieszanych oraz strukturę krajów pochodzenia cudzoziemca, dlatego wydaje się konieczne przedstawienie podstawowych zmian.

Ustawa o cudzoziemcach, która weszła w życie w grudniu 1997, obok zezwolenia na osiedlenie się, wprowadza zezwolenie na zamieszkanie na czas oznaczony (kartę czasowego pobytu) i wymienia cztery okoliczności, które mogą uzasadniać zamieszkiwanie cudzoziemca na terytorium Polski przez okres dłuższy niż 12 miesięcy i tym samym staranie się o uzyskanie takiego zezwolenia. Są to:

- 1) uzyskanie zezwolenia na zatrudnienie lub wykonywanie innej pracy zarobkowej,
- 2) prowadzenie działalności gospodarczej,
- 3) podjęcie nauki,
- 4) zawarcie związku małżeńskiego z obywatelem polskim albo cudzoziemcem posiadającym zezwolenie na osiedlenie się.**

Dodatkowo, wspomniana ustawa o cudzoziemcach, w art. 18 ust. 1 mówi o tym, że zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony udziela się na okres 2 lat z możliwością przedłużenia, nie dłużej jednak niż do 10 lat.

Natomiast zmiany wprowadzone nowelizacją wymagają aby cudzoziemiec wykazał, że zachodzą okoliczności uzasadniające jego zamieszkiwanie na terytorium Polski przez okres dłuższy niż 6 miesięcy. Czyli okres ten uległ skróceniu w porównaniu z ustawą z 1997 roku. Ponadto, nowelizacja rozszerza (z 4 do 9 punktów) i uszczegółowia okoliczności, które mogą uzasadniać ubieganie się cudzoziemca o zezwolenie na czas oznaczony. Okolicznościami tymi są (Art. 17, ust. 2):

- 1) uzyskanie zezwolenia na zatrudnienie lub wykonywanie innej pracy zarobkowej albo pisemnego oświadczenia pracodawcy o zamiarze zatrudnienia cudzoziemca lub powierzenia mu innej pracy zarobkowej, jeżeli zezwolenie na zatrudnienie lub wykonywanie innej pracy zarobkowej nie jest wymagane,
- 2) prowadzenie działalności gospodarczej na podstawie przepisów prawa obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej, korzystnej dla gospodarki narodowej, a w szczególności przyczyniającej się do wzrostu inwestycji, transferu technologii, wprowadzania korzystnych innowacji lub tworzenia nowych miejsc pracy,
- 3) kontynuowanie przez cudzoziemca o uznanym dorobku artystycznym twórczości na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,
- 4) podjęcie studiów przez cudzoziemca mającego zapewnione środki finansowe niezbędne na pokrycie kosztów studiów oraz utrzymania podczas studiów, bez potrzeby korzystania ze świadczeń pomocy społecznej, potwierdzone zaświadczeniem państwowej lub niepaństwowej szkoły wyższej o przyjęciu na studia,
- 5) udział w szkoleniach i stażach zawodowych realizowanych w ramach programów Unii Europejskiej,

6) małżeństwo z obywatelem polskim lub cudzoziemcem posiadającym zezwolenie na osiedlenie się, jeżeli nie zostało ono zawarte wyłącznie w celu uzyskania zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony,

7) konieczność przebywania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w związku z okolicznością, o której mowa w art. 53, lub niemożnością wykonania decyzji o wydaleniu z przyczyn niezależnych od organu lub cudzoziemca,

8) orzeczenie sądu o niedopuszczalności wydania cudzoziemca albo rozstrzygnięcie ministra sprawiedliwości o odmowie wydania cudzoziemca,

9) zamiar wspólnego zamieszkiwania członków rodziny z pracownikiem migrującym, o którym mowa w Europejskiej Karcie Społecznej, sporządzonej w Turynie 18 października 1961 r. (Dz. U. z 1999 r. nr 8, poz. 67).

Porównując punkt 4 ustawy o cudzoziemcach z 1997 z punktem 6 nowelizacji widać wyraźnie, że ustawodawcy zależało na ograniczeniu zjawiska zawierania małżeństw fikcyjnych. Art. 17a, po raz pierwszy zamieszczony w nowelizacji, stanowi rozwinięcie tego problemu i wyróżnia sytuacje, które mogą świadczyć o tym, że małżeństwo zostało zawarte właśnie w celu uzyskania odpowiedniego zezwolenia. Są to:

- 1) przyjęcie korzyści majątkowej przez jednego z małżonków za wyrażenie zgody na zawarcie małżeństwa,
- 2) niewypełnianie prawnych obowiązków wynikających z zawarcia małżeństwa,
- 3) brak wspólnego zamieszkiwania małżonków,
- 4) fakt, iż małżonkowie nie spotkali się nigdy przed zawarciem małżeństwa,
- 5) fakt, iż małżonkowie nie mówią językiem zrozumiałym dla obojga,
- 6) fakt, iż małżonkowie nie są zgodni co do danych osobowych dotyczących drugiego współmałżonka (nazwiska, adresu, narodowości, zawodu) i innych istotnych okoliczności, które ich dotyczą.

Zgodnie z nowelizacją, zezwolenie na zamieszkanie na czas oznaczony nadal może być wydane na okres do dwóch lat, jednak z możliwością wielokrotnego przedłużania, a nie tylko do 10 lat. Poza tym, nowelizacja dodaje w art. 18 pkt. 2, że przedłużenie zezwolenia może nastąpić po stwierdzeniu istnienia okoliczności uzasadniających dalsze zamieszkiwanie cudzoziemca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności okoliczności, o których mowa w art. 17 ust. 2 (patrz punkty 1-9 powyżej). Czyli podczas każdej próby przedłużania zezwolenia cudzoziemiec może spotkać się z koniecznością udowodnienia, że jego małżeństwo nie jest małżeństwem fikcyjnym.

Jeżeli chodzi o zezwolenie na osiedlenie się czyli dokument, który praktycznie zrównuje prawa cudzoziemca z prawami obywatela polskiego (poza prawami wyborczymi) to ustawa o cudzoziemcach z 1997 roku w art. 19 ust 1 wymienia następujące warunki, które łącznie muszą być spełnione przez cudzoziemca aby zezwolenie na osiedlenie się mogło zostać udzielone:

- 1) wykaże istnienie trwałych więzów rodzinnych lub ekonomicznych z Rzeczpospolitą Polską,
- 2) ma zapewnione w Rzeczypospolitej Polskiej mieszkanie i utrzymanie,
- 3) bezpośrednio przed złożeniem wniosku przebywał w Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej przez 3 lata na podstawie zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony.

Ten sam artykuł w ustępie trzecim uszczegółowia co konkretnie znaczy, że cudzoziemiec ma zapewnione mieszkanie i utrzymanie. Warunki te uważa się za spełnione jeżeli: „cudzoziemiec ma dochody lub mienie wystarczające na pokrycie kosztów utrzymania jego samego i członków rodziny pozostających na jego utrzymaniu lub ma w Rzeczypospolitej Polskiej członka bądź członków rodziny zobowiązanych do łożenia na jego utrzymanie i będących w stanie wywiązać się z tego obowiązku, a także wskaże lokal mieszkalny, w którym zamierza przebywać, i przedstawi tytuł prawny do jego zajmowania”.

Nowelizacja z kwietnia 2001 przy warunkach, których spełnienie kwalifikuje cudzoziemca do starania się o zezwolenie na osiedlenie się wprowadza zmianę do punktu 3). Od lipca 2001 jest więc wymagane, aby cudzoziemiec wnoszący o zezwolenie na osiedlenie się bezpośrednio przed złożeniem wniosku przebywał nieprzerwanie na terytorium Polski co najmniej przez 5 lat (wydłużenie tego okresu z 3 do 5 lat) na podstawie wiz lub zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony. Tym samym, „okres próbny” wiąże się z co najmniej dwukrotnym przedłużaniem karty czasowego pobytu, a co za tym idzie z dwukrotnym udowadnianiem, że małżeństwo z obywatelem polskim nie jest małżeństwem fikcyjnym.

Do tego pięcioletniego okresu nie zalicza się także cudzoziemców, którzy przebywają w Polsce na podstawie zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony w związku z podjęciem studiów (Art. 19 ust 1a). O ile do momentu wprowadzenia w życie nowelizacji studenci studiujący przez pięć lat w Polsce (którzy mogli wykazać trwałe więzi rodzinne i ekonomiczne z Polską oraz mieli zapewnione mieszkanie i utrzymanie) mieli już podstawy do tego, żeby ubiegać się o kartę stałego pobytu, to od 1 lipca 2001 status byłego studenta nie jest już wystarczający.

Ponadto, artykuł 19b nowelizacji mówi o tym, że zezwolenia na osiedlenie udziela się cudzoziemcowi, na jego wniosek, jeżeli przebywał nieprzerwanie na podstawie wiz lub zezwoleń na zamieszkanie na czas oznaczony w Polsce przez okres nie krótszy niż 10 lat. Zastrzeżenie dotyczy tych cudzoziemców, którzy m.in. nie posiadają własnych środków utrzymania, ubezpieczenia zdrowotnego umożliwiającego pokrycie kosztów leczenia lub możliwości wykonywania zawodu (Art. 23 ust 3).

Do kwestii kosztów leczenia nawiązuje także art. 19 ust 3 nowelizacji, który wyjaśnia, kiedy cudzoziemiec starający się o uzyskanie karty stałego pobytu ma zapewnione mieszkanie i utrzymanie w Polsce. Brzmi on następująco: „Warunki, o których mowa w ust. 1 pkt 2, uważa się za spełnione, jeżeli cudzoziemiec ma dochody lub mienie wystarczające na pokrycie kosztów utrzymania i leczenia swojego i członków rodziny pozostających na jego utrzymaniu, bez potrzeby korzystania ze wsparcia materialnego ze środków pomocy społecznej, lub ma w Rzeczypospolitej Polskiej członka bądź członków rodziny zobowiązanych do łożenia na jego utrzymanie i będących w stanie wywiązać się z tego obowiązku, a także jeżeli wskaże lokal mieszkalny, w którym zamierza przebywać, i przedstawi tytuł prawny do jego zajmowania. W porównaniu z ustawą z 1997 roku, cudzoziemiec (lub osoba, na której utrzymaniu pozostaje) musi dodatkowo udowodnić, że jest w stanie pokryć koszty ewentualnego leczenia oraz że nie będzie klientem pomocy społecznej, a tym samym nie będzie stanowił obciążenia dla budżetu państwa.

W wyniku wprowadzonych zmian w przepisach dotyczących cudzoziemców, którzy zawarli związek małżeński z obywatelem polskim sytuacja małżeństw polsko-ukraińskich może ale nie musi ulec zmianie. Zjawisko zawierania małżeństw fikcyjnych niewątpliwie istnieje, ale jego skala nie wydaje się znacząca. Pomimo tego, małżonkowie będą musieli przejść przez swoisty „okres próbny”, udowadniając (co najmniej dwukrotnie) w odpowiednim urzędzie, że celem ich małżeństwa nie jest tylko i wyłącznie zalegalizowanie pobytu cudzoziemca w Polsce. Dodatkowo, co najmniej pięć lat przebywania w Polsce na podstawie wiz lub karty czasowego pobytu może wiązać się z tym, że cudzoziemiec w trakcie tego „okresu próbnego” w praktyce będzie pozostawał na utrzymaniu polskiego współmałżonka. Tym samym, można pokusić się o stwierdzenie, że posiadanie polskiego obywatelstwa przez polskiego współmałżonka nie jest już jego najważniejszą zaletą. Wartościowy z punktu widzenia cudzoziemca obywatel Polski, powinien być także obywatelem dobrze sytuowanym, gdyż obowiązujące przepisy wymagają, żeby małżeństwo mieszane wykazało swoją „samowystarczalność”, co oznacza, że cudzoziemiec nie będzie korzystał z materialnej pomocy państwa polskiego, pozostając tylko i wyłącznie na utrzymaniu swoim i swojego współmałżonka.

Wydaje się więc, że nowe regulacje prawne, które mają na celu przede wszystkim ograniczenie zjawiska zawierania małżeństw fikcyjnych, utrudniają tym samym sytuację małżeństw, które nie zostały zawarte tylko i wyłącznie w celu uzyskania odpowiedniego zezwolenia. W celu ilustracji ewentualnych problemów można rozpatrzeć następującą hipotetyczną sytuację: jakie są możliwości uzyskania karty stałego pobytu przez cudzoziemca, którego polski współmałżonek stracił właśnie stałą posadę? Tym samym nie posiada już pracodawcy, który pokrywa koszty ubezpieczenia zdrowotnego jego i jego rodziny. Co za tym idzie cudzoziemiec (pomimo tego, że przebywa już w Polsce pięć lat na podstawie karty czasowego pobytu) nie spełnia jednego z trzech warunków koniecznych do ubiegania się o kartę stałego pobytu. Jak zostaną rozwiązane takie sytuacje pokaże praktyka dnia codziennego.